

ISSN 1563-0226
eISSN 2617-1864

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Шығыстану сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЪ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия востоковедения

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Oriental Studies

№3 (114)

Алматы
«Қазақ университеті»
2025

KazNU Science • ҚазҰУ Ғылымы • Наука КазНУ

ХАБАРШЫ

ШЫҒЫСТАНУ СЕРИЯСЫ № 3 (114) қыркүйек

ISSN 1563-0226
eISSN 2617-1864

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Қуәлік №16506-Ж.

*Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)*

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Турап А.С., PhD докторант (Қазақстан)

Телефон: +7 778 527 3341,

E-mail: aidanaturar1995@gmail.com

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Надирова Г.Е., филол.ғ.д., проф. — ғылыми редактор (Қазақстан)

Рамазанов А.А., э.ғ.д., проф. — ғылыми редактордың орынбасары (Қазақстан)

Алдабек Н.Ә., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Ким Г.Н., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Ерекешова Л.Г., т.ғ.д., доцент (Қазақстан)

Шадкам З., ф.ғ.к., доцент (Қазақстан)

Кокеева Д.М., ф.ғ.к., қауымд. профессор (Қазақстан)

Мевлют Эрдем (Mevlut Erdem), профессор (Түркия)

Мустафа Изуддин (Mustafa Izuddin), PhD (Малайзия)

Чжао Цюань-шэн (Zhao Quan-sheng), профессор (АҚШ)

Нуреттин Демир (Nurettin Demir), профессор (Түркия)

Масару Тономура, профессор (Жапония)

Хаслина Бинти Хассан (Haslina Binti Hassan), PhD (Малайзия)

Мехмет Нажи Онал (Mehmet Naci Onal), профессор, доктор (Түркия)

Шығыстану сериясы Шығыс елдері тарихы, саясаты, экономикасы, мәдениеті, тіл білімі мен әдебиеті, тіл оқыту әдістемелері бағыттарын қамтиды.

Жоба менеджері

Гүлмира Шаккозова

Телефон: +7 701 724 2911

E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

ИБ № 15970

Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 11,5 б.т. Тапсырыс № 1745.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

1-бөлім
ШЫҒЫС ДЕРЕКТАНУЫ

Section 1
ORIENTAL SOURCE STUDIES

Раздел 1
ВОСТОЧНОЕ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

A.A. Yirgu* , A.P. Solomon

Addis Ababa University, Addis Ababa, Ethiopia

*e-mail: abnet.asrat@yahoo.com

DESCRIBING THE PHYSICAL, CONTENT, AND LINGUISTIC FEATURES OF GÄDLÄ ABUNÄ THOMAS OF HAYDA

This paper examines the physical, content, and linguistic features of the gädl of Abunä Tomas of Hayda, an Ethiopian saint venerated in the Ethiopian Orthodox Tewahaddo Church. Known by titles such as 'Gäbrä'Amälak of ሌብሬ and Saint Abunä Tomas of Hayda, his recognition is primarily limited to the region of Tigray. Abund Tomas was a distinguished disciple of Abund Tdkld Haymanot of ልብሬ Libanos and shared a close familial bond with him, underscoring his importance in Ethiopian religious history. The analysis focuses on the Acts of Abund Tomas, preserved in the monastery of ልብሬ Maryam Hayda, located in ሌብሬ, Tigray. The manuscript, uniquely bound in cloth and leather, is attributed to the 19th century based on paleographic analysis. However, the text itself claims its original version (Ur-text) was written by Elsa', a disciple of Abund Tomas. Compared to other known versions, this manuscript displays more archaic philological characteristics, making it particularly valuable for scholarly study. This article describes the manuscript's internal and external features, linguistic structure, and technical errors using a descriptive research approach. It highlights the significant role of linguistic elements in contextualizing the manuscript while emphasizing the value of its physical and philological traits. The findings underline the importance of analysing the Acts of Ethiopian saints for a better understanding of their historical and theological significance. Scholars are encouraged to conduct further multidisciplinary research on such manuscripts, incorporating palaeographic, philological, and linguistic analyses to preserve and enhance the appreciation of Ethiopia's rich religious heritage.

Keywords: Gädlä Abund Tomas, Physical Description, Linguistic Features, § (= section).

A.A. Йиргу*, А.П. Соломон

Аддис-Абеба университеті, Аддис-Абеба, Эфиопия

*e-mail: abnet.asrat@yahoo.com

«Гәдлә Абунә Томас Хайдадан» шығармасының физикалық, мазмұндық және лингвистикалық ерекшеліктерін сипаттау

Мақала Эфиопияның агиографиялық әдебиетіне жататын, Эфиопия Православие Тэвахэдо шіркеуінде құрметтелетін әулиеге арналған «Гддд Абунд Томас Хайдадан» шығармасының физикалық, мазмұндық және лингвистикалық сипаттамаларын кешенді талдауға арналған. Абунд Томас, сондай-ақ «Гдбрд'Амәлдк Шэрәдан» және «Әулие Абунд Томас Хайдадан» деген атаулармен белгілі, негізінен Тығрай аймағында құрметтеледі. Ол Дэбрэ Либанос монастырінің атақты шейхы Абунд Тәклә Хайманоттың көрнекті шәкірті және туысы болған, бұл оның Эфиопия діни тарихындағы маңыздылығын айқындайды. Зерттеу нысаны – Тығрай аймағы, Шэрэ өңірінде орналасқан Дэбрэ Марьям Хайда монастырінде сақталған «Абунд Томастың істері» қолжазбасы. Мата мен былғарыдан жасалған ерекше түптеуіне байланысты және палеографиялық талдау негізінде бұл қолжазба XIX ғасырға жатады. Алайда мәтіннің өзінде бастапқы нұсқаның (Ur-text) авторы Абунд Томастың шәкірті Эльса болғаны айтылған. Басқа белгілі нұсқалармен салыстырғанда, бұл қолжазба анағұрлым көне филологиялық белгілерге ие, бұл оның ғылыми құндылығын арттырады. Зерттеу барысында сипаттамалық әдіс қолданылып, қолжазбаның ішкі (мәтін құрылымы, тілдік ерекшеліктері, техникалық қателері) және сыртқы (материалы мен безендірілуі) белгілері анықталды. Нәтижелер мәтінді интерпретациялауда лингвистикалық талдаудың маңыздылығын және оның физикалық-филологиялық қасиеттерінің құндылығын айқын көрсетеді. Зерттеу қорытындылары эфиопиялық әулиелердің «істерін» палеографиялық, филологиялық және лингвистикалық әдістерді тарта отырып, кешенді зерттеудің қажеттілігін, сондай-ақ Эфиопияның тарихи-теологиялық мұрасын терең түсініп, жазба жәдігерлерін сақтау маңызын атап көрсетеді.

Түйін сөздер: Гддд Абунд Томас, агиография, физикалық сипаттама, лингвистикалық ерекшеліктер, палеография.

A.A. Йиргу*, А.П. Соломон

Университет Аддис-Абебы, Аддис-Абеба, Эфиопия

*e-mail: abnet.asrat@yahoo.com

Описание физических, содержательных и лингвистических особенностей «Гәдлә Абунә Томаса из Хайды»

Статья посвящена комплексному анализу физических, содержательных и лингвистических характеристик «Гәдлә Абунә Томаса из Хайды» – памятника агиографической литературы Эфиопии, посвящённого святому, почитаемому в Эфиопской православной церкви Тэвахэдо. Абунә Томас, известный также под именами «Гәбрә`Амэләк из Шэрэ» и «святой Абунә Томас из Хайды», почитается преимущественно в регионе Тыграй. Он являлся выдающимся учеником Абунә Тәклә Хайманота из Дэбрэ Либаноса и находился с ним в родственных связях, что подчёркивает его значимость в религиозной истории Эфиопии. Объектом исследования являются «Деяния Абунә Томаса», хранящиеся в монастыре Дэбрэ Марьям Хайда (Шэрэ, Тыграй). Рукопись, уникально оформленная в тканевом и кожаном переплётё, датируется XIX веком на основании палеографического анализа. В то же время, по утверждению самого текста, первоначальная редакция (Ur-text) была создана Эльсой, учеником Абунә Томаса. По сравнению с другими известными версиями, данный список характеризуется более архаичными филологическими признаками, что обуславливает его высокую научную ценность. В работе применён описательный метод, позволивший выявить как внутренние (структура текста, языковые особенности, технические ошибки), так и внешние (материалы и оформление рукописи) характеристики памятника. Полученные результаты демонстрируют значимость лингвистического анализа для интерпретации текста и подчёркивают ценность его физико-филологических свойств. Выводы исследования акцентируют необходимость дальнейшего комплексного изучения «Деяний» эфиопских святых с привлечением палеографических, филологических и лингвистических методов, что позволит глубже осмыслить историко-богословское наследие Эфиопии и обеспечить сохранение её письменных памятников.

Ключевые слова: гәдл, Абунә Томас, агиография, физические характеристики, лингвистические особенности, палеография.

Introduction

The Ethiopian Orthodox Tāwahədo Church monasteries, indigenous schools, and national scholars have an essential role in Ethiopian Manuscripts production. As stated in the work of Alexander Bausi Ethiopia is a rich in ancient Manuscripts dating back to the Axumite kingdom (1st to 7th Century) (Bausi, A., 2014). According to Sergew Hable Selassie, before the mid-20th century, there were more than 200,000 Mss in Ethiopia excluding scrolls. Among these ,7,000 have been microfilmed (Sergew Hable Selassie, 1982).

Hagiography is one of the genres of Ethiopian literature Hagiography is one of the genres of Ethiopian literature which is composed of Ethiopian and non-Ethiopian saints, who contributed a lot to the teaching and expansion of Christianity (Taddesse Tamrat, 1970). In the Ethiopian context, hagiography includes several different types (genres) of texts like Acts (Gädl), Miracles (Tä'ammər), Homilies (Dərsan), hymns and hymnological compositions of different kinds, accounts about the translation of relics, and numerous numbers of smaller texts like monastic genealogies and prayers (Denis Nosnitsin, 2014).

Hagiographies of Saints contain different sections like the section of Gädl¹ (Acts), Tä'ammər (Miracles), Mälkə² (Effigies), Sälamta (salutation), and Arke i.e., a section of an Act where like Mälkə' is a praise of God written in the five lines [verses] and presented in the form of poem), where some acts include a section of Dərsan (homily) (Sergew Hable Selassie, 1982). These hagiographies are important for conducting research on the religious, cul-

¹ Act (Gädl) – It is a name given to a book that contains in detail the history of the family of the saints, their upbringing and the condition of their spiritual education, their spiritual dedication, their bestowed covenants, and the history of their death. Acts are divided into twelve months and seven days sections respectively (like one of Act of Abunä Tomas).

² Mälkə' – Etymologically the term Mälkə' derives from läk'a, which means resemblance and likeness. 'Likenesses' [also called 'effigies'] are hymns in honor of saints in which the various parts of the saint's body [from head to feet] are recounted one by one, each in a separate stanza. And also it is an Ethiopian composition in which we praise saints beginning from their naming and proceeding to the parts of their bodies. It is presented in a poem of five verses where one saint can have more than one Mälkə'. Most of the time Mälkə' are written together with Acts. We can also get them included in the Mälkə'a Gubae. The portion of an Act called 'Mälkə'' is sung during the saint's monthly and annual festivals.

tural, social, and political and history of the country (Kinefe-Rigb Zeleke, 1975).

The Act of Abunä Thomas is one of the Acts of Saints, which is preserved under the monastery of Däbrä Marəyam Hayda in Šöre and Šälläy Monastery in Təgray Region. It might be composed before the 15th century. As it is mentioned in the Act, the Act was written by the disciple of Abunä Thomas (i.e. Elsa') after the death of Mar Abunä Thomas. It is likely to be a popular kind of Ethiopian religious document that enables us to know the contribution of the indigenous Ethiopian Monks like Abunä Yosef of the 'Ayina Bəguna, Abunä Āron the Māqet, Saint Täklä Haymanot of Däbrä Libanos and other Saints at that time, Church leaders of the period like Arc Bishops of Abba Marqos, Abba Luqas and Arch Bishop Abunä Yohānnas and state leaders like 'Amədä Šəyon (1314-1344), Säyfä Ar'əd (1327-1355), Wədəm' Asəfäre (1355-1365) and Dawit II (165-1395)] for the expansion of Christianity and monastic life in country Ethiopia (Däbrä-Marəyam Häyda Monastery, 2007).

As Sergew Hable Selassie stated that the study of the Act of Abunä Thomas began in 1943 by Enrico Cerulli an Italian scholar. Cerulli has told us the existences of Act of Abunä Thomas when he studied the Act of Täklä Haymanot of Däbrä Libanos (Sergew Hable Selassie, 1982). In another way, Amsalu explains that the Act of Abunä Tomas is found in Təgray, especially in his monastery and around Šöre (Amsalu Tefera, 2011). Abunä Thomas's Monastery has published the Act along with its Amharic translation, but the Act has not been studied until now. To this end, textual criticism based on the diplomatic method is required to reconstruct the text as close as possible to the original form. In view of this argument, this paper is mainly worked to show the Physical Description and Linguistic Features of Gädlä Abunä Thomas of Hayda.

1 Research Methodology

1.1 Research Design

In this research, qualitative approach and diplomatic method was employed to carry out the edition on the available texts of the Gädlä Abunä Thomas of Hayida. According to constructivist philology, the reconstruction of texts in its 'Original' form means a form as close as possible to the 'original one' (West, 1973). The article has been written by identifying the external and internal body of the manuscript, words, and phrases that describe the Physical de-

scription and Linguistic features of Gädlä Abunä Thomas of Hayida.

1.2 Data Sources and Collation

The sources of the research were the ancient Ethiopian Monasteries such as, Däbrä Marəyam Hayda and Däbrä Šälläy Monastery, which is found in and in Šöre and Təben in Təgray District and a private collection. In addition, one printed book of the Gädlä Abunä Thomas was considered for the edition. This was prepared by the monastery of Däbrä Marəyam Hayda (2007 E.C). Therefore, four Mss were served as representative and for family texts. A systematical Specification of Letters (Sigla) are selected for the identification of each Ms, using the following capital letters (DMH, DS, DSM,) to represent each of the four manuscripts. The selection was simply done according to a mnemonic scheme as 'DM' as in Däbrä Marəyam Hayda; 'DS' as in Däbrä Šälläy; 'DSM' as in Däbrä Šälläy Machew 'P' is the book presented by Däbrä Marəyam Hayda (2007 E.C). Much effort was made to collect all the existing manuscripts from various monasteries and churches. Three manuscripts and one presented Act currently existed.

2 Discussion

2.1 General Description of the Manuscripts

All three Mss are made of parchment and covered with thick parchment and wood. They are written in two colors, red and black, using a traditional pen. The red ink is used, as usual, mainly for rubricating the name of God, Angels, and Abunä Thomas. Each manuscript is bound as a codex, and the binding is made of wood covered by leather; all of them are covered with cloth. In all of the Mss, the front and back covers are still well preserved. The folios in the Mss are not numbered, and there are margins on the left, right, top, and bottom, but the marginalia is most commonly found in the top margin. The text is written continuously, generally with no gaps or blank spaces between lines; only rarely do gaps occur in some places of the Mss. The two Mss are written in two columns, whereas the one is in three columns.

The style of writing of the Mss is somehow similar, they are written in medium size letters with similar punctuation i.e. every word is separated with two dots as is in most Mss. The penmanship of the Mss is very clear and neat except in a few places. The paleography suggests a late 19th century origin, to judge from the samples given by Uhlig (1990).

2.2 Physical and Contents Description each Manuscripts

2.2.1 Physical Description of Ms (DMH)

This manuscript is found in the Däbrä Marəyam, Hayda This manuscript is found in the Däbrä Marəyam, Hayda Monastery, Təgray. It measures 27 cm in length and 21 cm in width. It has Eighty-three folios of which four are blank at the beginning. It has nine Quires. The Mälk part of the hagiography extends from folio Ff.80va-83vb. It has two columns with Twenty-three lines. It is bound with leather and wood. The handwriting is medium and clear. The writing style is visible on modern parchment with holes and sewing. The text is important in that it contains the Mälk section. The scribe of this manuscript is ገብረ ሥላሴ Gäbrä Šəllasse. It says; ኦ፡አበውዮ፡ ቅዱሳን፡ ወኅሩዖን፡ ማኅበራን፡ ብፁዕ፡ ወኅሩይ፡ ማር፡ ቶማስ፡ ደቂቁ፡ እለ፡ ትነብሩ፡ ጽሞናሃ፡ ለእመ፡ ታነብቡ፡ ዘንተ፡ ገድለ፡ አቡካሙ፡ ኢትርስዑኒ፡ለጸሐፊ፡ ዝንቱ፡ ገድል፡

እኑክሙ፡ ኃጥእ፡ ወአባሲ፡ ገብረ፡ ሥላሴ፡ ለዓለሙ፡ ዓለም፡ አሜን፡፡ (...Oh, my fathers, the saints, the chosen Ones, the children of the Blessed and the chosen Mar, Tomas! If you are living in silence and reading this vita of your father, do not forget your sinful and guilty brother, Gäbrä Šəllasse, who wrote this vita forever. Amen!). No hint was found about the date of the composition of the text, but its paleography seems to be the 19th century production.

2.2.2 Content Description of Ms (DMH)

To begin with its classification, the text of the gädl of Abunä Thomas of Hayda is classified under the 11 months of the year; the month of January (ፒጥጥ) is missing.

Instead, the text of the 12 months is divided into the Days of the Week in the end. In addition, some philological inquiries related to orthographic errors have been noticed as follows.

Table 1 – Contents Description of Ms (DMH)

Folios	Contents
Ff.1ra-4ra	Zä-Yäkkatit (of February)
Ff.4ra-5vb	Zä-Mäggabit (of March)
Ff.5vb-9rb	Zä-Miyazya (of April)
Ff.11ra-14ra	Zä-Gənbət (of May)
Ff.14ra-16va	Zä-Hamle (of July)
Ff.16va-22rb	Zä-Nähase (of August)
Ff.22rb-24vb	Zä-Mäskäräm (of September)
Ff.22rb-28ra	Zä-Ṭəqəmt (of October)
Ff.28ra-29ra	Zä-Hədar (of November)
Ff.29ra-30vb	Zä-Tahəsas (of December)
Here, Zä-Ṭərr and Zä-Säne (of January and June) are missing	
Ff.31ra-34va	Zä-Sänuy (of Monday)
Ff.34va-39ra	Zä-Sälus (of Tuesday)
Ff.39ra-41vb	Zä-Räbu' (of Wednesday)
Ff.41vb-46ra	Zä-Hamus (of Thursday)
Ff.46ra-51vb	Zä-Arb (of Friday)
Ff.51vb-54vb	Zä-Qädamit (of Saturday)
Ff.54vb-58vb	Zä-Əhud (of Sunday)
Ff.59ra-80va	Tä'ammərat (Miracles)
Ff.80va-83vb	Mälkə' (Image)

2.2.3 Physical Description of Ms [DS]

This manuscript is found in the Däbrä Marəyam, Hayida Monastery, Təgray. It measures

27 cm in length and 21 cm in width. It has ninety-six folios of which four are blank at the beginning. It has Twelve Quires. The Mälk part of the

hagiography extends from folio Ff. 91ra -96vb. It has two columns with Twenty-three lines. It is bound with leather and wood. The handwriting is medium and clear. The writing style is Gwəlh (visible) on modern parchment with holes and sewing. The text is important in that it contains the Act, Miracles, Peace, and Mälk sections. The

scribe of this manuscript is Gäbərə Əgəziabəher. It is stated that the date of the composition is the 19th century.

2.2.4 Content Description of Ms [DS]

Unlike the other two Mss, the text of this Ms is not divided by the 12 Months of the Year.

Table 2 – Contents Description of Ms [DS]

Folios	Contents
Ff.1ra-41vb	The Acts and the life of Abunä Tomas
Ff.41ra-85ra	Miracles
Ff. 85ra-91ra	Mälkə' [Image of Abunä Fəre Kahən]
Ff. 91ra -96vb	Mälkə' [Image of Abunä Tomas]

2.2.5 Physical Description of Ms [DSM]

This manuscript is found in the Däbrä Şälläy Monastery, Təgray. It measures 27 cm in length and 21 cm in width. It has eighty (80) folios of which four are blank at the beginning. It has sixteen Quires. The Mälk part of the hagiography extends from folio Ff.70va-80vc. It has three columns with sixteen lines. It is bound with leather and wood. The handwriting is medium and clear.

The writing style is Gwəlh (visible) on modern parchment with holes and sewing. The text is important in that it contains the Mälk section. The scribe of this manuscript is unknown. No hint was found about the date of the composition of the text, but its paleography seems to be the 19th-century production.

2.2.6 Contents Description of Ms [DSM]

Table 3 – Contents Description of Ms [DSM]

Folios	Contents
Ff.1ra-5ra	Zä-Hədar (of November)
Ff.5ra-15vc	Zä-Tahəsas (of December)
Ff.15vc-28vc	Zä-Tərr (of January)
Ff.28vc-35rc	Zä-Məggabit (of March)
Ff.35rc- 40va	Zä-Miyazya (of April)
Ff.40va-45vb	Zä-Gənbət (of May)
Ff.45vb-50vc	Zä-Säne (of June)
Ff.50vc-56va	Zä-Hamle (of July)
Ff.56vc-60ra	Zä-Nähase (of August)
Ff.60rb-65ra	Zä-Mäskäräm (of September)
Ff.65ra-70va	Zä-Ṭəqəmt (of October)
Ff.70va-80vc	Tä'ammərat (of Miracles)

3 Textual History of the Ms (DMH)

Most often Acts were written some generations after the saints' death. Traditions about their life were collected by their monastic descendants and

later compiled into a book under the auspices of the abbot of the monastery.

According to Tesfa Michael (2006:10-11), there are five ways of writing Act of Saints. First, the Act can be written by the eyewitness of the Saints during

their life time like the Act of the Apostle, Saint Anthony which was written by Saint Paul and Saint Athanasius. Second, it can be written by the descendants of Saints after the Saints' death like; [gädlä Gäbrä Mānfās Kidus, Täklä Haymanot, Mälkä Şedeq]. Third, it can be written through the revelation of the Saints themselves Act like; [gädlä Kørstos Sāmra) she revealed herself to Eəččäge Abunä Filəṗos of Däbrä Libanos and ordered him to write her act], Fourth, it can be written through the dictation of the saint him/herself. The fifth one, the Act can be written by the Saints themselves like; [gädl Abunä Gäbrä Kərsətos, he wrote his act for the purpose of teaching others].

On the other hand Amsalu Tefera (2011:87) says that 'Most of the time Acts could be written either by one of the following three bodies. They could be written by their followers or disciples of Saints, by monks who resided in the monastery where the Saints served and by the order of God. As it is mentioned in the Act of Abunä Thomas, the Act was written by the disciple of the Saint (i.e. Elsa') after the death of Abunä Tomas (Act of Abunä Thomas, 2007:44).

The scribe of this particular Act was known as Gäbərə Šəllasse [Tsäqawə]. It says: አ: አበውየ: ቅዱሳን: ወኅሩድን: ማኅበራን: ብፁዕ: ወኅሩይ: ማር: ቶማስ: ደቂቁ: እለ: ትነብሩ: ጽሞናሃ: ለእመ: ታነብቡ: ዘንተ: ገድለ: አቡክሙ: ኢትርስዑኒ: ለጸሐፊ: ዝንቱ: ገድል: እኑክሙ: ኃጥእ: ወአባሲ: ገብረ: ሥላሴ: ለዓለሙ: ዓለም: አሜን [295] :: O my fathers and the chosen Ones, the

children of the Blessed and the chosen Mar, Thomas! If you are living in silence and reading this vita of your father, do not forget your sinful and guilty brother, Gäbrä Šlasse, who wrote this vita forever. Amen!

4 Inter-Textually of the Ms

The word of God is not contained in the Bible alone; it is also found in Holy tradition. The EOTC accepts both Bible and holy tradition. Other canonical, historical and theological books are of great importance in the building of the social and spiritual life of the people. Abunä Thomas not only learned Bible alone, but he also knew the doctrine, canon and order of the church; this is clear because, during his evangelical activities, he quoted other canonical books as references. This is true not only for Abunä Thomas himself but also for the author of the Act, as is clear from the text of the Act in numerous places. The researcher has searched for Biblical and non-Biblical sources cited or referred to in the Act. There are many; they include: Psalm [መዝሙረ ዳዊት] (f.4v^b, f.46r^a), f.60r^a, f.82v^b and f.83r^a) the book of Liturgy [መጽሐፈ ቅዱስ] (f.9v^b), the book of Monks [መጽሐፈ መነኮሳት] (f.14v^b -15r^a), Holy Bible [መጽሐፈ ቅዱስ] (f.26r^a, f.46v^b and f.70v^b) and the book [ማሕሌተ ጽጌ] (f.77v^b).

5 Comparison among the three MSS [Containing Different Recessions']

Table 4 – Mss Comparison

Month	MS- DMD	MS- DS ³	MS- DSM
Zä-Yäkkatit, (February)	Ff.1r ^a -4r ^a : በስመ አብ ... አውሎግሶን ጌርሎስ ኢየሱስ ክርስቶስ ... In the name of the Father ... Awlogson, Geryos Jesus Christ...	Not parted, and nor related to any of the witness	Ff.1r ^a -5r ^a : በስመ አብ... ንግባእኬ ኅበ ጥንተ ነገር ... In the name of the Father ... Let us come back to the previous issue...
Zä-Mäggabit (March)	Ff.4r ^a -5v ^b : በስመ አብ... እምድኅረ ኮኖ ለማር ቶማስ ... In the name of the Father ... After Mar Thomas was at the age of ...	>>	Ff.5r ^a -15v ^c : በስመ አብ... ንጽሕፍ ገድለ እረፍቱ ለዝንቱ ብፁዕ ወኅሩይ ... In the name of the Father ... We start to compose the resting Act of this blessed and chosen ...
Zä-Miyazya (May)	Ff.5v ^b -9r ^b : በስመ አብ... ወእምድኅረ ተጠምቀሂ ዝንቱ ኅሩየ ማር ቶማስ ... In the name of the Father ... After Mar Thomas was baptized ...	>>	Ff.15v ^c -28v ^c : በስመ አብ... ወበእለተ ሰንበት እለተ ሆሣዕና ገብረ ተአምረ ... In the name of the Father ... And on the day of Sabbath, that is the day of Palm Sunday, he performed a miracle ...
Zä-Gənbət (April)	Ff.9r ^b -11r ^a : በስመ አብ... ወእምድኅረ ቦአ ውስተ ደእቲ ጽርሕ ... In the name of the Father ... And after he entered to that hall ...	>>	Ff.28v ^c -35r ^c : በስመ አብ... ወእምድኅረ ነበሩ በደብረ ኅረይክዋ ... In the name of the Father ... And after they lived in the Mount Chosen ...

³ Unlike the other two MSs, this one is not divided in any part, such as Days of the week and Months of the year. As a result of this, it was impossible to compare with the rest text.

Continuation of the table

Month	MS- DMD	MS- DS ³	MS- DSM
Zä-Säne (June)	Ff.11r ^a -14r ^a : በስመ አብ... ወእንዘ አቡነ ዮሴፍ ወማር ቶማስ ሀለው በገበበ አክሱም... In the name of the Father ... And when our father Josef and Mar Tomas were in the junction of Aksum ...	>>	Ff.35r ^c - 40v ^a : በስመ አብ... ወበይእቲ እለት አመ ፳ሁ ለሰኔ ... In the name of the Father ... And on that day, on the 21 st of June, ...
Zä-Hamle (Jualy)	Ff.14r ^a -16v: በስመ አብ... ወእምዝ አማሃ መጽአ ቅዱስ ሚካኤል ... In the name of the Father ... And then, after this, Saint Michael came ...	>>	Ff.40v ^a -45v ^b : በስመ አብ... ወበይእቲ ሰዓት በእለተ ዓርብ ሠርክ ... In the name of the Father ... And on that time, during the night of Fridy ...
Zä-Nähase (August)	Ff.16v ^a -22r ^b : በስመ አብ... ወእምድንረዝ ተወፈዮ ቆብዐ ወአስኬማ ... In the name of the Father ... And after this, he received a (monastic) hut and garb...	>>	Ff.45v ^b -50v ^c : በስመ አብ... ወእምድንረ ወሀበሙ ሐመደ ኪዳን ለእሉ ቅዱሳን ... In the name of the Father ... And after he gave the ash of covenant to those Saints ...
ZäMäskärām (September)	Ff.22r ^b -24v ^b : በስመ አብ... ንዌጥን ጽሒፈ ገድሉ ለአብ ኄር ወመገሥጽ ... In the name of the Father... We start the writing of the Act of the good and rebuker father...	>>	Ff.50v ^c -56v ^a : በስመ አብ ... ወእንዘ ሀሎ አቡነ ማር ቶማስ በመካነ ምጽላዩ ደብረ ጸለይ... In the name of the Father ... And when our father Mar Tomas was in his place of prayer, that is Mount Şallāy ...
Zä-Ṭəqəmt (October)	Ff.22r ^b -28r ^a : በስመ አብ ... ወእምዝ እምድንረ ባረከ ወቀደሶ መምህረ ጳድቃን አበው ... In the name of the Father ... And then, after the teacher of the righteous fathers blessed and praised him ...	>>	Ff.56v ^c -60r ^a : በስመ አብ ... ወእምዝ እምድንረ ተጠምቀ ጥምቀተ ክርስትና ... In the name of the Father ... And then, after he was baptized a Christian baptism ...
Zä-Hədar (November)	Ff.29r ^a -30v ^b : በስመ አብ ... ንነግርኬ ወንዜኑ እስመ ብፁዓዊ ማር አቡነ ቶማስ ... In the name of the Father ... Let us speak and tell for the blessed our father Mar Thomas...	>>	Ff.56v ^c -60r ^a : በስመአብ... ንዌጥን ገድለ ጽሒቆ (?) ለብፁዕ ወንፋይ ቶማስ ዘደብረ ጸሎት... In the name of the Father... We start the (?) Act of the blessed and the chosen Tomas of Mount Prayer...
Zä-Tahəsas (December)	Ff.28r ^a -29r ^a : በስመ አብ... ወእምዝ በአሐቲ እለት አምጽአሙ ሶቤሃ መሪሐ ... In the name of the Father ... And after this, once a day, he brought them leading then ...	>>	Ff.60r ^b -65r ^a : በስመ አብ... ንዌጥን በረድኤተ ኃይሉ ለእግዚአብሔር ... In the name of the Father ... We begin in the support of the power of God ...
Zä-Tərr (January)	From this onwards, the text in this Ms is divided by the days of the Week	>>	Ff.65r ^a -70v ^a : በስመ አብ... ወእምድንረ ነገር እንዘ ሀሎ አቡነ ቶማስ ... In the name of the Father ... And after this thing, when our father Thomas was living ...

As stated in the above table, even though the manuscripts state the life, and deeds of the saint differently each of the three manuscripts deals with the life of Abunä Thomas.

6. Technical Errors of the selected Text

6.1 Inconsistent Punctuation Marks

Punctuation marks in this Act include two dots (:), three dots (⋮), four dots (⋮⋮), seven dots (⋮⋮⋮), and nine dots (⋮⋮⋮⋮). The two dots are used to separate words, and four dots are used at the end of each sentence. The seven and/or the nine dots are sometimes used inconsistently at a place where the four dots are needed. Moreover, the scribe of the Ms didn't give due attention to the proper use of the two dots to separate one word from the other. The scribe sometimes used two dots within a single word, splitting it into morphologically meaningless units. Such cases are very common throughout

Ms. He used to write by combining two words, with no use of the two dots. In addition, the copyist used the four dots not at the end of the sentence but at the phrase level in many cases. Let us look at some examples of improper uses of the two dots.

Table 5 – Examples of Inconsistent Punctuation from the manuscript

Section	Error	Correct
[39]	ሐምለ:መሎኬ	ሐምለመሎኬ
[42]	እምድንረ:ዝ	እምድንረዝ
[73]	ኢ: እክለ: ወኢ: ማዩ ወኢ: አራዘ ወኢ: ምጽላለ	ኢእክለ: ወኢማዩ: ወኢአራዘ: ወኢምጽላለ

6.2 Scribal Errors

The Gə'əz language has twenty-six letters. These are: (አ ('ä), በ (bä), ገ (gä), ደ (dä), ሀ (hä), ወ(wä), ዘ (zä), ሐ (hä), ኀ (hjä), ጠ (tä), ዮ (yä), ከ (kä),

ለ (lä), ሙ (mä), ነ (nä), ሠ (sä), ዐ (ä), ፈ (fä), ጸ (ṣä), ፀ (ፐä) ቀ (qä), ረ (rä), ሰ (sä), ተ (tä), ፐ (pä)). Out of these the interchanging of the following groups of letters in a word brings about orthographic errors⁴ and often meaning change. Like; (ሀ (hä), ሐ (hā), and ኀ (hā)), (ሠ (sä) and ሰ (sä)), (አ (ä) and ዐ (ä)) and (ጸ (ṣä), and ፀ (iä)). The scribe of Gädlä Abunä Thomas of Hayida didn't pay serious attention to the orthographic errors; he committed many mistakes. To check whether the orthography of all the words found in this Act is correct or appropriate, the researcher consulted the works of Kidanä Wäld (1948); Leslau (1991); and Dillmann (1907). Here is a list of cases where an orthographic error causes meaning changes.

6.3 Orthographic Errors

The first and fourth orders of (ለ (lä), ሐ (hā), ሰ (sä), በ (bä), አ (ä), ዘ (zä), ደ (dä), ጠ (tä), ጸ (ṣä)) are very difficult to distinguish throughout the Act. Besides this, the scribe sometimes has difficulty in distinguishing the first and the sixth versus/order of the letters ሰ (sä) and ስ (sə) in a word. In many cases (ለ (lä) and በ (bä) are very hard to distinguish. As Haile (2010) notes that such a scribe might be a non-Semitic speaker or not a well-educated person.

Table 6 – Examples of Orthographic Errors from the manuscript

Section	Error	Correct
[1]	አኢኩቶቶ	አእኩቶቶ
[1]	ቅሩበ	ቅሩበ/ቡ
[1]	ጽላልሺ	ጽላልሽ
[3]	ዘይትጋወራ	ዘይትጋወረ
[15]	ንጽሐ	ንጽሐ
[45]	ሕጋጋተ	ሕጋጋተ
[56]	በዝኃ	ብዙኃ
[62]	ማካናተ	መካናተ
[78]	እምይምን፡ ወጸግም	እምይማን፡ ወጸጋም

6.4 Word Repetition

This may occur deliberately or unintentionally during the writing process. Scribes repeat words for emphasizing the word in manuscripts, but most of the time unnecessary repetition of words and phras-

⁴ Orthographic errors are cognitive errors consisting of the substitution of a deviant spelling for a correct one when the writer simply doesn't know the correct spelling of a particular word or forgot it or misconceived it.

es happens in many texts. Similarly, in the text of Gädlä Abunä Thomas, there are lots of repeated words. The following words are some examples.

Table 6 – Examples of Word Repetition from the Text

Section	Error	Correct
[14]	ሕብረተ አንድነት	ሕብረተ
[21]	ውሥጡ ውስተ	ውስተ
[23]	አበው፡አበው	አበው
[25]	እንዘ፡ እንዘ	እንዘ
[36]	ለዝንቱ፡ዝንቱ	ለዝንቱ

6.5 Dittographic Error

It is an accidental, erroneous act of repeating a letter, word, phrase, or combination of letters by a scribe or copyist. The scribe of this Act committed some cartographic errors it is the accidental error of repeating a word, phrase, or combination of letters by a scribe or copyist. This error is natural for any scribe, yet he had made relatively few errors of this kind as compared to other kinds of errors.

Table 7 – Examples of Dittographic Error from the Text

Section	Error	Correct
[36]	በዕዕለቱ	በዕለቱ
[55]	ሢመመተ	ሢመተ
[53]	ወበበዊዖቶን	ወበዊዖቶን

6.6 Omission of Letters

The omission of one or more sounds (such as a vowel, a consonant, or a whole syllable) in a word or phrase causes a meaning change. In Gə'əz as it is a syllabically written language, we can have either a consonant or a syllable (consonant plus a vowel) omission. We don't have a vowel omission. In this MS the scribe made many omissions as indicated in the table below:

Table 8 – Examples of Deletion from the Text

Section	Error	Correct
[26]	ዘደብረ አባ	ዘደብረ፡ አባይ
[37]	አባ ፈልጦስ	አባ፡ ፈሊጸስ
[38]	ወደሙ	ወተደሙ
[41]	በይዕቱ	ወውዕቱ

7. Linguistic Features of the Text

7.1 Sound Change

In Gə`əz writing, the change of sounds of similar characters, such as ዐ (‘) and ዓ (‘a), ው (wə) and ዪ (wu), ሀ (hā) and ሐ (hā) result for meaning changes or uncommon. The following examples are taken from Ms. Text.

Table 9 – Examples of Sound Change from the Text

Section	Error	Correct
[3]	በሥርዓተ፡ ምንኩስና	በሥርዐተ፡ ምንኩስና
[3]	እምሀቋሁ	እምሐቋሁ
[6]	ዘዓማኑኤል	ዘአማኑኤል
[19]	ሥርዓተ	ሥርዐተ
[19]	ሀለው	ሀለዉ

7.2 Number and Person Change

The number is one of the morphological features of a given language; Gə`əz has both singular and plural numbers. It doesn't have dual like Arabic and some Semitic languages except for a few words. There are many number variations in the manuscript, which were corrected at the time of emendation based on the contextual sense of the phrases or the sentence. The following lists are examples of number differences from the manuscript.

Table 10 – Examples of Number Change in the Text

Section	Error	Correct
[60]	ወእምደእዜሰ፡ ሑሩ፡ ፍጡነ	ወእምደእዜሰ፡ ሑር፡ ፍጡነ
[66]	አርዌ፡ ምድር.. ቆሙ	አርዌ፡ ምድር.. ቆመ

7.3 Gender Marking Change

This is also another morphological feature; the famine marker, most of the time in Gə`əz is t like in the other Semitic languages. However, there are many other feminine markers in Gə`əz. The manuscripts of Gädlä Abunä Thomas have many genders variant readings (masculine vs famine). The following are examples:

Table 11 – Examples of Gender Marking Variation from the manuscript

Section	Error	Correct
[55]	ጸውዖን፡ ለአጎቲሁ... መጽአ፡ ወወጽአ	ጸውዖን፡ ለአጎቲሁ... መጽአ፡ ወወጽኡ
[57]	ኦ፡ አኃትዮ፡ ጎፅባ...ወይእተ፡ አሚረ፡ ሖረ	ኦ፡ አኃትዮ፡ ጎፅባ... ወይእተ፡ አሚረ፡ ሖራ
[63]	ምሰለ፡ አመቶሙ፡ ወለተ፡ ገብርኤል	ምሰለ፡ አመቱ፡ ወለተ፡ ገብርኤል

8. Conclusion

Abunä Thomas of Hayda is a prominent Ethiopian saint venerated in the Ethiopian Orthodox Tewahədo Church. He was also among the first and most renowned disciples of Abunä Täklä Haymanot. The Act of Abunä Thomas is a significant local hagiography that contributes substantially to the reconstruction of medieval Ethiopian history, much like other Gə`əz hagiographies.

The text provides valuable insights into the missionary activities of saints, referencing various historical figures and ancient place names. These details not only highlight the spiritual endeavors of the saints but also serve as a rich source of historical and cultural information.

However, the manuscript is not without its flaws. It contains numerous textual errors, including inconsistent punctuation, scribal mistakes, orthographic errors, word repetitions, dittographic errors, omissions of letters, and phonetic variations. These issues underscore the challenges of working with such texts but also emphasize the importance of their careful study and preservation.

For anyone studying the medieval history of Ethiopia, a comprehensive understanding cannot be achieved without consulting the hagiographical texts of Ethiopian saints. These works are indispensable for uncovering the religious, cultural, and historical narratives of the time.

Abunä Thomas of Hayda was one of the well-known Ethiopian saints who are venerated in the Ethiopian Orthodox Tewahədo Church and also, he was one of the first and most famous disciples of Abunä Täklä Haymanot. The Act of Abunä Thomas is one of the local Acts that have great

contributions to the reconstruction of medieval Ethiopian history as that of the Gə'əz hagiographies do too. The text mentions different historical figures and ancient names of places that are used to describe the missionary activities of the Saints. The text contains errors such as Inconsistent of punctuation marks, Scribal errors, Orthographic errors, Word repetition, Dittographic errors, Omission of Letters, and Sound Changes. Accordingly, if one wants to study the medieval history of Ethiopia, his/her study will not be complete without referring to the hagiographical texts of Ethiopian saints.

9. Recommendation

Based on the findings of this research, the following recommendations are offered for future study and scholarship:

Expanded Analysis of the Act of Abunä Thomas: The Act of Abunä Thomas stands as a critical text in the reconstruction of medieval Ethiopian history, paralleling the importance of other Gə'əz hagiographies. Scholars are encouraged to dedicate more focused attention to this text, particularly in

comparing its content, linguistic features, and historical references with other hagiographical works. Such comparative studies would highlight the unique contributions of this text to Ethiopian studies while enriching the broader field of manuscript and theological research.

Comparative Linguistic Studies: The linguistic features of the Act warrant further scholarly analysis to better understand its relationship to other Gə'əz texts. Comparative studies can uncover nuances in language evolution, scribal traditions, and orthographic practices, shedding light on how these texts contributed to the preservation and development of the Ethiopian literary tradition.

10. Acknowledgement

I appreciate the persons who made available the PDF files of Ethiopic manuscripts, which were then transcribed and examined during this research. Moreover, I would like to thank various People who helped me through their advice and insights during our important discussions. This includes fellow students and PhD candidates at Addis Ababa University.

References

- Amsalu Tefera, (2011). *Näqa Mäṣahəfət*. Addis Ababa.
- Bausi, A. (2014). Writing, coping, translating: Ethiopia as a manuscript Culture. In Jörg B., Quenzer, D., B. and Jan, S. (Eds.), Vol. I; Germany.
- Cole F. L. (1988). Content analysis: process and application. *Clinical Nurse Specialist* 2 (1), 53–57.
- Däbrä-Marəyam Həyda Monastery. (2007). *Gädlä Abunä Thomas*. Addis Ababa.
- Daniel Kibret. (2006). *Aratu Hhayalan*. Agyos Printing Press, Addis Ababa.
- Denis Nosnitsin. (2014). Hagiography in: *EAE*, Vol, II, P. 969
- Dillmann A., (1907). *Ethiopic Grammar*, (2nd. ed) translated by James A.
- EMML A Catalogue of Ethiopian Manuscripts Microfilmed for the Ethiopian Manuscripts Microfilm Library, Addis Ababa and Hill Monastic Microfilm Library, Collegeville, USA (EMML 2134: 94; EMML 2136: 16 (a); EMML 1834: 103 (b)).
- Ethiopian Orthodox Tewahido Church. (1989). *The act of Täklä Haymanot*. Addis Ababa.
- Getatchew Haile, (2010). *Some Notes on Geez Literature*. New York.
- Kidanä Wäld Kəfle.(1948). *A book of grammar and verb, and a new dictionary of Gə'əz entries, Amharic definition*. DästaTäkläwäld, Addis Ababa
- Kinefe-Rigb Zeleke. (1975). Bibliography of the Ethiopic hagiographical traditions. *Journal of Ethiopian Studies*, 13, (2), 57-102.
- Leslau, W. (1991). *Comparative Dictionary of Gə'əz (Classical Ethiopic): Gə'əz -English/ English- Gə'əz*. Harrassowitz.
- Sergew Hable Selassie, (1981). *Bookmaking in Ethiopia*. Nezerlands: Leiden.
- Sergew Hable Selassie. (1982). *Yä-Amarəñña Yäbetäkrəstian Mäzgäbäqalat*. [Unpublished Manuscript]. Institute of Ethiopian studies, Addis Ababa University.
- Taddesse Tamrat. (1970). Hagiographies and the reconstruction of medieval Ethiopian history. *Rural Africana*, 2, 12-20.

Information about author:

Abinet Asrat – (Assist. Prof.) has been working at Holy Trinity University, Addis Ababa, Ethiopia, starting 2011 until today as department head of Ethiopian studies and dean of practical Theology and lecturing courses like Research Methodology, Canon Law, Mariology, Patristic Studies, and Historiography. He obtained his Master's degree in Cultural Studies from Addis Ababa University in 2013, Master's degree in Theology from Holy Trinity University in 2016, and Master's degree in Educational Leadership and Management in 2021. Currently, He is a PhD candidate in the Department of Linguistics and Philology at Addis Ababa University. His research topic is entitled "Edition, Translation and Analysis of Gädlä Abunä Thomas of Däbrä Maryam Hayida Monastery".

Dr Abba Abba Petros Solomon – (Assist. Prof.) has been working at Addis Ababa University, Addis Ababa, Ethiopia, starting 2015 until today as coordinate of Philology and lecturing courses like Research Methodology, Introduction to philology Manuscript making, Pastoral theology and Historiography.

Автор туралы мәлімет:

Абинет Асрат – доцент, 2011 жылдан бері Қасиетті Үштік университетінде кафедра меңгерушісі әрі декан; үш магистрлік дәреже алған, қазір лингвистика бойынша PhD докторант.

Доктор Абба Петрос Соломон – доцент, 2015 жылдан бастап бүгінгі күнге дейін Эфиопия, Аддис-Абеба қаласындағы Аддис-Абеба университетінде филология бағытының үйлестірушісі болып қызмет етеді және «Зерттеу әдістемесі», «Филологияға кіріспе», «Қолжазба жасау», «Пасторлық теология» және «Тарихнама» сияқты пәндерді оқытады.

Информация об авторе:

Абинет Асрат – доцент, с 2011 года работает в Университете Святой Троицы (Аддис-Абеба) как заведующий кафедрой и декан; имеет три магистерские степени, сейчас – PhD-докторант по лингвистике.

Доктор Абба Петрос Соломон – доцент, с 2015 года по настоящее время работает в Университете Аддис-Абебы (Эфиопия) координатором направления «Филология» и преподаёт такие курсы, как «Методология исследований», «Введение в филологию», «Создание рукописей», «Пастырское богословие» и «Историография».

*Received April 10, 2025
Accepted August 13, 2025*

Y. Paltore^{1*}, H. Khoshbateni², K. Kassymbayev¹

¹Egyptian University of Islamic Culture, Nur-Mubarak, Almaty, Kazakhstan

²Tabriz University, Tabriz, Iran

*e-mail: yktyar@inbox.ru

THE EDUCATIONAL PHILOSOPHY OF AL-FARABI: A LINGUISTIC-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF “VIRTUE”, “HAPPINESS”, AND “CIVIC ETHICS”

Al-Farabi, one of the foundational thinkers in Islamic philosophy, developed an educational vision deeply rooted in Islamic teachings and influenced by Aristotelian thought. He views the human being as a creation of God, destined to return to Him, and believes that virtue is not innate but acquired through education and conscious effort. Since perfection is not present at birth, it must be cultivated; therefore, education is a central tool for achieving both personal fulfillment and moral excellence. According to Al-Farabi, the path to human happiness involves a clear understanding of what happiness is, a desire to pursue it, and the will to act upon that desire. He distinguishes between two essential methods for developing virtue: *ta'dib* – تادیب (discipline), which focuses on nurturing intellectual or theoretical virtues, and *ta'lim* – تعلیم (instruction), which supports the growth of ethical and practical virtues. These processes, he argues, must be carried out within a socially guided, morally sound community. Although some aspects of his philosophy may seem idealistic or aspirational, Al-Farabi's framework emphasizes the transformative power of education and the essential role of society in shaping the virtuous individual. This study examines his classification of virtues, the significance he attaches to civic life, and his belief in the human capacity for moral development. Using textual analysis of primary Arabic sources and comparative insights from Greek and Islamic traditions, the research affirms Al-Farabi's enduring relevance in contemporary debates on ethics, education, and human potential.

Keywords: Al-Farabi, happiness, virtue, education and training, islamic philosophy, civic ethics.

Ы. Палтөре^{1*}, Х. Хошбатени², Қ. Қасымбаев¹

¹Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы, Қазақстан

²Табриз университеті, Табриз, Иран

*e-mail: yktyar@inbox.ru

Әл-Фарабидің білім беру философиясы: «ізгілік», «бақыт» және «азаматтық этика» ұғымына тілдік-философиялық талдау

Ислам философиясының негізін қалаушы ойшылдардың бірі – Әбу Насыр әл-Фараби өзінің білім беру жүйесін исламдық ілімдерге сүйене отырып, Аристотельдің ой-пікірлерінің ықпалымен қалыптастырған. Ол адамды «Жаратушының жаратқаны» деп танып, оның түпкі мұраты өзін жаратқан «Жаратушыға қайта оралу» деп түсіндіреді. Әл-Фарабидің пікірінше, ізгілік – адамның бойында туа біткен, болмысынан берілген қасиет емес, адам баласы оны тәрбие мен саналы әрекет арқылы меңгереді. Адам баласының «кемелділік» қабілеті оған туа біте тән болмайтындықтан, оған арнайы тәрбиелену арқылы жетуі тиіс. Осы тұрғыдан алғанда, білім беру – жеке тұлғаның кемелденуі мен моральдық тұрғыдан жетілуінің басты құралы болып табылады.

Әбу Насыр әл-Фараби адам бақытына жетудің жолы – алдымен бақыттың мәнін айқындау, оған ұмтылу ниеті мен сол ниетті жүзеге асыруға деген ерік күші екенін атап көрсетеді. Ол ізгілікті қалыптастырудың екі негізгі әдісін айқындайды: біріншісі адамның зияткерлік әрі теориялық ізгі қасиеттерін дамытуға бағытталған «*тә'дīb* – تادیب (тәрбие; тәрбие беру, тәрбиелеу), ал екіншісі адамның этикалық және тәжірибелік ізгі қасиеттерін жетілдіретін «*та'лīm* – تعلیم (оқыту; білім беру, үйрету).

Әл-Фарабидің пайымдауынша, бұл үдерістер қоғамдық бақылауға негізделген және моральдық тұрғыдан сауатты қоғамда жүзеге асырылуы қажет. Оның кейбір философиялық ұстанымдары идеалистік немесе ұмтылыстық сипатта болып көрінгенімен, әл-Фарабидің

тұжырымдамасында білім берудің түрлендіруші күші мен ізгі жеке (кемел) тұлғаны қалыптастырудағы қоғамның маңызды рөліне баса назар аудартады.

Бұл мақалада әл-Фарабидің ізгі қасиеттерді жіктеу қағидаларын, оның азаматтық өмірге беретін маңыздылығын және адамның адамгершілік (моральдық) тұрғыда даму, кемелдену қабілетіне деген сенімі ғылыми негізде қарастырылады. Зерттеу барысында араб тіліндегі түпнұсқа дереккөздер мәтіндік талдау арқылы сараланып, грек және ислам философиялық дәстүрлерімен салыстырмалы талдау жасауға талпыныс жасалады. Осының нәтижесінде, қазіргі заманғы этика, білім беру және адам баласының әлеуеті (мүмкіндіктері) туралы пікірталастарда Әбу Насыр әл-Фарабидің айтқан тұжырымды ой-пікірлері күні бүгінге дейін өзінің өзектілігін сақтап отырғандығы айғақталады.

Түйін сөздер: әл-Фараби, бақыт, ізгілік, білім және тәрбие, ислам философиясы, азаматтық этика.

Ы. Палтор^{1*}, Х. Хошбатени², К. Касымбаев¹

¹Египетский университет исламской культуры Нур Мубарак, Алматы, Казахстан

²Тебризский университет, Тебриз, Иран

*e-mail: yktyar@inbox.ru

**Философия образования аль-Фараби:
лингвофилософский анализ «добродетели»,
«счастья» и «гражданской этики»**

Аль-Фараби – один из основоположников исламской философии – разработал свою образовательную концепцию, глубоко укоренённую в исламских учениях и находящуюся под влиянием аристотелевской мысли. Человека он рассматривает как создание Бога, предназначенное к возвращению к своему Творцу. По мнению аль-Фараби добродетель не является врождённым качеством, а приобретается посредством воспитания и сознательных усилий. Поскольку совершенство не дано от рождения, его необходимо взращивать, что делает образование основным инструментом для достижения как личного самосовершенствования, так и нравственного совершенства.

Согласно аль-Фараби, путь к человеческому счастью заключается в чёткости понимания его сути, в стремлении к нему и в наличии воли для реализации этого стремления. Философ различает два основных способа развития добродетели: *та'диб* – تَدْبیب (воспитание), направленный на формирование интеллектуальных и теоретических добродетелей, и *та'лим* – تَعْلِم (обучение), содействующий развитию этических и практических добродетелей. По его мнению, оба эти процесса должны осуществляться в условиях нравственно здорового и социально организованного общества.

Несмотря на то, что некоторые аспекты философии аль-Фараби могут восприниматься как идеалистические или утопические, его концепция подчёркивает преобразующую силу образования и ключевую роль общества в формировании добродетельной личности.

Настоящее исследование рассматривает его классификацию добродетелей, значение, которое он придаёт общественной жизни, а также его веру в способность человека к нравственному развитию. Посредством текстуального анализа первоисточников на арабском языке и сравнительного изучения греческих и исламских традиций доказывается неизменная актуальность идей аль-Фараби в современных дискуссиях об этике, образовании и раскрытии человеческого потенциала.

Ключевые слова: аль-Фараби, счастье, добродетель, обучение и воспитание, исламская философия, гражданская этика.

Introduction

Since ancient times, beginning with Greek philosophers, the role of ethics and education, as well as their interrelation, has been a subject of philosophical inquiry. However, only a few thinkers – among them Abu Nasr Al-Farabi – have succeeded in harmoniously integrating divine principles with rational investigation. By

synthesizing Islamic theology with Aristotelian and Platonic thought, Al-Farabi reconceptualizes education as a purposeful journey aimed at the attainment of genuine and lasting happiness – a path achievable only through the deliberate cultivation of virtue within a just and morally upright society.

Contrary to deterministic or essentialist views on human nature, Al-Farabi maintained that moral

perfection is not innate but must be nurtured through conscious effort, rational guidance, and sustained practice. In his view, every individual possesses free will in choosing whether or not to act. If a person intends to act, but that action is strongly condemned by society or contradicts societal norms of intellectual and ethical development, the person may refrain from it. This underscores the crucial role of moral education and upbringing in shaping human behavior.

This research article explores Al-Farabi's dual approach to education, encapsulated in the concepts of *ta'dib* – تَأْدِيب (moral and intellectual discipline) and *ta'lim* – تَعْلِيم (structured instruction). It further examines the philosophical foundations of these concepts and their relevance within contemporary discussions on ethical education.

Al-Farabi's perspective diverges from classical models such as Platonic idealism, which considers virtue an inherent form. Instead, he emphasizes the concept of *fitrah* – a natural disposition that is flexible and requires active cultivation within social and moral contexts. His classification of virtues – intellectual, deliberative, ethical, and practical – reflects Aristotelian structures, yet it is deeply intertwined with Islamic values, particularly monotheism and the ultimate goal of drawing closer to God.

Although some scholars have critiqued Al-Farabi's idealism, especially regarding his concept of the "Virtuous city", they recognize that his emphasis on moral habit formation aligns with modern understandings of behavioral psychology. Recent academic works (e.g., Rabbani, 2021) have highlighted the tension in Al-Farabi's thought between the universality of *fitrah* and the acknowledgment of individual variability, offering a nuanced contribution to the ongoing nature versus nurture debate.

The ideas presented in Al-Farabi's extant treatises remain highly relevant to contemporary society. Issues such as the nature and value of the human being, life's purpose, modes of existence, education, ethics, happiness, virtue, and the necessity of peaceful coexistence and mutual understanding in society are central to both his works and current discourse.

Key societal matters – including human behavior, moral education, the understanding of virtue, the principles of justice, and related concepts – are thoroughly addressed in Al-Farabi's works, such as *Attainment of Happiness*, *The*

Virtuous City, and his socio-ethical treatises. Furthermore, the development and formation of the "Perfect man" are elaborated within *The Virtuous City*.

Al-Farabi consistently affirms that humans cannot live isolated from society; rather, the surrounding environment directly influences a person's attainment of happiness and self-perfection. His pathway to happiness contrasts with that proposed by later medieval philosophers like Ibn Arabi and Rumi, who emphasized mystical isolation as a route to perfection. In contrast, Al-Farabi believed that personal perfection is achievable only through active social engagement and collective development.

Nonetheless, the fact that Al-Farabi neither criticized the Sufi tradition nor refrained from incorporating Sufi elements into his writings suggests an area worthy of separate scholarly investigation.

Literature review

Numerous scholarly works have been written in various languages on the pedagogical views of Abu Nasr Al-Farabi, particularly concerning teaching, education, learning, and upbringing.

To briefly summarize, these include a range of studies and publications dedicated to the analysis of his ideas, among which are key monographs, journal articles, and scientific reviews in Kazakh, Russian, Arabic, English, Turkish, and Persian.

In Kazakh, Absattar Derbisali. Al-Farabi and Spiritual Heritage – Almaty: Daur, 1998., Mukhammedzhan Tynyshbaev. Al-Farabi's Pedagogical Views // Ulakat (Pedagogy Journal), 2006, No. 5, Kudaibergen Zhubanov. Al-Farabi and Kazakh Pedagogy // Pedagogy and Psychology, 2011, No. 4. A.T. Myrzabekova. The Role of Education in Al-Farabi's Philosophy of Knowledge // Bilim (Education), 2019, No. 2. Sh. T. Taubaeva. Pedagogical Concept of Al-Farabi // Bulletin of Al-Farabi Kazakh National University. Series "Pedagogical Sciences", 2020, No. 1 (62), pp. 4-20.

In Russian – Baimurzyn, M. Problems of Pedagogy in the Scientific Heritage of Al-Farabi / M. Baimurzyn // Proceedings of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR. Series of Social Sciences. – 1978. – No. 3. – P. 70-75., Kobesov, N.N. Problems of Education in the Doctrine of Al-Farabi // In: Problems of Spiritual Culture of

Kazakhstan. – Almaty, 1987., Kobesov, N.N. The Pedagogical Heritage of Al-Farabi. – Alma-Ata: Mektep, 1989., Kobesov, N.N. Al-Farabi on the Role of Knowledge in the Education of Man // In: Cultural Heritage of Kazakhstan. – Almaty, 1990., K.N. Sagadiyev. Pedagogical Ideas of Al-Farabi – Almaty: Rauan, 1992., K. Beysenbaev. The Pedagogical Heritage of Al-Farabi // Problems of Education, 2005, No. 4, Islam Zhanasova. Al-Farabi's Pedagogy in the Context of Modernity // Bulletin of Abai KazNPU, 2018, No. 1, T. Sabirov. Education and Upbringing in the Works of Al-Farabi // Pedagogy and Psychology, 2012, No. 3.

In Arabic – Yusuf Zidan. Al-Farabi: His Philosophy and Teachings – Cairo: Dar Al-Shorouk, 2003., Mohammed Abed Al-Jabri. The Educational Thought of Al-Farabi // Journal of Islamic Thought, 1999, Issue 12, Taha Abdul Rahman. The Theory of Education and Learning in Al-Farabi // Journal of Al-Manhaj, 2015, Issue 29, Abdullah Al-Qarni. Al-Farabi and the Concepts of Happiness and Education // Journal of Contemporary Arab Thought, 2018, Issue 40. In English – Dimitri Gutas. Al-Farabi and the Foundation of Islamic Pedagogy // Journal of Islamic Studies, Oxford University Press, 2000., Majid Fakhry. Al-Farabi's Philosophy of Education // Islamic Quarterly, 1997, Vol. 41, A. Mahmoudi. Virtue and Learning: Al-Farabi's Educational Philosophy // Journal of Islamic Thought, 2010., Richard Walzer. Al-Farabi on the Perfect State: A Revised Translation with Commentary – Oxford University Press, 1985., Tercan, N., & Nurysheva, G. (2021). Al-Farabi's creative heritage and his scientific-pedagogical ideas. *Perspektivy nauki i obrazovania* – Perspectives of Science and Education, 54 (6), 434-442.

In Turkish – Mahmut Kaya. Al-Farabi's Understanding of Education // Journal of the Faculty of Theology, 2004, Vol. 17, Ahmet Arslan. Morality and Education in Al-Farabi – Istanbul: Klasik Publishing, 2012. Ali Durusoy. Knowledge Acquisition and Education According to Al-Farabi // *Felsefe Dünyası* (World of Philosophy), 2015, Issue 62, Hüseyin Atay. Education and Virtue in Al-Farabi – Ankara: Ankara University Press, 1999.

In Persian – Mohammadreza Hakimi. Al-Farabi and Education in Islamic Civilization – Tehran: Daftar Nashr Maaref, 2005., Jafar Sajadi. Educational Thoughts of Al-Farabi // Journal of Education, 2008, Issue 2, Mehdi Farmanian. Al-

Farabi's Educational Philosophy and Its Application in Contemporary Times – Qom: Institute for Humanities Research, 2012., Alireza Ghaemi Nia. Al-Farabi and the Foundations of Teaching and Education – Tehran: Iranian Institute of Wisdom and Philosophy, 2017.

In addition to these, other relevant studies are addressing various aspects of Al-Farabi's educational philosophy.

Research methodology

This study employs hermeneutic and comparative analysis methods. It focuses on the examination of Al-Farabi's original Arabic treatises – specifically *Tahsil al-Sa'ada* – تحصيل السعادة (Attainment of Happiness), *Al-Siyasa al-Madaniyya* – السياسة المدنية (The Civil Policy), and *Al-Tanbih 'ala Sabil al-Sa'ada* – التنبيه على سبيل السعادة (The Exhortation on the Way to Happiness) – along with their relevant commentaries.

These sources are analyzed within the intellectual context of the Islamic Golden Age and compared with Aristotelian virtue ethics.

Subsequently, the philosophical themes identified are critically examined through the lens of contemporary educational theory to assess their practical implications.

This research aims to explore, critique, and analyze Al-Farabi's philosophy of enlightenment, its objectives, and methodologies.

Main part

Among the most basic concerns that have long fascinated Muslim thinkers, ethical scholars, and philosophers is the issue of the education and upbringing of humanity. The final goal and purpose of education, how it is conducted, and, eventually, the kind of human being it produces have remained significant and challenging issues to debate. The educational philosophy and system of any school of thought are shaped by its worldview – its perspective on existence, life, and the nature of the human being. This outlook determines the direction and orientation of the educational process within that framework. Consequently, investigating the truth and nature of the human being is one of the most essential inquiries in the philosophy of education. It is upon this understanding that the characteristics of the educational system are defined, the factors influencing human

development are identified, and the human being's capacities and potential for positive transformation are assessed – in short, determining the extent to which a person is capable of being educated and refined.

In this regard, philosophers have played the most significant role in shaping educational schools of thought. By presenting distinct systems derived from their perspectives on the nature of existence and the human being, they have sought to articulate and explain their educational views. In fact, by formulating their educational theories, defining their aims and ultimate goals, and critically engaging with other educational ideas, philosophers have consistently been among the most influential forces in the development of educational systems. Even today, the selection and determination of educational objectives still require acceptance of certain fundamental philosophical principles. Among these thinkers, Al-Farabi, the first major Islamic philosopher, built his work upon the ideas of two towering Greek figures – Plato (an ancient Greek philosopher (c. 427-347 BC), student of Socrates and teacher of Aristotle, known for his works on philosophy, ethics, and politics) and Aristotle (a classical Greek philosopher (384-322 BC), student of Plato and tutor to Alexander the Great, renowned for his contributions to logic, metaphysics, ethics, and natural sciences).

By carefully synthesizing their educational theories and harmonizing them with Islamic teachings, he crafted a cohesive educational framework rooted in religious thought. His innovations profoundly influenced later moral philosophers, leaving an indelible mark on their theories. This study aims to elucidate Al-Farabi's educational philosophy, its objectives and methodologies, and to critique and analyze them.

Before exploring Al-Farabi's educational theories, it is crucial first to examine the core principles and philosophical foundations that underpin his system. These elements formed the bedrock of his ethical and educational philosophy, shaping his unique approach to learning and moral development.

One of the fundamental elements that must be considered in any philosophical educational theory is its stance on the nature and essence of human beings. According to Al-Farabi, a human is a composite being made up of an immaterial soul and a physical body, with the soul and spirit being superior to the body. (Najjar, 1986:24).

He identifies five faculties of the human soul: the rational cognitive faculty (*natiq nazari* – ناطق نظري), the rational practical faculty (*natiq amali* – ناطق عملي), the appetitive faculty (*muntazi'a*), the imaginative faculty (*mutakhayila* – متخيلة), and the sensory faculty (*hasasa* – حساسة). Among these faculties, only the rational cognitive faculty can perceive happiness, provided that it is attended to, developed, and not neglected. (Sajjadi, 1972:238)

This means that when a person applies the primary principles and knowledge granted by the active intellect correctly, understands them thoroughly, and through the appetitive faculty develops a desire for them, then reflects carefully on what actions to take, and finally puts the results of this reflection into practice through the practical rational faculty, while the imaginative and sensory faculties cooperate in supporting the rational practical faculty – at that point, all that comes from the person is good. Therefore, true voluntary good originates only from this aspect. (Enayat, 1985:111)

Al-Farabi's philosophical system presents a nuanced understanding of human nature that balances universal foundations with individual differences. At its core lies the concept of *fitrah* (فطرة), a sound, innate nature shared by all mentally healthy humans that enables comprehension of primary truths and serves as the basis for universal happiness. This common human disposition, while fundamental, manifests differently across individuals, resulting in varying capacities for reasoning, perception, and understanding. Crucially, Al-Farabi distinguishes between necessary and sufficient conditions for action: our shared *fitrah* (فطرة) constitutes the necessary "Natural disposition" for moral agency, yet it doesn't determine actions absolutely, thereby preserving free will while avoiding determinism. This sophisticated framework accommodates both the universal human potential for virtue and the particular ways this potential develops in different individuals, reflecting Al-Farabi's characteristically balanced synthesis of Aristotelian philosophy with Islamic thought. The system ultimately maintains moral responsibility while acknowledging natural variations in human capabilities, offering a comprehensive basis for ethical education that recognizes our common humanity without neglecting individual uniqueness.

According to Al-Farabi, the natural disposition (*fitrah* – فطرة) in human beings exists only in

potential form. To bring this innate potential into actuality and guide it toward ultimate perfection, or at the very least, bring it closer to such fulfillment, it must be cultivated through deliberate discipline, continuous practice, and the strengthening of the will. The realization of this potential is not automatic; rather, it requires conscious effort aligned with the demands inherent in human nature. (Hekmat, 2007:83)

He further explains that if such discipline and training are not applied to one's natural dispositions, the innate potential will remain unactualized, gradually deteriorate, and eventually be lost over time. Moreover, if this discipline is directed toward base or ignoble pursuits, the same potential will become habituated to lower forms of action, thereby diverting away from higher and nobler acts. In this way, the soul inclines toward what is inferior, rather than being oriented toward its true perfection (Khadami, 2012:97).

Therefore, according to Al-Farabi, the existential perfection of a human being is not present in any individual from the outset in an actualized form. No human is inherently predisposed to perfection from the beginning of their existence. This is because the natural disposition (*fitrah* – فطرة) is a composite of opposing elements; while it inclines toward perfection, it simultaneously tends toward its opposite. Consequently, a person's attainment of perfection – and ultimately, happiness – through their natural disposition is not possible from birth. It requires deliberate, voluntary actions and choices. If perfection were innate and fully actualized from the start, no differences in perfection would be observed among humans. The reason for this is that *fitrah* consists of contradictory elements (Davari, 1983:52).

One of the fundamental assumptions of ethics as a discipline – and a key presupposition in education – is the notion that human character is capable of change; in other words, that humans are educable. It is only under the belief in the mutability of human character that ethics, concerned with how virtues can be acquired and vices avoided, finds its meaning. Ethics not only aims to identify and understand various virtues and vices, but also informs the processes of moral cultivation. Education, which is understood as creating the conditions necessary for the development of a being's innate capacities and the actualization of its latent potentials, is considered

one of the most important outcomes of ethical thought. Like Aristotle (Pour Hosseini, 1990:91), Al-Farabi maintains that character is malleable and subject to transformation.

Morality – whether virtuous or vicious – is essentially acquired. As long as a person has not yet developed a particular trait, it remains within their capacity to acquire it. And even once a trait has been formed, it can still be altered through one's own will and choice (Al-Yasin, 1980:53).

In contrast, some philosophers maintain that morality is natural – that is, it arises from human nature itself and is therefore immutable. Others, however, hold a more nuanced view, arguing that certain aspects of morality are rooted in nature and thus unchangeable, while other aspects are shaped by habit and are therefore subject to change and decay (Al-Yasin, 1992:161).

Al-Farabi, like Aristotle, holds that human beings are naturally predisposed to social life; in other words, they are, by nature, political or civic creatures (*madani al-tabi'*). He argues that humans, to fulfill their needs, have no choice but to engage in social interaction, cooperation, and mutual assistance. However, in Al-Farabi's view, this cooperation is not merely a means for meeting necessities or ensuring physical survival. Rather, it empowers individuals to master the conditions of life and facilitates their journey toward perfection and ultimate happiness. From his perspective, human beings depend on social life not only for their existential stability but also for their attainment of perfection. Al-Farabi appears to prioritize the pursuit of virtue and perfection over material existence, viewing moral and intellectual development as the true foundation of human flourishing (Nasri, 1991:123).

He says: Each human being is created with a nature that, both for the stability of their existence and for the attainment of their highest possible perfections, depends on numerous needs – needs that no individual can fulfill alone. Rather, the fulfillment of these needs requires a collective, wherein each person takes responsibility for meeting a specific aspect of what is required. Every individual, therefore, stands in such a relation to others that mutual dependency becomes a necessity. For this reason, no person can reach the perfection destined for them by their natural disposition except through social life, through communities and associations composed of many

individuals who assist and support one another (Nasri, 1991:131).

Al-Farabi also states in *al-Siyasa al-Madaniyya* – السياسة المدنية (*The Political Regime*): "Among all living beings, the human is one of those species that, in an absolute sense, cannot attain even the most basic and essential needs of life – let alone the higher and more excellent states – except through social life, through the gathering of many individuals in a single location, and through their mutual connectedness and cooperation" (Sajjadi, 1972:230).

Al-Farabi views the human being as a composite of body and soul, possessing, at least potentially, both virtuous and noble qualities, as well as base and blameworthy ones. It is the function of society to actualize these potential traits, bringing them from mere possibility into reality. Neither human virtues nor vices can fully manifest in isolation or individual life; rather, they require the context of social interaction to emerge. This view is emphasized not only by Aristotle but also by the Muslim philosophers who followed in his intellectual tradition (Lotfi, 1972:391).

According to Al-Farabi, human beings attain perfection and happiness within the context of the city (*madinah* – مدينة), but not just any city. True perfection is achieved only in a city whose inhabitants are guided by a virtuous and fully cultivated leader. On this basis, the virtuous city (*al-madinah al-fadilah* – المدينة الفاضلة) functions, in Al-Farabi's view, as an educational environment, where the laws and institutions serve a formative and moral purpose.

The philosophical foundation of this idea lies in Al-Farabi's analogy between the city and the human body: just as each organ in the body has a specific function, so too does each member of the city. And just as the dysfunction of an organ requires the intervention of a physician, any disorder in the city requires the guidance of a wise and capable ruler to restore its health and harmony (Sajjadi, 1972:208-209).

Moral Virtues

In his ethical and educational writings, Al-Farabi discusses the concept of virtue, its various types, and its essential role in shaping human character and ultimately leading the individual to perfection. He defines virtue as a natural disposition within the human being for performing good actions. When these actions are repeated and

become habitual, they give rise to stable traits in the soul dispositions through which a person performs deeds that are subject to praise or blame. Such a stable quality of the soul, formed through repetition and habituation of good acts, is what Al-Farabi refers to as *virtue* (*fadilah* – فاضلة) (Najjar, 1986:31).

Al-Farabi holds that not all virtues are innate. While individuals may have a natural inclination toward certain types of virtues, the actual acquisition of virtue occurs through habit and repetition. A single act – whether good or bad – does not suffice to classify a person as virtuous or wicked. It is only through the consistent performance of virtuous actions that one becomes a virtuous person, just as vice emerges from the habitual repetition of immoral acts (Lotfi, 1984:55-56).

Like Aristotle, Al-Farabi defines virtue as *moderation* (*i'tidāl* – اعتدال) and maintains that when actions deviate from the balanced state, whether through excess or deficiency, they become morally blameworthy. For Al-Farabi, what truly matters is the maintenance of equilibrium and moderation in one's conduct, as it is this balanced state that renders actions virtuous and serves as a means of attaining perfection and happiness. Even excess in performing seemingly good actions is not considered a virtue; rather, it constitutes vice and becomes an obstacle to the realization of human perfection (Lotfi, 1984:65-66).

Al-Farabi classifies virtues into four categories and explains that the human achievements found among nations and citizens, through which both worldly happiness in this life and ultimate felicity in the hereafter are attained, fall into four types: theoretical virtues, intellectual (or deliberative) virtues, ethical (moral) virtues, and practical arts or productive skills (*ṣanā'āt 'amaliyya* – صناعات عملية) (Boumelhem, 1981:25).

He defines theoretical virtues (*al-fadā'il al-naẓariyya* – الفضائل النظرية) as forms of knowledge whose ultimate aim is to render the intelligibles comprehensible and to establish certainty in the human mind regarding their existence. Some of these forms of knowledge are innate, arising in the human being without their knowing how or from where they were acquired – these are called *primary or intuitive sciences*. Others are obtained through reflection, investigation, inference, teaching, and learning.

Al-Farabi explains that in addition to the theoretical faculty, the human being requires another faculty known as the deliberative or rational faculty (*al-quwwa al-fikriyya* – القوة الفكرية) in order to perceive aspects of change in time and space and to determine what is most beneficial for attaining higher ends. Intellectual virtues (*al-faḍā'il al-fikriyya* – الفضائل الفكرية) thus arise from this faculty, as it enables the individual to infer what is most effective and appropriate for noble and virtuous goals. However, if the deliberative faculty is used to identify what best serves base or immoral ends, such reasoning should not be called an intellectual virtue but deserves another, less honorable name. (Boumelhem, 1981:56-57)

However, the theoretical intellect is dependent on what Al-Farabi refers to as the practical intellect, or *will*. Since the human will is inherently influenced by both natural and social factors, it does not follow fixed and immutable laws. As a result, moral virtues (*al-faḍā'il al-khuluqiyya* – الفضائل الخلقية) vary according to differences in time, place, and individual circumstances. Virtues related to appetite, pleasure, joy, anger, and similar emotions are all subject to such variability. Practical virtues (*al-faḍā'il al-ʿamaliyya* – الفضائل العملية) are defined as the realization of moral virtues and the performance of good deeds. Al-Farabi holds that practical virtue is subordinate to intellectual virtue, which in turn is subordinate to theoretical virtue. This hierarchical relationship reflects the structured interdependence of the faculties: theoretical understanding guides deliberation, and deliberation informs ethical action.

Happiness (Sa'adah – سعادة)

After reviewing various views on happiness, Al-Farabi states that it is something every human being desires and toward which they strive with effort and determination. Indeed, the very movement and inclination of a person is directed toward happiness, for happiness is perfection itself, and thus requires no further explanation. He considers the ultimate goal of ethics and education to be the attainment of happiness (*sa'adah* – سعادة). Happiness, in Al-Farabi's point of view, is the process of transformation and progression of the soul toward its existential perfection, reaching a state so complete that it no longer depends on material substance. At this highest level, the human

being becomes one of the immaterial and transcendent beings. (Sajjadi, 1972:186)

According to Al-Farabi, happiness (*sa'adah* – سعادة) is the absolute good – the greatest and most complete good – and is the most deserving thing to be self-sufficient in itself, such that its attainment eliminates the need for anything else. He defines happiness in terms of good, and good in terms of happiness. Conversely, anything that prevents a person from attaining happiness is considered absolute evil (*sharr ʿalā al-ʾitlāq* – شر على الإطلاق). (Boumelhem, 1972-1980:49)

a. Happiness as a Questionable Concept: Al-Farabi divides happiness into two categories: true happiness and apparent (or presumed) happiness. True happiness is attainable through performing good deeds, virtuous actions, and embodying virtues, whereas the acquisition of knowledge, wealth, worldly pleasures, and similar pursuits constitutes *apparent happiness*. Al-Farabi does not discuss individual happiness apart from civic life or life among nations. For him, the criterion to distinguish true happiness from apparent happiness is whether an individual belongs to the *virtuous city* (*al-madīnah al-fāḍilah* – المدينة الفاضلة) or is ignorant (*jāhil* – جاهل). Achieving true happiness depends on living under the rule of a wise and just society (Khadami, 2012:88).

Al-Farabi regards happiness (*sa'adah* – سعادة) as the absolute good. He explains that everything beneficial on the path to attaining happiness is considered good, not inherently or by itself, but good because of the utility it provides in reaching happiness. He further states that happiness is the greatest good among all goods, and the most complete end toward which human beings naturally strive. It becomes clear, therefore, that happiness stands as the highest good and the most perfect ultimate goal among all effective and influential factors for which every person endeavors. (Boumelhem, 1972:47)

Elsewhere, Al-Farabi defines true good as the perfection of existence, and true evil as the absence of existential perfection. Accordingly, from his perspective, happiness is equivalent to good, and good is equivalent to existence and perfection. Therefore, it can be concluded that happiness is equivalent to existence and perfection. However, happiness does not correspond to all meanings of good, such as relative good or extrinsic good, but

rather corresponds solely to absolute good. (Najjar, 1980:86)

Al-Farabi also considers pleasure to be a complex (questionable) concept and identifies its highest degree as the manifestation of God within the human heart and the direct, intuitive perception of God. He views happiness as a form of pleasure, but not a sensory or fleeting pleasure; rather, it is an intellectual, long-lasting, and multi-leveled pleasure, complex and enduring over time. (Khadami, 1986:91)

Accordingly, pleasure, good, and happiness are equivalent concepts, and their doubts and other attributes can be applied interchangeably. Just as the direct and intuitive perception of God constitutes the highest pleasure (the ultimate pleasure), it is also considered the highest form of happiness. A similar perspective can be found in the writings of Mulla Sadra, who also equates happiness with existence and good, asserting that the attributes they share – including the doubt about existence – apply interchangeably to one another. He states: "Existence is good and happiness, and the perception and awareness of existence constitute another form of good and happiness" (Shirazi, 1986:121).

On the other hand, he (Mulla Sadra صدر الدين الشيرازي, a prominent 17th-century Persian philosopher (1571–1640), founder of the Transcendent Philosophy (al-Hikmah al-Muta'aliyah – الحكمة المتعالية) in Islamic philosophy) also considers existence to be equivalent to pleasure and concludes that the stronger the existence of something, the more intense and enduring its pleasure will be. Since the existence of the Almighty God is the most intense, complete, and perfect of all existents, perceiving Him constitutes the highest and most perfect happiness, and the pleasure derived from this perception is the strongest and most intense pleasure (Shirazi, 1986:122).

b. Happiness is not accidental: In his *Nicomachean Ethics*, Aristotle states that happiness and well-being are common possessions shared by all humans. For this reason, many people can achieve it, and those who are not hindered by a lack of virtue can attain it through education and effort. If becoming happy through this method is more valuable than happiness attained by chance, then reason dictates that this is indeed the case. To consider the greatest and most noble good

(happiness) as the result of mere chance is a sign of negligence (Lotfi, 1984:38).

Diligence is essential for a happy life accompanied by virtue. Such a life belongs to a happy and blessed person, who will persist in happiness throughout their life. This is because they will consistently, or at least more often than others, think and act following virtue (Lotfi, 1984:41).

Like his teacher Aristotle, Al-Farabi believes that happiness is not accidental; rather, it is realized when an individual, throughout their entire life, not just for a limited period, consistently performs virtuous actions based on their own will and choice. In other words, a person cannot be called happy if they achieve virtue or experience noble spiritual states such as mercy and pleasure unintentionally, accidentally, or for a limited time. True happiness requires deliberate and continuous virtuous action across the three dimensions of existence: actions, mental states, and intellectual discernment.

It is important to understand that, firstly, sometimes noble and virtuous actions may occur to a person accidentally or be considered actions performed without will and choice. However, regarding happiness, it is not the case that one can attain it when such virtuous actions are performed without intention or volition. Rather, these actions must be done deliberately and by choice. Moreover, if a person performs such actions only occasionally or in certain matters, they will not achieve happiness. Instead, virtuous actions must be chosen consistently in all that one does, throughout their entire life and lifetime (Al-Yasin, 1980:53).

c. Happiness Is Beyond Praise: Philosophers differ in their views on whether happiness is something worthy of praise and commendation, or if it transcends mere praise altogether. Aristotle considers happiness to be beyond mere praise and states: "Happiness is not an ordinary gift, and it seems that the reason anything is praiseworthy is because it possesses a particular quality and bears a certain relation to something else. Just as it is meaningless to attribute any relation to God and consequently deem Him praiseworthy, since simple praise is insufficient to express our true feelings about Him, so too is happiness and blessedness. No one praises happiness as they do justice; rather, all people regard happiness as something superior and

more divine than justice. Praise is appropriate for virtue, not for happiness. Happiness and blessedness are among the noblest and most complete things, especially because they are the primary source (of all actions), and we consider the origin and cause of goods and gifts to be something noble and divine" (Pour Hosseini, 1990:103).

However, Al-Farabi regards happiness as something related to human states and conditions that are not inherently subject to praise or blame, and thus happiness itself is praiseworthy, and what leads a person to happiness consists entirely of states that are neither praiseworthy nor blameworthy (Al-Yasin, 1980:81).

The Goal of Education and Training

Al-Farabi believes that a perfect human is adorned with moral virtues and possesses sufficient knowledge of virtues and happiness. He emphasizes that theoretical knowledge of these matters through the rational faculty, though necessary, is not sufficient. Rather, a person must have a strong desire for them, make them the ultimate aim and goal of life, and in practice also be endowed with these virtues. In other words, reaching the highest degree of ultimate happiness requires not only knowledge and reason but also action. He expresses this as follows: "When a person has correctly recognized happiness but does not make it the goal and purpose of their life, nor acquires a genuine desire toward it, or if their enthusiasm for it is weak, and consequently sets as the aim and goal of their life something that is not true happiness, and employs their other powers toward achieving that aim, then what results is nothing but evil" (Sajjadi, 1972:243).

He also says: "When a person applies the initial principles and fundamental knowledge granted to them by the Active Intellect, correctly understands them, and through their appetitive faculty becomes passionate about them... and then puts the result of their reasoning into practice employing appropriate tools and instruments... at that time, whatever comes from that person will be entirely good" (Sajjadi, 1972:259).

A person needs to examine their soul, recognize its flaws, and actively strive to develop virtues and good qualities. In Al-Farabi's philosophy, achieving these virtues, which are essential for building the ideal society and ultimately ensuring the happiness of its members, is only possible through proper education and

upbringing. This is why education holds such a vital place in his system of thought. Al-Farabi sees the goal of education and upbringing as creating a balance in the faculties of desire, anger, obedience, and virtue – that is, moderation. He defines good actions as those that fall within the middle ground, since excessive actions harm both the soul and the body. Regarding how to recognize this balance in a person's actions, he says:

"It is necessary to measure the quantity of actions in terms of their number and amount, as well as their quality in terms of intensity and weakness. This should be done while considering the relation of these actions to the doer, the person for whom the actions are done, and the time and place of the act, thus taking moderation into account" (Najjar, 1986:38).

Al-Farabi believes that recognizing moderation in actions depends on careful consideration of the time and place of the act, the person performing it, their purpose, the means they use, and the act itself. In other words, a person must maintain balance across all these aspects. According to Al-Farabi, the proper measure for the middle ground of any action or character trait is based on a fixed and objective standard – namely, happiness (*sa'adah* – سعادة). At the same time, individual differences and varying circumstances must be taken into account when determining the right balance for each person (Imani, 2017:93).

Education and Discipline: According to Al-Farabi, since human beings differ by nature and no one is inherently born with knowledge of happiness and its causes, people need teachers and guides. However, the need for guidance and instruction varies among individuals. Al-Farabi expresses this idea as follows: Since the purpose of human creation is to achieve ultimate happiness, one must first understand the true meaning of happiness and make it the ultimate goal in life. Then, a person needs to recognize the actions required to attain that happiness and strive to perform them. People are naturally different in their dispositions, so no one is born with an innate knowledge of happiness or the ability to act accordingly without guidance. In both understanding what happiness is and knowing how to act to achieve it, individuals need a guide or mentor. Some require less guidance, others more.

Moreover, even when people are guided in these matters, it does not automatically mean they will act accordingly without encouragement or

motivation. Most people need ongoing guidance and support to truly walk this path (Sajjadi, 1972:244).

Al-Farabi believes that virtue can be developed through two main ways: Teaching (*ta'lim* – تعليم) and Discipline (*ta'dib* – تأديب).

Teaching (*Ta'lim* – تعليم) and Discipline (*Ta'dib* – تأديب)

He defines teaching as the process of developing theoretical virtues within nations and cities, while discipline is the method of cultivating moral virtues and practical skills among the people. Teaching is done solely through words and speech. Discipline, on the other hand, involves encouraging people and citizens to develop habits through repeated practical actions and to strengthen their will and determination to continue performing these actions. (Boumelhem, 1981:71)

Al-Farabi highlights two fundamental differences between teaching (*ta'lim* – تعليم) and discipline (*ta'dib* – تأديب). First, teaching refers to the development of theoretical virtues, while discipline focuses on cultivating moral and practical virtues. Second, teaching is carried out through words and speech alone, whereas discipline involves both words and actions. The goal of discipline is to habituate the people of a society to virtuous actions and practical habits, and to awaken their will toward performing these actions. This way, these actions and habits become a responsibility for their souls, and they come to embrace these deeds with passion and dedication, much like lovers devoted to their beloved. The motivation to act can sometimes be inspired by words and other times by actions (Boumelhem, 1981:78).

Al-Farabi also points out that in teaching and discipline, a guide or mentor must consider certain factors carefully in order to truly understand the individual they are educating and effectively lead them toward happiness and fulfillment.

a) Paying Attention to Individual Differences in Talent: Al-Farabi divides learners into three groups:

- The first group includes those who might try to use their knowledge for harmful purposes. For these individuals, efforts should focus on refining their morals and making them aware of the consequences of their harmful tendencies.

- The second group consists of less capable individuals who need guidance to find the knowledge that will be truly beneficial to them, and they should be directed accordingly.

- The third group is composed of intelligent and capable people, for whom no shortcomings in education and training should be allowed. Nothing should be withheld from them to ensure they reach their full potential.

b) Paying Attention to the Differences Among Nations and Peoples: Al-Farabi, in the matter of education and training – and consequently in guiding individuals toward happiness – believes that although all humans share a common nature, it is essential to consider the different types of nations, peoples, and their unique characteristics. This consideration is necessary to make education and training more effective.

He emphasizes studying the various groups within nations and closely examining the traits and behaviors that are naturally rooted in each group. This detailed understanding allows for general principles to be drawn about most or all nations. Therefore, education must be organized in a way that takes into account the happiness of each nation, people, or individual. It should preserve what is appropriate for the training of that specific group and identify the methods best suited to instill those virtues within them (Boumelhem, 1981:78).

c) The Importance of Practice, Repetition, and Habit: According to Al-Farabi, educating and training a person is a gradual process that requires various theoretical and practical foundations. In other words, achieving desirable results in moral education is not something that can happen quickly or easily without the necessary groundwork and enduring challenges and difficulties. Virtue is formed fundamentally through habit, practice, and repetition. He believes that true moral character develops only when the states of the soul become established as stable dispositions through habit. This cannot be achieved without consistent repetition and exercise. According to him, no human being is inherently born virtuous or vicious, although some may have a natural tendency or readiness to perform virtuous or vicious acts more easily than others. However, this natural potential is not virtue itself. Virtue emerges only when this potential for virtuous actions is firmly rooted and

strengthened through habit, formed by repeated practice, and the resulting disposition is what we call virtue.

A person can't be inherently born virtuous or vicious from the very beginning of life. However, naturally, one may have a tendency or readiness to perform virtuous or hateful actions. This natural potential, though, is not called virtue. Virtue arises when this tendency is shaped into a firm disposition in the soul through habit, and this habit is formed by consistent and deliberate repetition. When these actions become established and firmly rooted, and the person naturally performs them, this strengthened disposition is what we call virtue (Najjar, 1986:31).

Al-Farabi emphasizes that a person truly becomes human when they possess full readiness and potential for virtues, and these virtues become deeply rooted in them through habit. Such a person, having cultivated these virtues, rises beyond ordinary humanity toward a higher, divine level of existence (Najjar, 1986:33).

d) Paying Attention to Using Diverse and Suitable Methods for Each Learner: It is quite clear that when Al-Farabi emphasizes individual differences in aptitude in the process of education and training, he also undoubtedly suggests different methods and approaches tailored to fit each person accordingly. He agrees with Plato on the idea that education and instruction should begin from childhood. Al-Farabi says: "Just as Plato has stated, we must begin educating individuals from an early age" (Boumelhem, 1986:72).

Regarding theoretical sciences, he believes they should be taught using persuasive (imaginative) methods. Many of these sciences can be grasped through imagination because understanding them intellectually depends on prior knowledge of numerous abstract, non-physical principles – principles that are part of the highest levels of understanding. Ordinary people, however, comprehend these concepts better through examples and imagery provided by persuasive techniques. The teacher should also determine what aspects of knowledge are specific to each group (or nation), and identify teaching methods suited to what is common across all peoples or the citizens of a city. Observing all these considerations, which are distinguished through intellectual virtue, leads the learner toward acquiring true theoretical virtues (Boumelhem, 1986:73).

However, when it comes to practical virtues and practical skills (crafts), people must be trained to perform them through two main approaches:

1. Persuasive and emotive speech, or other forms of communication that can deeply embed these actions and dispositions into the soul, so that a person's will and determination are stirred, leading them to perform these acts willingly and with genuine desire.

2. The method of coercion and compulsion. This approach is used specifically for those rebellious or disobedient members of a city or community who refuse to follow the right path willingly and voluntarily (Boumelhem, 1986:77).

Conclusion

It is well established that as a result of the emergence and subsequent widespread spread of Islam in the Middle Ages, social principles began to be viewed from a religious perspective. Positive qualities, such as being polite, just, kind, compassionate, and generous, or negative qualities, such as stealing, scolding, beating, and torturing, are actions that occur in any society, whether it is a religious or secular society. However, the problems we are facing are even more difficult and complex, and the solution to them depends on the religion we follow. Islam also influenced Al-Farabi's philosophy.

Al-Farabi's doctrine of the "Perfect man" or "Rational man", which is composed of many factors, not only touches on religion, but also directly addresses ethics and philosophy, including civic philosophy. While human behavior and actions are the subject of ethics, society or a city and its inhabitants are the subject of civic or political philosophy. Since a person is an integral part of that society, a member or a resident of a city, they are closely interconnected; society must develop according to the person and the person according to the society. Al-Farabi's complete society is divided into three: the great, the medium, and the small. The great society is a group of several people, which comprises multiple nations, the medium society is a single people, and the small society pertains to the urban area. Within Al-Farabi's philosophical system, a person can achieve happiness through actions that lead to goodness; that is, if a thing or action leads to happiness, it is good, and if it does not lead, or even hurts leading, it is evil. A person's pursuit of happiness continues throughout life until death.

According to Al-Farabi, the human being is a social creature whose needs can only truly be fulfilled through living in a community and interacting with others. He believes the ultimate purpose of human life is to attain *true happiness*, both in this world and the hereafter. Earthly happiness, in his view, serves as a stepping stone toward eternal happiness in the afterlife. This noble goal, however, is only achievable through the acquisition and practice of the four key virtues (intellectual, moral, practical, and political). Since no human is born inherently virtuous, people need guidance – not only to recognize these virtues but also to learn how to cultivate and live by them. This is why, in Al-Farabi's philosophy, the roles of education (*ta'lim* – تعليم) and character formation (*ta'dib* – تأديب) are so central and indispensable.

However, Al-Farabi sees educated and well-raised individuals as the foundation for building an ideal society – a *virtuous city* (*madinah fāḍilah* – مدينة فاضلة) where its citizens live in complete happiness and well-being. In his view, only through proper education and upbringing can people develop the capacity to create such a city. And it is only within this city that true human happiness and ultimate fulfillment can be realized. Al-Farabi's vision of education, virtue, and happiness is deeply rooted in his philosophical outlook. Yet, due to its highly idealistic and abstract nature, his conception of the virtuous city may appear somewhat out of reach in practical terms – more of a philosophical aspiration than an immediate reality. (Rabani, 2021:98)

Although Al-Farabi is deeply influenced by Plato, especially in his philosophical approach to education and its social aims, his language and conceptual framework in discussing moral and educational principles are rooted in the Qur'an and Islamic teachings. In essence, while the structure of his educational philosophy reflects classical Greek influence, particularly Platonic ideals, the soul of his message is unmistakably Islamic. He harmonizes reason and revelation, presenting a model of education that seeks not only intellectual growth but also spiritual and moral elevation following divine guidance.

The findings of this study highlight three core elements of Al-Farabi's educational philosophy:

1. The Nature of Virtue Acquisition – Moral and intellectual transformation is achieved through repetition, habituation, and practice, not through knowledge alone.

2. The Social Dimension of Human Perfection – Individual ethical development is deeply intertwined with social and communal structures.

3. Philosophical Limitations – While Al-Farabi's model is visionary, his idea of the virtuous city presupposes universal rationality and downplays the complexities of real-world socio-political diversity.

Acknowledgements

This research was supported by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (AP19679483).

References

- Abdullatif, M. (2007). *The Arab-Islamic Heritage in Educational Thought*, Damascus: Ministry of Culture.
- Al-Farabi, A. N. (1972). *Al-Siyasah Al-Madaniyyah*. Translated and annotated by Seyyed Jafar Sajjadi.
- Al-Farabi, A. N. (1980). *Al-Tanbih 'ala Sabil al-Sa'adah*. Edited and annotated by Dr. Jafar Al-Yasin.
- Al-Farabi, A. N. (1981). *Tahsil al-Sa'adah [Attainment of Happiness]*. Edited and annotated by Dr. Ali Boumelhem.
- Al-Farabi, A. N. (1986). *Fusul Muntaza'a*. Edited and annotated by Dr. Fawzi Mitri Najjar.
- Al-Farabi, Abu Nasr. (1957/1336 SH). *Al-Siyasah al-Madaniyyah*. Edited by F. M. Najjar. Iran: Al-Zahra Library.
- Al-Farabi, Abu Nasr. (1966). *Ad-Da'awi al-Qalbiyya*. Hyderabad Deccan.
- Al-Farabi, Abu Nasr. (1981). *Tahsil al-Sa'ada*. Edited by J. Al-Yasin. Beirut: Dar Al-Andalus.
- Al-Farabi, Abu Nasr. (1984/1404 AH). *Al-Alfāz al-Musta'malah fī al-Mantiq*. Edited by M. Mahdi. Iran: Al-Zahra Library.
- Al-Farabi, Abu Nasr. (1985/1405 AH). *Kitab al-Jam' Bayna Ra'yay al-Hakimayn*. Edited by A. N. Nasri. Iran: Al-Zahra Library.
- Al-Farabi, Abu Nasr. (1985/1405 AH). *Selected Chapters*. Edited by F. M. Najjar. Iran: Al-Zahra Library.
- Al-Farabi, Abu Nasr. (1991a). *Kitab al-Millah wa Nusous Ukhra*. Edited by M. Mahdi. Beirut: Dar Al-Shuruq.
- Al-Farabi, Abu Nasr. (1991b). *Ara' Ahl al-Madina al-Fadila*. Edited by A. N. Nasri. Beirut: Dar Al-Mashriq.
- Al-Farabi, Abu Nasr. (1992). *Political Regime*. Translated and annotated by S. J. Sajadi. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.
- Al-Farabi, Abu Nasr. (1992). *Ta'aliqat*. Edited by J. Al-Yasin. Tehran: Hikmat.
- Al-Farabi, Abu Nasr. (1992/1412 AH). *Al-Tanbih 'Ala Sabil al-Sa'ada*. Edited by J. Al-Yasin. Tehran: Hikmat.

- Al-Farabi, Abu Nasr. (1992/1412 AH). *Fi ma Yasih wa ma la Yasih min Ahkam al-Nujum*. Edited by J. Al-Yasin. Tehran: Hikmat.
- Al-Farabi, Abu Nasr. (2003). *Selected Chapters*. Translated and commented by H. Malekshahi. Tehran: Soroush.
- Al-Farabi, Abu Nasr. (2006). *Kitab al-Huruf*. Edited by I. Shams al-Din. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah.
- Al-Farabi, Abu Nasr. (2008). *Philosophical Treatises of Al-Farabi*. Translated by S. Rahimian. Tehran: Scientific and Cultural Publications.
- Al-Kindi, Ya'qub. (1950). *Rasa'il al-Kindi al-Falsafiyyah*. Edited by M. A. Abu Raydah. Cairo: Dar al-Fikr al-Arabi.
- Al-Yasin, J. (1985). *Al-Farabi fi Hududihi wa Rusumihi*. Beirut: Alam al-Kutub.
- Al-Yasin, J. & Mahfouz, H. A. (1975). *Mu'allafat al-Farabi*. Baghdad.
- Almond, B. (1988). *The Philosophical Quest*. London: Penguin Books Ltd.
- Aristotle. (1972). *Nicomachean Ethics*. Translated by Mohammad Hassan Lotfi Tabrizi.
- Aristotle. (1984). *Nicomachean Ethics*. Translated by Mohammad Hassan Lotfi Tabrizi.
- Aristotle. (1990). *Nicomachean Ethics*. Translated by S. A. Pour Hosseini. Tehran: Bi-Na.
- Davari Ardakani, R. (1983). *Farabi, Philosopher of Culture*. Tehran: Saqi.
- Hamou, A. (2011). *Religion and Politics in Al-Farabi's Philosophy*. Beirut: Al-Tanweer.
- Hekmat, N. (2007). *Zendegi va Andishe-ye Hakim Abu Nasr Farabi*. Edited by N. Borujerdi. Tehran: Elham in cooperation with Sima Film.
- Hekmat, N. (2010). *Farabi: The Unknown Philosopher*. Tehran: Nashr-e Elm and Shahid Beheshti University Press.
- Imani, M. (2017). The value theory of Al-Farabi and its implications for ethical education. *Scientific-Specialized Quarterly of Islamic Education*.
- Iranian Cultural Counsellorship in Damascus. (1989). *Abu Nasr Al-Farabi: Philosopher of Islam and the Second Teacher*. Damascus: Iranian Cultural Counsellorship.
- Jaber ibn Hayyan. (2006). *Rasa'il Jaber ibn Hayyan: Thirty Books and Treatises on Chemistry, Alchemy, Astronomy, Physics, Theology, Philosophy, Logic, and Politics*. Edited by A. F. Al-Mazidi. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah.
- Kardan, A. (2002). *Evolution of Educational Thought in the West*. Tehran: SAMT.
- Karami, M. (2011). *Farabi Studies*. Tehran: Hikmat.
- Khadami, E. (2012). Analysis of the meaning of happiness from Al-Farabi's perspective. *Scientific-Research Quarterly of Qom University*.
- Mirza Mohammadi, M. H. (2003). A comparative study of educational aims in the thought of Plato and Al-Farabi. *Psychology and Educational Sciences Journal, University of Tehran*.
- Mirza Mohammadi, M. H. (2005). *Farabi and Education*. Tehran: Yastron.
- Na'meh, A. (1987). *Shiite Philosophers: Their Lives and Opinions*. Beirut: Dar al-Fikr al-Lubnani.
- Nejati, O. & Mahmoud, A. H. (Eds.). (1492/2011 AD). *Psychology in the Islamic Heritage*. Cairo: Dar al-Salam.
- Netton, I. R. (2002). *Farabi and His School*. Translated by G. Saeedi. Tehran: Noghteh.
- Office for Seminary and University Cooperation. (1998). *Opinions of Muslim Scholars on Education and Its Foundations*, Vol. 1. Qom-Tehran: Office for Seminary and University Cooperation-SAMT.
- Qafit, Jamal al-Din. (1992). *Tarikh al-Hukama*. Persian translation from the 11th century AH by B. Daraei. Tehran: University of Tehran Press.
- Qambar, M. (1985). *Dirasat Turathiyyah fi al-Tarbiyah al-Islamiyyah*. Doha: Dar al-Thaqafah.
- Rabani, R., et al. (2021). An analytical study of the educational thought of Al-Farabi and Durkheim. *Humanities Journal of Imam Hussein University, Islamic Education*.
- Shirazi, S. M. (Mulla Sadra). (1986). *Al-Asfar al-Arba'ah [The Four Journeys]*.

Information about authors:

- Paltore Yktyiar – PhD, Egyptian University of Islamic Culture, Nur-Mubarak, (Almaty, Kazakhstan), e-mail: yktyiar@inbox.ru
- Hosseini Khoshbateni – PhD, Tabriz University (Tabriz, Iran), e-mail: Hosseinkhoshbaten@yahoo.com
- Kassymbayev Kuanish – PhD Student, Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak (Almaty, Kazakhstan), e-mail: Kuanishnm@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет:

- Палтөре Ыктыяр Молдатөреұлы – PhD, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті (Қазақстан, Алматы), e-mail: yktyiar@inbox.ru
- Хоссейн Хошбатени – PhD, Табриз университеті, (Иран, Тебриз), e-mail: Hosseinkhoshbaten@yahoo.com
- Қасымбаев Қуаныш Жанаталапұлы – PhD докторант, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті (Қазақстан, Алматы), e-mail: Kuanishnm@mail.ru

Келіп түсті 11 мамыр 2025 жыл
Қабылданды 13 тамыз 2025 жыл

2-бөлім
**ШЫҒЫС ЕЛДЕРІНІҢ
ТАРИХЫ МЕН САЯСАТЫ**

Section 2
**HISTORY AND POLITICS
OF THE COUNTRIES OF THE EAST**

Раздел 2
**ИСТОРИЯ И ПОЛИТИКА
СТРАН ВОСТОКА**

Б.К. Базаркулова*, К.Т. Габдуллин

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: bazarkulova.bk@gmail.com

ИРАННЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНДАҒЫ «ШЫҒЫСҚА БЕТБҰРЫС» БАҒЫТЫ

Соңғы жылдары Иран Ислам Республикасының сыртқы саясатында «Шығысқа бетбұрыс» бағытына басымдық беріліп келеді. Бұл бағыттың дамуы 1990 жж. басталды және Иранға Батыстың қысымы артқан сайын Шығыс елдерімен байланыстар тереңдей түсті. Бұл мақаланың мақсаты – ИИР сыртқы саясатындағы «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясының кезеңдері мен бағыттарын қарастыру. Салыстырмалы-тарихи және хронологиялық сараптау әдістері негізінде бұл стратегияның қалыптасу себептері, жүргізілу жолдары мен кезеңдері, қол жеткізген нәтижелерін анықтау мақсатында зерттеулер жүргізілді. Иран, Ресей және Батыс ғалымдарының мақалаларын сараптай келе, «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясының қалыптасуына әлемдегі геосаяси жағдайдың өзгеруі, Иранның ядролық бағдарламасына байланысты Батыстың қысымының күшеюі әсер етті деп түйін жасауға болады. «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясының негізгі бағыттары ретінде Иранның Ресей, Қытай және Үндістанмен байланыстары, соның ішінде ортақ саяси және экономикалық мүдделері сарапталды. Сондай-ақ Иранның халықаралық ұйымдарға қосылу саясаты қарастырылды. Шығыс елдерімен байланыстарды тереңдету елдің геосаяси және экономикалық мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған. «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясының мәні мен бағыттарын анықтау Иранның сыртқы саясатын және халықаралық қатынастардағы рөлін сараптауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Иран, сыртқы саясат, Шығысқа бетбұрыс, Ресей, Қытай, Үндістан, халықаралық ұйымдар.

B.K. Bazarkulova*, K.T. Gabdullin

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: bazarkulova.bk@gmail.com

The «Look to the East» in the foreign policy of Iran

In recent years, the «Look to the East» has emerged as a key strategic direction in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran. This orientation began to take shape in the 1990s and has gradually intensified in response to growing Western pressure. This article aims to examine the stages and main dimensions of Iran's «Look to the East» strategy. Employing comparative-historical and chronological methods, the study investigates the causes of this policy shift, the mechanisms and phases of its implementation, as well as its outcomes. Drawing on the findings of Iranian, Russian, and Western scholars, the article argues that the evolution of this strategy has been significantly influenced by the changing global geopolitical landscape and the increasing pressure exerted by the West over Iran's nuclear program. The analysis focuses on Iran's relations with Russia, China, and India – particularly in terms of shared political and economic interests – as core elements of the «Look to the East» strategy. In addition, Iran's efforts to engage with international organizations are considered as part of this broader policy trajectory. Ultimately, the deepening of ties with Eastern countries is seen as a means to safeguard Iran's geopolitical and economic interests. Understanding the rationale and components of the «Look to the East» provides valuable insight into Iran's foreign policy and its evolving role in international affairs.

Keywords: Iran, foreign policy, look to the East, Russia, China, India, international organizations.

Б.К. Базаркулова*, К.Т. Габдуллин

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*e-mail: bazarkulova.bk@gmail.com

«Поворот на Восток» во внешней политике Ирана

В последние годы во внешней политике Исламской Республики Иран приоритетным направлением является «Поворот на Восток». Развитие этого направления началось в 1990-х гг. и по мере усиления давления Запада на Иран связи со странами Востока углублялись. Целью данной статьи является рассмотрение этапов и направлений стратегии внешней политики ИРИ «Поворот

на Восток». На основе сравнительно-исторических и хронологических методов были проведены исследования с целью определить причины формирования этой стратегии, пути и этапы ее реализации, а также достигнутые результаты. Анализируя исследования иранских, российских и западных ученых можно сделать вывод, что на формирование стратегии «Поворот на Восток» повлияло изменение геополитической ситуации в мире и усиление давления Запада в связи с ядерной программой Ирана. Отношения Ирана с Россией, Китаем и Индией, включая общие политические и экономические интересы, были проанализированы как основные направления стратегии «Поворот на Восток». Также была рассмотрена политика Ирана по вступлению в международные организации. Углубление отношений со странами Востока направлено на защиту геополитических и экономических интересов страны. Определение смысла и направлений стратегии «Поворот на Восток» позволяет проанализировать внешнюю политику Ирана и его роль в международных отношениях.

Ключевые слова: Иран, внешняя политика, поворот на Восток, Россия, Китай, Индия, международные организации.

Кіріспе

Иранның сыртқы саясаты 1979 ж. ислам революциясынан кейін түбегейлі өзгерістерге ұшырады және күрделі кезеңдерден өтті. Революциядан кейін Иранда билікке келген ислам режимі Пехлеви билігінің «Батысты қолдау» саясатына қарсылық ретінде «Шығыс та емес, Батыс та емес, Ислам Республикасы» ұранын ұстанады. Иран Ислам Республикасы (ИИР) биполярлы кезеңдегі екі алпауыт держава АҚШ пен Кеңес Одағының үстемдігіне тікелей қарсылық таныта отырып, тәуелсіз сыртқы саясат жүргізуге көшеді.

Революциядан кейін Иранның Америкамен одақтастық саясаты тоқтатылады, алайда байланыстар сақталады. Жалпы, уақытша үкімет АҚШ-пен байланыстарды сақтауды қалады, ал Кеңес Одағына Иран қорқынышпен қарайды (Roomi, 2023:9). 1979 ж. қарашада АҚШ елшілігі қызметкерлері Иранда кепілдікке алынғаннан кейін Вашингтон тарапынан алғашқы санкциялар салынады, 1980 жылы өзара дипломатиялық байланыстар тоқтатылады. Аятолла Хомейнидің «ислам революциясын экспортқа шығару» ұстанымы және Иракпен соғыс, Израильді мойындамау саясаты Иранның аймақтық оқшаулануына әкеледі.

1980 жж. аяғында Иранның АҚШ-пен қарсыластығы сақталды, ал Кеңес Одағымен байланыстары реттеле бастайды. 1989 ж. аятолла Хомейни КСРО басшысы М.Горбачевке өзінің үндеуін жолдайды. 1989 ж. Иран парламентінің төрағасы Ә.Ә. Хашеми-Рафсанджанидің Мәскеуге ресми сапары нәтижесінде екі елдің арасында ұзақ мерзімді экономикалық және техникалық ынтымақтастық туралы келісім жасалады.

Осындай жағдайда АҚШ-тың негізгі қарсыласы болған Кеңес Одағының ыдырауы Иранды

қиын жағдайда қалдырады. ИИР биполярлы жүйеге қалай қарсылық танытса, бір полярлы жүйеге де қарсылығын білдіреді. Иран биполярлы кезеңнің аяқталуымен қалыптасқан бір полярлы жүйені қаламайды және қабылдамайды. Халықаралық қатынастардағы бұл өзгерістер Иранның сыртқы саясатын өзгерістерге ұшыратады. Биполярлы жүйенің жойылуымен Батыс та емес, Шығыс те емес стратегиясы мағыналық дағдарысқа ұшырайды және Иранның сыртқы саясатын теориялық және практикалық жағынан қайта құру қажеттігі пайда болады (Roomi, 2023: 12).

Халықаралық қатынастардағы биполярлы кезеңнің аяқталуымен, Иран–АҚШ қайшылықтарының күшеюімен Иранның сыртқы саясатында Шығыстық бағыттың дамуы басталады. Иранның «Шығысқа бетбұрыс» саясаты Шығыс елдерімен байланыстарды дамытуға бағытталған стратегия ретінде қарастырылады және ресми түрде Иранда «قرش مب هاگن», яғни «Шығысқа қарау» деп аталады.

Иран «Батыс та емес, Шығыс та емес» саясатының орнына одақтастықты дамыту бағытына көшеді. Үстемдікке қарсы күресу, тәуелсіздігін сақтау мақсатында Иран бір полярлы жүйеге қарсы мемлекеттермен ынтымақтасуға бет бұрады. Биполярлы кезеңде «Шығыс» тарапында болған мемлекеттер де Кеңес Одағының ыдырауымен АҚШ-тың бір полярлы жүйесін қабылдамады және бұл Иранның осы бағытқа, яғни «Шығысқа» бет бұруына әкеледі. Сондай-ақ, екінші жағынан, Иранның Таяу Шығыс аймағында оқшаулану жағдайы да «Шығыс» бағытының дамуына әсерін тигізеді. «Қырғи қабақ соғыстың» аяқталуы, Батыспен қайшылықтардың күшеюі, аймақтық бәсекелестіктің тереңдеуі Иранды Батыстан тағы да алыстата түсті және Ресей, Қытаймен жақындастыр-

ды деп жазады ирандық зерттеушілер (Sanaei, Karami, 2021: 26).

Бір полярлы жүйеде Иранның бейбіт атом саласындағы белсенділігі ядролық мәселені қалыптастырады. Иран ядролық бағдарламасын дамытуда Ресеймен одақтасады, Қытаймен байланыстар дамиды. Ядролық мәселеге байланысты Батыс және аймақ елдерінің басым көпшілігі тарапынан Иранға сенімсіздік қалыптасады, олардың арасында қайшылықтар тереңдей түседі. Иранның ядролық мәселесіне байланысты 2000 жж. ортасынан бастап Батыстың Иранға қарсы санкциялары күшейді. Осы кезеңде «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясы бойынша Иран сыртқы саясатында нақты қадамдар жасай бастайды.

«Шығысқа бетбұрыс» бағытын Ираннан басқа да Шығыс елдері өздерінің саясатында пайдаланған. Бұл бағыттың негізі – Шығыс елдерімен, соның ішінде экономикалық даму жетістіктері жоғары Жапония, Оңтүстік Корея, Оңтүстік-Шығыс Азия елдері, сондай-ақ Қытай және Ресеймен экономикалық байланыстарды дамыту. Осы бағыт негізінде Шығыс елдерімен экономикалық байланыстарын Малайзия, Үндістан, Бангладеш дамытқан болатын.

Иранның «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясы бойынша негізгі географиялық аймақ ретінде Шығыс Азия, оның ішінде Қытай, Оңтүстік-Шығыс Азия, оның ішінде Малайзия, Оңтүстік Азияда Үндістан, сонымен қатар Ресей қарастырылады (Сейеди, 2024: 57). Иран үшін Шығыстық бағыт тек географиялық тұрғыдан ғана емес, осы бағыттағы байланыс жасайтын стратегиялық серіктестер ретінде қарастырылады. Иранның Шығыс бағытындағы байланыстар орнатқан мемлекеттердің мүдделері Иран сияқты АҚШ-пен ұштаспайды, АҚШ-пен байланыстары болса да, олар тәуелсіз сыртқы саясат жүргізеді. Осылайша Иран бір полярлы халықаралық жүйеде АҚШ-тың үстемдігіне қарсылығын білдіру үшін Ресей және Қытаймен ынтымақтасады және халықаралық жүйеде оның белсенділігі арта бастайды.

Иран ұлттық мүдделері мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуде Ресей мен Қытайдың жоғарғы күш-қуаты мен мүмкіндіктеріне сенім артады. Осы бағыт негізінде Иран осы екі мемлекетпен байланыстарын стратегиялық деңгейге көтеру саясатын ұстанды. Сондай-ақ Қытай мен Үндістан экономикасының қарқынды дамуына байланысты, бұл елдер Иран үшін жаңа технологиялардың көзі ретінде есептеледі. Малайзияның

тәуелсіз мұсылман мемлекеті ретінде экономикалық даму моделі Иранға үлгі ретінде қарастырылады.

Мақаланың негізгі зерттеу сұрағы – «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясының Иранның сыртқы саясатындағы орнын анықтау. Осы мақсатта «Шығысқа бетбұрыс» бағытының қалыптасуы және оның біртіндеп стратегияға айналу кезеңдері Иран президенттерінің биліктегі мерзімдерімен сәйкес қарастырылды. Осы стратегия негізінде Иранның Шығыс елдерімен екі жақты саяси және экономикалық байланыстары, соның ішінде Ресей, Қытай және Үндістанмен сарапталды. Сондай-ақ Иранның халықаралық аймақтық ұйымдар шеңберіндегі көп жақты байланыстары да сипатталды.

Материалдар мен әдістер

Иранның ядролық бағдарлама мәселесі, АҚШ-пен қарсыластығы, Таяу Шығыстағы саясаты үнемі саясаткерлер, зерттеушілер, сарапшылар назарында. Елдің сыртқы саясаты, соның ішінде «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясы көптеген ғылыми еңбектердің зерттеу нысаны болып табылады. Бұл мақаланы дайындау Шығыстық бағыттың қалыптасу себептерін, осы бағыттағы Иранның негізгі серіктестері Ресей, Қытай және Үндістанмен байланыстары, сондай-ақ осы бағыт шеңберіндегі Иранның халықаралық ұйымдармен ынтымақтастығы қарастырылған зерттеулерге негізделді. Иранның Шығыстық бағыты, соның ішінде Ресей және Қытаймен байланыстарына Иран, Ресей және басқа Батыс ғалымдары өздерінің еңбектерін арнаған. Халықаралық қатынастар мәселелерін зерттеп жүрген отандық ғалымдардың еңбектерінде жалпы Иранның сыртқы саясаты мәселелері қамтылғанымен, Шығыстық бағыт терең зерттелмеген.

Ядролық мәселеге байланысты Батыспен байланыстардың шиеленісуі, Иранның Шығыс елдерімен ынтымақтастығының күшеюі президент М.Ахмадинежадтың билікке келуімен басталады. Иран ғалымдары Адами (2010), Санаи, Карамии (2021), Руми (2023), Сафари (2024) зерттеулерінде президент М.Ахмадинежад кезеңінен басталған Шығыстық бағыттың даму алғышарттары, Иранның Шығыстағы негізгі серіктестерімен байланыстарының дамуы қарастырылған. Ал ирантанушы Ресей ғалымдарының зерттеулерінде Иранның Ресеймен, Қытаймен әртүрлі саладағы өзара байланыстары тереңірек қарастырылады.

Биполярлы кезең аяқталғаннан кейін Иран саяси-экономикалық себептерге байланысты Шығыс елдерімен байланыстарын дамытады. Иранның Батыспен қайшылықтары тереңдеген сайын Шығыстық бағыт стратегиялық сипатқа ие бола бастады. Шығыстық бағыттың қалыптасуының алғышарттары тарихи жүйелілік әдісті қолдану арқылы сарапталды. «Шығысқа бетбұрыс» бағытының дамуы Иран президенттерінің билікте болу уақытымен бірнеше кезеңдерге бөлінеді. Әр кезең президенттердің реформаторлық немесе консервативтік көзқарастарына байланысты және Батыстың ұстанымына байланысты өзінің ерекшеліктерімен сипатталады. Хронологиялық сараптау әдісі негізінде осы кезеңдердің даму ерекшеліктері зерттелді.

Мақаланың негізгі зерттеу сұрағы «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясының Иранның сыртқы саясатындағы орнын анықтау болып табылады. Иранның сыртқы саясатын қарастырған мақалалар Шығыстық бағыттың дамуының әртүрлі мәселелерін қамтиды. Мақаланың мақсаты – осы зерттеулер негізінде Иранның Шығысқа бетбұрыс стратегиясының бағыттары мен кезеңдерін анықтау.

Зерттеу нәтижелері және талқылау

1990 жж. Иранның сыртқы саясатындағы Шығыстық бағыт ішкі, сыртқы факторларға байланысты басымдыққа ие болмады. Ал 2000 жж. ортасынан бастап ядролық мәселеге байланысты Батыстың қысымының артуы Иранның сыртқы саясатындағы Шығысқа ұмтылыс бағытын күшейтіп, оны ерекше стратегияға айналдырады. Бұл стратегияның арнайы құжаты қабылданбағанымен Иран Шығыстағы серіктестерімен байланыстарды тереңдету саясатын жүргізіп келеді. Геосаяси және геоэкономикалық мүдделер тұрғысынан Иран Шығыстық бағытта екі жақты және көп жақты байланыстарды дамыту және күшейту бағытын ұстанады. Президент Ахмадинежад тұсында Шығыс бағытында нақты қадамдар жасала бастайды. Осы кезеңде бұл стратегияның негізін қалаушы ретінде Иранның Ұлттық қауіпсіздік Жоғарғы кеңесінің бұрынғы хатшысы Ә.Лариджани есімі аталады (Qandil Abbas, 2023:64). Ол осы бағыт негізінде Ресей және Қытаймен әскери, технологиялық және экономикалық салаларда ынтымақтастықты дамытып кеңейтуге жол салады. Екінші рет бұл бағыт 2018 ж. АҚШ Иранмен жасалған «ядролық келісімнен» шығып кеткеннен кейін күшей-

ді. Иранның рахбары аятолла Хомейни 2018 ж. ақпанда «Шығысқа бетбұрыс» бағытын басты сыртқы саяси міндет деп жариялаған болатын (Зелтынь, 2024: 181).

«Шығысқа бетбұрыс» бағытына байланысты Иран саясаткерлері, саяси сарапшылар және иран қоғамы тарапынан әртүрлі пікірлер қалыптасқан. Шығыс елдерімен тығыз байланыстарды консерваторлық топтар қолдайды. Ал реформаторлар Шығыспен байланыстардың маңыздылығын мойындай отырып, Батыспен байланыстарды дамытуға басымдық береді. Консерваторлар мен реформаторлар арасындағы орта топтар Шығыс стратегиясын Батысқа қарсы емес, оның әсерін азайту тәсілі деп қабылдайды. Олар бұл бағытты стратегиялық және ұзақ мерзімді деп қабылдамайды. Ал Ирандағы ислам режиміне қарсы топтар «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясын қабылдамайды және бұл бағытты үкіметтің мүддесі ретінде қарастырады (Sanaei, Karami, 2021: 42).

Сейед Кандиль Аббас өзінің зерттеуінде Иранның «Шығысқа бетбұрыс» саясатының екі негізгі факторын атап көрсетеді. Біріншісі, Иранға Батыс қысымының артуы, санкциялардың жариялануы. Екіншісі, Азиялық державалардың, соның ішінде Қытайдың экономикалық дамуының күшеюі (Qandil Abbas, 2023: 65).

«Шығыстық» бағытта Иранның негізгі серіктестері ретінде Ресей, Қытай, Үндістан қарастырылады. Қытайдың «Бір белдеу – бір жол» және Үндістанның «Солтүстік – Оңтүстік» халықаралық көлік дәлізі жобаларында Иранның маңыздылығы жоғары. Бұл мемлекеттер саяси, экономикалық және қорғаныс саласындағы мүмкіндіктеріне байланысты халықаралық қатынастардың белсенді мүшесі болып табылады. Осы жағдайлар Иранның бұл елдермен байланыстарына жағымды ықпал жасауда және мүдделер тұрғысынан Иран үшін тиімді. Шығыстық бағыт Иранның бұл елдерге тәуелділігін білдірмейді, алайда өзара байланыстарда басымдық Шығысқа беріледі. «Шығысқа бетбұрыс» саясатын ұстанудағы мақсат – Батыстың санкцияларына қарсылық көрсету, экономикалық қиындықтарды жою, көрші елдермен байланыстарды жақсарту, Ресей және Қытаймен байланыстарды күшейту.

«Шығысқа бетбұрыс» бағытының дамуы 1990 жж. басталады. Иранда «Хомейни кезеңінен» кейін президент Ә.Ә.Хашеми-Рафсанджани тұсында (1989-1997 жж.) Иранның сыртқы саясатында прагматизмге басымдық беріледі.

Оның билігі тұсында Хомейниден кейін алғашқы рет АҚШ және Еуропа елдерімен байланыстарды реттеу туралы айтыла бастайды. Елді оқшаулану жағдайынан шығару және Иракпен соғыстан кейінгі экономикалық қиындықтарды шешу үшін Ресей, Қытай, Үндістанмен байланыстарын дамытуға көшеді. Иранның сыртқы саясатында Иранның рөлі өсе бастайды. Кеңес Одағының ыдырауы және АҚШ-тың санкциялық қысымының салдары Иран билігінің Ресейге байланысты саясатының өзгеруіне әкеледі. Иран Ресеймен тарихи бәсекелестігін тоқтатып, Шығысқа бетбұрыс саясатында оны Қытаймен, Үндістанмен қатар қояды. Атом саласындағы технологияларға және қорғаныс саласының құралдарына сұраныс, АҚШ-тың қысымы мен санкцияларына байланысты жаңа халықаралық жүйеде өзінің қауіпсіздігі мен билігін сақтау үшін Иран Ресеймен жақындасуға мәжбүр болады. Ресеймен 1992 ж. Бушерде атом электр станциясын салу туралы келісім жасалады. Хашеми-Рафсанджани 1996 ж. Үндістанға сапармен барады. Алайда, бұл кезеңде Шығыстық бағыттың дамуы Иран үшін басты стратегия болмады және Шығыс елдерімен байланыстарды тереңдетуге көптеген факторлар кедергі жасады. Иран Ресей, Қытай және Үндістанмен байланыстарын дамытқанымен, бұл елдер сол кезеңде АҚШ-пен байланыстарын ушықтырғысы келмеді.

Иран президенті Хатами (1997-2005жж.) Батыспен шиеленістерді мәдени байланыстар, ынтымақтасу арқылы азайтуға тырысты. Ол Батыспен байланыстарды реттеу туралы ашық айтады. Хатами үкіметі Еуропа елдерімен жақындасып, оларға басымдық бергенімен Шығыс бағытында байланыстар сақталды. Ресеймен байланыстар кеңейе түсті. Орталық Азия және Кавказ елдері де ортақ мәдени ұқсастықтарға байланысты назардан тыс қалмады. 2000 ж. М.Хатамидің Қытайға сапары екі ел арасындағы бетбұрыстық кезең болды.

«Шығысқа бетбұрыс» бағытының маңызды кезеңі ретінде 2005 ж. президенттік билікке келген М.Ахмадинежадтың кезеңі (2005-2013 жж.) қарастырылады. Оның билігі тұсында Шығыстық бағыт Иран сыртқы саясатының маңызды стратегиясына айналады. Ахмадинежад тұсында Иранның ядролық бағдарламасы елдің сыртқы саясатына үлкен әсерін тигізеді. Халықаралық жүйе де Шығыстық бағыттың қалыптасуына әсерін тигізді. 2001 ж. 11 қыркүйек оқиғасынан кейін АҚШ Иранды зұлымдық шең-

бері елдері қатарына қосады. Сондай-ақ Иранды АҚШ-тың ядролық қару жасауда деп кінә тағуы, қауіпсіздік тұрғысынан сенімсіздік танытуы да Иранды Шығысқа бетбұрыс жасауға мәжбүрлейді (Askari, Zarei, 2020: 248).

Хатами үкіметі Батыспен байланыстарын реттегісі келсе, Ахмадинежад үкіметі Батысты, соның ішінде АҚШ-ты Ислам Республикасына қауіп ретінде қарастырады. Оның тұсында ядролық мәселеге байланысты Батыс қысымының күшеюі Иранның сыртқы саясатындағы Шығысқа үмтылысының рухтық және моральдық шарттарын дайындады деп айтылады (Roomi, 2023: 12). Ядролық бағдарламасын дамыту күшейген сайын, Иранға Батыстың санкциялары да күшейе түседі және аймақ елдерінің де Иранға қарсы саясаты артады. М.Ахмадинежадтың Израильге қарсы үндеулері де Иранның Батыспен қайшылықтарын күшейтеді және Иран тарапынан да Батысқа сенімсіздік қалыптасады. Консерваторлық көзқарастағы М.Ахмадинежадтың сыртқы саясатына, оның АҚШ пен Израильге қарсы көзқарасына аятолла Хаменеи де қолдау көрсетеді (Askari, Zarei, 2020: 247). Билік Шығысқа бетбұрыс жасайды және президент Иранның Ресей, Қытай, Үндістанмен және Шанхай Ынтымақтастық Ұйымымен ынтымақтастығының маңыздылығын атап көрсетеді (Адами, 2010) Ядролық мәселе бойынша Батысқа қарсы тұру үшін Ресей мен Қытайдың әлеуетін пайдалануға тырысты. М.Ахмадинежадтың «Шығысқа бетбұрыс» бағыты сыртқы саясаттағы Батыс елдерімен байланыстардың баламасы ретінде қарастырылды және Батысқа қарсылық таныту тәсілі болып табылды.

М.Ахмадинежад Шығыс елдерімен, соның ішінде Қытаймен байланыстарды дамытуға баса назар аударады. Қытаймен сауда байланыстары кеңейеді. Ахмадинежад тұсында Иранның Батыспен қарсыластығы шегіне жетті, Иранға қарсы санкциялар салынды. Бұл жағдайдың салдары артынша Иранды Шығысқа, Ресейге жақындатты. Ресеймен қорғаныс саласындағы байланыстар күшейеді. Бұл кезеңде Иран Шығыс елдерімен байланыстарды дамытуда біраз жетістіктерге қол жеткізді. Иран осы бағыт аясында Батысқа қарсы бағытты ұстанатын Оңтүстік Америка мен Африка елдерімен байланыстарын дамытуға көшеді. Алайда Иран мен оның Шығыс серіктестері арасында өзара сенім мәселелері, Батыстың қысымы және аймақтық бәсекелестік осы кезеңде олардың арасындағы күрделі қиындықтар туғызады. 2006-2010 жж.

аралығында Иранның ядролық бағдарламасына байланысты БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесі Иранға қарсы қарарлар қабылдайды. Ресей мен Қытай Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты мүшелері ретінде бұл қарарларды колдап дауыс береді (Сейеди, 2024: 56).

Президент М.Ахмадинежад Шығыс елдерімен байланыстарды тереңдету үшін көп жақты мүмкіндіктерді де пайдаланады. Иран 2005 ж. ШЫҰ-да бақылаушы мәртебесіне ие болады. 2008 ж. Иран Шанхай ұйымына толық мүше болу өтішініне қарамастан сол кездегі Иранның ядролық мәселесі ушығып тұрған жағдайда, бұл ұйымға қабылданбады. Экономикалық ынтымақтастық ұйымы және Каспий жағалауындағы мемлекеттермен байланыстарды дамытуға басымдық беріледі. 2007 жылы Тегеранда Каспий жағалауындағы мемлекеттердің II саммиті өткізіледі (Sazmand, 2019: 99).

2013 ж. Иранда президенттік билікке реформаторлық бағытты ұстанатын Хасан Роуханидің келуімен Иран мен Батыс арасында ядролық бағдарлама бойынша келіссөздерге жол ашылады. 2015 ж. Иран мен БҰҰ ҚК бес тұрақты мүшесі және Германия арасында «ядролық келісімге» қол жеткізіледі. Батыспен бұл келісімнің жасалуы Иранның сыртқы саясатындағы тепе-теңдікке әкеледі. 2015 ж. Иран мен жасалған ядролық келісімнен кейін Хасан Роухани Батыспен байланыстарға көңіл аудара бастайды. Бұл Иран Шығыстан бас тартты дегенді білдірмеді. Осы кезеңде Ресеймен байланыстар Ахмадинежад кезеңіне қарағанда тереңдей түсті. Ядролық келісім, оны сақтау, геосаяси шиеленістер, мысалы Сирия мәселесі, НАТО-ның Шығысқа кеңею мәселесі екі мемлекетті тағы да жақындастыра түскен еді.

Алайда АҚШ президенті Д. Трамптың 2018 ж. «ядролық келісімнен» шығуы Иран мен Батыс арасындағы қайшылықты қайта күшейтіп, «Шығыс бағытының» рөлін қайта күшейтеді. Америка тарапынан Иранға ең жоғары қысым жасалады, екі ел арасындағы қайшылықтар күшейіп кетеді. АҚШ тарапынан Ислам революциясының сақшылары корпусы лаңкестік ұйым ретінде жарияланады, Иранның әскери қолбасшысы генерал Касем Сулеймани өлтіріледі. Көршілермен достық саясаты 2019 ж. сол кездегі Иран президенті Хасан Роухани бастамасымен дами бастады. Бұл саясаттың мақсаты – аймақтық оқшалану жағдайынан шығу және Иранға қарсы араб-израиль одағының қалыптасуына қарсы тұру. Жалпы президент Роухани Еуразия-

лық мемлекеттермен байланыстарды тереңдетуге күш салды.

Консерваторлық көзқарастарды ұстанатын Ибрахим Раисидің 2021ж. президенттік билікке келуімен «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясының Иранның сыртқы саясатында маңыздылығы артады. Раиси тұсында «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясын Иран геэкономикалық және геосаяси тұрғыдан ұстана бастайды (Сейеди, 2024:51). «АҚШ-тың «ядролық келісімді» қайта қалпына келтірмеуі және Иранға қарсы санкциялардың күшеюі Шығыс елдерімен байланыстарды тереңдетуге итермелейді. Бұл саясаттың негізі Батыстың қысымына қарсы тұрып, өзін-өзі қамтамасыз ететін қоғам құру. Раиси Азия елдерімен байланыстарды күшейту және халықаралық ұйымдардағы мүше болу саясатын ұстанады. Ол Ресей мен Қытайды сенімді серіктес ретінде қарастырады. Раиси билігі тұсында Иранның Шығысқа бағытталған саясаты нақты жүзеге асырыла бастады. Иран мен Қытай арасында 1921 ж. стратегиялық әріптестік туралы келісімге қол қойылады, Ресеймен сауда байланыстары кеңейеді. Сондай-ақ Иран халықаралық қатынастарда маңызды орынды иеленетін, негізінен Ресей мен Қытай қатысатын халықаралық ұйымдардың мүшесі болу саясатына көшеді. Иран 2023 ж. Еуразиялық экономикалық Одақпен еркін сауда аймағы туралы толыққанды келісім жасайды, осы жылы Шанхай Ынтымақтастық Ұйымына, ал 2024 ж. қаңтарда БРИКС ұйымына мүшелікке қабылданады.

2024 ж. 19 мамырда ИИР президенті Ибрахим Раиси тікұшақ апатынан қайтыс болды. Мерзімінен бұрын өткізілген сайлаудың нәтижесінде 5 шілдеде президент болып реформаторлық бағытқа жататын Масуд Пезешкиан сайланды. Раисидің жақтастары Пезешкианның билікке келуімен Раисидің Шығыста жеткен жетістіктері жоққа шығарылады деген ойларды айтты. Сондай-ақ оның билікке келуімен ядролық келісім қайта жаңғыруы мүмкін деген үміт болды, ол сайлау алдында Батыспен жаңа келіссөздер жүргізуге шақырған болатын. Иран-АҚШ байланыстары 2025 ж. билікке келетін АҚШ президентінің Иранға байланысты ұстанатын саясатымен байланыстырылды (Зелтынь, 2024: 191).

Екінші рет президенттік билікке келген Д.Трамптың Иранға байланысты көзқарастары өзгермеді. Ол Иранды жаңа шарттармен «ядролық келісім» жасауға шақырды және бұл шарт орындалмаған жағдайда Иранға қарсы күш қолдану саясаты туралы ескертті. Қазіргі кезеңде

Иран мен АҚШ арасында жаңа «ядролық келісім» бойынша келіссөздер кезеңдері өтуде. Егер екі мемлекет өзара уағдаластыққа келе алса, бұл Иран үшін де және әлемдік қауымдастық үшін де тиімді болары сөзсіз. Иран ядролық бағдарламасының дамуын шектей отырып, Батыс санкцияларының қысымын азайтар еді. Қазіргі жағдайда Иран Шығыстық стратегиясын дамытуда, соның мысалы, 2025 ж. қаңтарда Ресеймен стратегиялық келісімнің жасалуы.

«Шығысқа бетбұрыс» бағыты тек Батысқа қарсылық көрсету емес, көп қырлы, көп өлшемді стратегия ретінде қарастырылады (Sanaei, Karami, 2021). Шығыстық бағыттың геосаяси тұрғыдан дамуы Иранның Таяу Шығыс аймағындағы оның экономикалық, әскери және адам ресурстары әлеуетімен байланыстырылады. Таяу Шығыс аймағының негізгі мемлекеті ретінде Иранның геостратегиялық тұрғыдан тиімді орналасуы оның Таяу Шығысты, Парсы шығанағын Оңтүстік Азия, Орталық Азия және Кавказбен байланыстыратын негізгі күш екенін көрсетеді.

Иранның Шығыстық саясаты Батыс қысымына қарсы тұруды мақсат ететін идеология ғана емес, бұл саясаттың геоэкономикалық, геостратегиялық, қауіпсіздік саласында және халықаралық саясатта іс жүзінде өзінің элементтері бар деп көрсетіледі (Sanaei, Karami, 2021: 29). «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясының бір бағыты ретінде қауіпсіздік саласында Иран негізінен Ресеймен ынтымақтасады. АҚШ пен Израиль негізгі қарсыластар ретінде Иранға қауіп төндіруші күштер ретінде саналады. Ал Иранның Ресеймен байланыстарында әскери-қорғаныс саласы басымдық жасайды. Ресей Кеңес Одағының тікелей мұрагері ретінде Кеңес Одағы тұсында жасалған келісім бойынша Иранмен қорғаныс саласындағы байланыстарын жалғастырған болатын. Иран 1992 жылдан бастап Ресеймен байланыстарын дамытуға көшеді. Екі ел арасындағы байланыстар 1994 ж. шах заманында құрылысы басталаған Бушер АЭС құрылысын аяқтау туралы Ресеймен келісімнің жасалуы арқылы жалғасын табады. 2001 ж. Ресей Федерациясы мен Иран Ислам Республикасы арасында өзара байланыстардың негіздері және ынтымақтастықтың принциптері туралы Келісімге қол қойылады. 2012 жылға дейін Иран-Ресей байланыстары бір қалыпты болмады, өзара байланыстар бірде өрлеу, бірде құлдырау кезеңдерін бастан кешірді. Ал осы уақыттан кейін екі ел байланыстары тұрақты түрде дами бастады. Иранның Ресеймен

байланыстары әртүрлі салаларда, мысалы, қорғаныс, сауда-экономикалық, ғылым-білім, мәдениет дамуда. 2022 ж. бастап Украина мәселесі Ресей мен Иранды тағы жақындастырды. Украина мәселесіне байланысты Ресейдің Батыспен байланыстарының шиеленісуі, екі елге салынған санкциялар Иран мен Ресей арасындағы сауда-экономикалық байланыстарға жағымды әсерін тигізді.

Иран мен Ресейді ортақ геосаяси стратегиялар жақындастырады. Көпполярлы жүйе құру ұстанымдары екі мемлекетке де ортақ. Ұлттық мүдделерді қорғау, соның ішінде Орталық Азия, Закавказье, Таяу Шығыс аймақтарында тұрақтылық пен қауіпсіздікті күшейту саясатын екі мемлекет те ұстанады (Чабиева, 2024: 91). Иран Ресеймен ЕАЭО және ШЫҰ шеңберінде өзара байланыстарын дамытуда. Сондай-ақ 2000 ж. Иран, Ресей және Үндістан арасында жасалған Солтүстік-Оңтүстік халықаралық көлік дәлізі бойынша да негізгі рөл атқарады. Иран да Ресейдің НАТО-ның Шығысқа кеңею саясатына қарсылығын қолдайды. 2025 ж. 17 қаңтарда Иран президенті М.Пезешкианның Мәскеуге сапары барысында Иран мен Ресей арасында жан-жақты стратегиялық серіктестік туралы Келісімге қол қойылды. Бұл құжат бойынша екі мемлекет өз мүдделерін ескере отырып, барлық салаларда өзара байланыстарды дамытуға мүдделі.

Иранның «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясында геоэкономикалық факторларға басымдық беріледі, ол Шығыс Азияның, соның ішінде Қытайдың экономикалық өрлеуімен байланыстырылады. «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясы бойынша Иранның маңызды экономикалық серіктесі – Қытай. Иранның Қытаймен байланыстары Иракпен соғыс жылдары белсенді түрде дами бастады. Қытай да Иранмен байланыстарды дамытуға қызығушылық танытады. Экономикалық дамуы қарқындай бастаған Қытай үшін Иран экономикалық серіктес, тауарларын шығару нарығы ретінде қарастырыла бастайды. Өзара байланыстар негізінен энергетикалық, сауда-экономикалық және әскери салаларды қамтиды. Иран Қытайдан қару-жарақ сатып алумен қатар, оның технологиясын да әртүрлі зымырандар дайындауда пайдаланған. Энергетикалық саладағы байланыстар да өзара мүдделерге негізделген. Иранның мұнай экспорты экономикасы жоғары қарқынмен дамып жатқан Қытай мен Үндістанға бағытталған. Ал Қытайдың энергетикалық қауіпсіздігі Таяу Шығыс аймағындағы елдердің энергетикалық қорларына байланысты.

Сондай-ақ ҚХР Иранның энергетика секторына қомақты инвестиция салып келеді. 2000 жж. басынан екі ел арасында тығыз ынтымақтастық орнайды және екі ел ынтымақтастығы жоғарыда аталған салалардан басқа, мәдени, білім-ғылым, қауіпсіздік, көлік салаларын да қамтыған.

Иран-Қытай байланыстары дами келе стратегиялық серіктестік деңгейіне дейін көтерілді. Екі мемлекет арасындағы осындай ынтымақтастықты қалыптастыру саясаты 2016 жылдан басталады. Осы жылы ҚХР-дың төрағасы Си Цзиньпин Тегеранға ресми сапармен барды. 2021 ж. наурызда Х.Роухани билігінің соңына қарай Иран Қытаймен экономикалық, әскери және технологиялық салалардағы стратегиялық әріптестік туралы 25-жылдық келісімге қол қояды. Бұл келісім бойынша екі елдің арасында экономикалық және әскери-техникалық ынтымақтастық маңызды орынды иеленеді. Сондай-ақ бұл келісім бойынша 25 жыл ішінде Қытай Иранға 400 млрд доллар инвестиция салады, ал Иран Қытайға үздіксіз мұнай сатуын жалғастырады (Qandil Abbas, 2023: 66). Иран Қытайдың «Бір жол– бір белдеу» саясатында оның маңызды серіктесі болып табылады. Иран Қытай үшін Таяу Шығыс аймағындағы маңызды серіктес ретінде қарастырылады. Әрине, Иранның Қытаймен ынтымақтастығында әртүрлі мәселелер бар. Мысалы, Қытайдың Иранның аймақтағы бәсекелестері Израиль және араб елдерімен байланыстары, Иран да Қытайға тәуелді болуды қаламайды. Қытай да Ресей билігі сияқты 2022 ж. желтоқсанда Иран мен БАӘ арасындағы даулы үш арал бойынша Әмірліктің ұстанымын қолдау көзқарасын білдірді.

«Шығысқа бетбұрыс» стратегиясы бойынша Иран Оңтүстік Азияда Үндістанмен байланыстарды дамыту бағытын ұстанады. Екі мемлекетті ортақ геосаяси мүдделер жақындастырады. Екі ел де бір полярлы жүйеге қарсы және халықаралық қатынастар жүйесінде дамушы елдердің рөлін күшейтуге ұмтылады (Федорова, 2018: 359). Үндістан Иранның өзіне қауіп төндіретін мемлекет ретінде қарастырмайды. Иранның Үндістанмен ШЫҰ және БРИКС шеңберінде ынтымақтастығы дамуда. «Солтүстік-Оңтүстік» халықаралық көлік дәлізі жобасы аясында Ресей, Үндістан және Иранның мүдделері тоғысады. Олардың саяси және экономикалық ынтымақтасу әлеуеті өте жоғары. Чабахар порты осы саясаттың маңызды бөлігі болып табылады. Бұл порт Иранның оңтүстік-шығыс бөлігінде орналасқан. Чабахар порты арқылы Иран Үнді мұхи-

тына тікелей шыға алса, Үндістан Пәкістанның аумағынан тыс Парсы Шығанағы және Еуропа елдеріне транзиттік жолды пайдалана алады. Иран-Үндістан арасындағы ортақ саяси және экономикалық мүдделер мен мүмкіндіктерге қарамастан, Тегеран мен Дели байланыстары одақтық деңгейге көтерілмеді. Иран мен Үндістанның өзара жақындасуына негізгі кедергі ретінде АҚШ көрсетіледі, сондай-ақ оның Сауд Арабиясы мен Израильге жақын болуы айтылады (Roomi, 2023 :17).

Шығыстық бағытта Иран Ресей, Қытай және Үндістан елдерімен байланыстарын дамытып, аймақтағы оқшаулану және Батыстың қысымына қарсы тұру саясатын қазірге дейін жүргізіп келеді. Бұл мемлекеттер де өздерінің экономикалық мүдделерін реттеуде АҚШ пен Иран арасында орасан икемділік танытуда (Sanaci, Karami, 2021: 28).

ИИР Шығыстық бағытта өзінің саяси және экономикалық мүдделеріне қол жеткізу үшін екі жақты байланыстармен қатар көп жақты байланыстарды да дамытуда. Шығыстық бағытты дамытуда Экономикалық ынтымақтастық ұйымындағы Иранның орталық рөлі маңызды экономикалық құрал болып табылады. Иран осы ұйым арқылы көрші елдермен сауда-экономикалық байланыстарын дамытып келеді. Бұл ұйымдағы мүше елдер төрт аймақты Парсы шығанағы мен Оңтүстік Азия, Орталық Азия мен Кавказды біріктіреді. Бұл мемлекеттермен байланыстар Иран өркениеті аймағындағы елдер тұрғысынан қарастырылады. Олардың арасындағы тарихи, мәдени, діни ұқсастықтарға байланысты «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясында Иран өркениеті аймағына кіретін елдерге басымдық беру туралы айтылады (Sazmand, 2019: 101). Сондай-ақ Иран соңғы жылдары сауда жасауда дамытуда Ресей басты мемлекет болып табылатын Еуразиялық экономикалық одақпен (ЕАЭО) байланыстарын дамытуда. Иранның ЕАЭО байланыстары 2018 ж. еркін сауда туралы уақытша келісім жасауынан басталады және 2019 жылдан бастап бұл келісім күшіне енген болатын. 2023 жылы 25 желтоқсанда ЕАЭО және ИИР арасында еркін сауда аймағы туралы толыққанды келісімге қол қойылды. 2025 ж. 15 мамырдан бастап бұл келісім күшіне енді. 2024 ж. мамырда Иран ЕАЭО-да бақылаушы мемлекет мәртебесін алуға өтініш берсе, 2024 ж. желтоқсанда Иранға осы ұйымда бақылаушы мәртебесі беріледі.

Иранның «Шығысқа бетбұрыс» саясатында оның Шанхай ынтымақтастық ұйымына (ШЫҰ)

мүше болуы маңызды орынды иеленеді. Шанхай ынтымақтастық ұйымының Батыстық бағытта болмауы және Иранның халықаралық көпполярлы жүйе құруға ұмтылысы оны осы ұйымның мүшесі болуға ұмтылысын күшейтеді. 2005 ж. ШЫҰ-да бақылаушы мәртебесіне ие болады. 2008 ж. Иранның бұл ұйымға толық қосылу тілегі оның ядролық бағдарлама мәселесіне байланысты қабылданбады. Еуразияның аумағының 60 және халқының 40 пайызын біріктіретін Шанхай ұйымына қосылу арқылы Иран көп полярлы жүйені қолдайтынын көрсетеді (Сейеди, 2024: 51). Ал 2023 ж. Самарқанд саммитінде оның толыққанды мүшелігі жүзеге асады. Иранның ШЫҰ-ға қосылуы оның сыртқы саясатындағы Шығыстық бағыттың күшейгендігін білдіреді. Иранның ШЫҰ-ға қосылуы оның санкцияларға қарсылық көрсетіп, халықаралық оқшаулану жағдайынан шығу мақсатында жасалды. Иранның ШЫҰ-ға мүше болуы екі тарапқа да пайдалы. Шанхай ұйымындағы елдермен байланыста Иранның геостратегиялық орналасуы, мол энергоқорлары тиімді болса, Иран өзінің қауіпсіздігін сақтауда осы ұйымға арқа сүйейді.

2024 жылы қаңтарда Иранның БРИКС ұйымына қосылуы оның Шығыстық бағыттағы саясатының дамуын көрсетеді. Иран осылайша Батыстық емес елдермен, соның ішінде Ресей, Қытай, Үндістан мүшесі болып табылатын екінші үлкен ұйымның мүшесіне айналды. Бұл санкция жағдайындағы Иран үшін дамушы елдермен сауда-экономикалық байланыстарын дамытуға мүмкіндік береді (Ранджбар, 2024:138).

Қорытынды

Осы тақырып шеңберіндегі зерттеулерді сараптай келе, Иранның сыртқы саясатындағы «Шығысқа бетбұрыс» бағытының қалыптасуына ішкі және сыртқы факторлар әсер еткенін атап өтеміз. Иракпен соғыстың аяқталуы және оның әлеуметтік-экономикалық зардаптары, Иранда «Хомейни кезеңінің» және әлемде биполярлы кезеңнің аяқталуы Иранның сыртқы саясатында Шығыстық бағыттың дамуына әкеледі.

«Шығысқа бетбұрыс» бағытының дамуы 1990 жж. басталғанымен, негізінен ядролық мәселеге байланысты Батыстың қысымы артқан сайын Иран сыртқы саясатының стратегиясына айналды. «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясы 2005 жылдан бастап билікте болған Иран президенттері тұсында әртүрлі тәсілдермен жүзеге асырылды. Президент М.Ахмадинежад тұсын-

да Шығыспен байланыстар оқшаулануға және Батыстың қысымына қарсы тұру құралы ретінде қарастырылады. Иран Ресей, Қытай және Үндістанмен әртүрлі салаларда, соның ішінде қауіпсіздік және экономикалық байланыстарын күшейтеді. Президент Хасан Роухани Батыспен байланыстарды дамыту саясатын ұстанады және Шығыспен байланыстарды да жоққа шығармайды. Оның билігі тұсында Еуразиялық мемлекеттермен байланыстар тереңдетіледі. Ал президент И. Раиси тұсында Иран дамып жатқан Шығыс елдерінің одақтасы ретінде қарастырылады. Оның билігі тұсында Қытаймен стратегиялық келісім жасалады және Иран ШЫҰ-ға қабылданады. Қазіргі президент М.Пезешкиан тұсында да «Шығыстық бағыт» өзінің маңыздылығын сақтап отыр.

«Шығысқа бетбұрыс» стратегиясының дамуы өзгерістерге ұшырады, ол бірде күшейіп, бірде әлсіреп отырды. Оған АҚШ-тың саясаты, әлемдегі халықаралық жағдай, Таяу Шығыстағы жағдай өзінің әсерін тигіз отырды. Иранның сыртқы саясатында «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясына екі кезеңде басымдық берілді. Біріншісі, президент М.Ахмадинежад тұсында, яғни ядролық мәселеге байланысты Батыстың қысымының артуымен байланыстырылады. Екінші рет, 2018 ж. Д.Трамп бастамасымен Вашингтонның «ядролық келісімнен» шығуымен, бұл бағыттың басымдығы қазірге дейін жалғасып келеді.

Иранның «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясын Иранның Батыстың қысымына қарсы ұстанымы ретінде қарастыруға болады. Осы саясат арқылы Иран Батыстың санкцияларына қарсы тұру, аймақтағы елдермен байланыстарын жақсарту, Қытай және Ресеймен байланыстарын тереңдету бағытын ұстанып келеді. Иранның Қытай және Ресеймен стратегиялық келісімдер жасауы, Ресей және Қытай мүшелері болып табылатын Шанхай Ынтымақтастық және БРИКС ұйымдарына мүше болуы, аймақтық саясаты, соның ішінде Экономикалық ынтымақтастық ұйымы және Еуразиялық экономикалық одақ елдерімен сауда-экономикалық байланыстарды дамытуы «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясының маңыздылығын көрсетеді.

«Шығысқа бетбұрыс» стратегиясы тек Батыстың қысымына қарсы тұру емес, оның геосаяси және геоэкономикалық бағыттары Иран үшін маңызды. Қытай және Үндістан – Иранның энергоқорларының негізгі тұтынушысы. Қытайдың «Бір белдеу-бір жол» және «Солтүстік-Оң-

түстік» ХҚД жобаларына Иранның қатысуы да «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясы аясында жүзеге асуда.

Иран «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясын өзін-өзі қамтамасыз ететін қоғам құру саясатымен өзара байланыстыру негізінде Барак Обама тұсында салынған ең көп санкцияларға және Д.Трампың жоғарғы қысымына қарсылық көрсете алды. Батыстың Иранды оқшаулау саясаты жүзеге аспады.

«Шығысқа бетбұрыс» стратегиясының теріс салдары туралы да пікірлер айтылады. Шығыстық бағытқа ұзақ мерзімде басымдық беру Иран сыртқы саясатындағы бір жақтылыққа алып келеді. Батыс елдерімен байланыстардың рөлі азаяды. Осы тұрғыдан алғанда сыртқы саясатта Шығыс пен Батыс тепе-теңдігінің сақталуы Иран үшін де, Батыс үшін маңызды болар еді. Сондай-ақ тығыз экономикалық байланыстар Иранның Қытайға тәуелділігін арттырады деген көзқарастар таралған. Иран да Шығыс елдерімен байланыста сақтық танытуда. Иран бұл елдерге тәуелді болуды қаламады, осы елдермен ынтымақтастық арқылы өзін-өзі қамтамасыз ететін дамыған елге айналуы мақсат етеді.

Иранның Ресей және Қытаймен байланыстарына АҚШ-тың ықпал ететіні сөзсіз. Батыс Иранға қысымын жалғастырса, Иранның Шығыспен ынтымақтастығы арта береді. Екінші жа-

ғынан, бұған АҚШ-тың Ресей және Қытаймен байланыстары да әсер етеді. Егер Ресей-Украина қарым-қатынасы реттеліп жатса бұл да өзінің әсерін тигізеді. Шығыс елдері де Иранмен байланыста сақтық танытып, қарым-қатынасын абайлап жүргізуде.

Қорытынды жасасақ, Иран «Шығысқа бетбұрыс» стратегиясы бойынша Ресей және Қытаймен саяси және экономикалық байланыстарын дамыта отырып, Батыстың санкцияларына қарсы тұра алды. Батыстың қысымы артқан сайын Иран Шығыстық бағытты күшейте берді. Әрине Ресей мен Қытайдың Иранмен байланыстарында мәселелер де бар. Ресей мен Қытай Иранмен байланыстарында АҚШ тарапынан санкцияларға ұшырауы мүмкін. Иран өзінің Қытайға тәуелді болғанын қаламайды. Қытайдың АҚШ-пен экономикалық бәсекелестігі және Ресей мен АҚШ арасындағы қайшылықтар Иранды осы екі мемлекетке жақындата түсті. Иранның Батыспен, соның ішінде АҚШ-пен қайшылықтарына байланысты «Шығысқа бетбұрыс» бағыты көптеген жылдар бойы Иран сыртқы саясатының негізі болып сақталуы мүмкін. Сондай-ақ қазіргі жүргізіліп жатқан АҚШ-Иран келіссөздері нәтижелі болса, Иранның сыртқы саясатында Шығыстық бағыттың дамуы сақталғанымен, Батыс елдерімен байланыстар да дамитыны анық.

Әдебиеттер

- Adami, Ali. (2010). *Negah be Shargh dar Syasate Khareji Iran: Didgah, Zamine hava Forsat ha* [Looking East in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran: Opinions, Foundations and Opportunities]. *Political Studies Quarterly*, Spring, Vol. 2, No. 7; pp. 97-126. (In Persian)
- Azizi, Hamidreza. (2023). Iran's "Look East" Strategy: Continuity and Change under Raisi // file:///D:/Users/MECGA_Issue-Brief-17_Hamidreza-Azizi_Final-WEB-1.pdf
- Askari, Amir Hossein, Zarei, Mohammad. (2020). Towards the East: Iran's Foreign Policy in Ahmadinejad Era—Based on James Rosenau's Continuity Theory // *International Relations and Diplomacy*, June 2020, Vol. 8, No. 06, 240-250
- Baizidi, Rahim (2021). *Rahburd negah be Shargh dar Syasate Khareji Iran; mualefha-ye rahburdi va tahavalot-e ayande // Fasl'nāmeḥ-ye ayande-ye pājuhi rahburdi*. 1401, №2, 137-159. (In Persian)
- Гарбузарова Е. Г. (2024). Геополитический треугольник «Россия-Иран-Китай» в условиях глобальных трансформаций // *Ойкумена. Регионоведческие исследования*. 2024. № 1. С. 166–175.
- Зелтынь А.В., Зелтынь Л.А., Хатаи Д. (2024). Масуд Пезешкиан и иранский «Взгляд на Восток» // *Россия в глобальной политике*. 2024. Т. 22. № 5. С. 179–192.
- «Новая холодная война» в Азии. Глобальное и региональное измерение: монография / под ред. Д.В.Стрельцова – Москва: Аспект Пресс, 2025. – 285 с.
- Нури, Али Реза (2025). Фактор выбора: главные цели Договора о всеобъемлющем стратегическом партнерстве между Ираном и Россией // URL: <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/faktor-vybora/>
- Сажин, 2021 – *Сажин В.* Иран и Китай: стратегический союз? // URL: <https://interaffairs.ru/news/show/29749>
- Сажин, 2025 – *Сажин В.* Дональд Трамп и Иран // URL: <https://interaffairs.ru/news/show/50830> (12.03.2025)
- Sanaei, Mehdi and Karami, Jahangir (2021), "Iran's Eastern Policy: Potential and Challenges", *Russia in Global Affairs*, Vol. 19, No. 3, pp. 25-49,
- Sazmand, Bahareh. (2019). Look East Policy: Regional Policy of Iran Towards Countries Located in the Sphere of the Iranian Civilization // *Journal of Iran and Central Eurasia Studies*, Summer 2019, 2(1): 93-107

- Safari, Asgar (2024). Othering in the «Lookinh to the East» Policy of the Islamic Republic of Iran and the Russian Federation // *Journal of Central Eurasia Studies* Vol. 17 No. 1, Spring & Summer 2024, pp. 255-281 (In Persian)
- Сейеди Асл С., Джан З.А. (2024). Значение ШОС в политике «Взгляд на восток» Исламской Республики Иран с геополитической точки зрения // *Ближний и Постсоветский Восток*. – 2024. – № 2 (6). – С. 49–66.
- Syed Qandil Abbas. (2023). Iran's Look East Policy: A Step towards Countering Western Pressures // *NDU Journal* 2023 Pp.59-72
- Ранджбар М.Д. Навигация по идеалам и реальности: взаимодействие идеологии и прагматизма во внешней политике Ирана после 1979 г. // *Ближний и Постсоветский Восток*. – 2024. – № 2 (6). – С. 121–142.
- Roomi, Farshad. (2023, Spring) “Transition in Strategic Priorities of the Islamic Republic Foreign Policy: From ‘Neither East, Nor West’ to ‘Look to the East’,” *Fasl’ nāmeḥ-ye siyāsāt* (Politics Quarterly) 53, 1: 135-161. (In Persian)
- Федорова И.Е. (2018). Перспективы развития взаимодействия в треугольнике «Россия-Иран-Индия» // *Труды Инс-та востоковедения РАН*. Вып. 15: Россия и Иран: пять веков сотрудничества. - М.: ИВ РАН, 2018.-С.359-366
- Чабиева Т.С. (2024). Россия и Иран в XXI в.: основные итоги взаимодействия и международного сотрудничества // *Ближний и Постсоветский Восток*. – 2024. – № 2 (6). – С. 88–102.

References

- Adami, Ali. (2010). Negah be Shargh dar Syasate Khareji Iran: Didgah, Zamine hava Forsat ha [Looking East in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran: Opinions, Foundations and Opportunities]. *Political Studies Quarterly*, Spring, Vol. 2, No. 7; pp. 97-126.
- Azizi, Hamidreza. (2023). Iran's “Look East” Strategy: Continuity and Change under Raisi // file:///D:/Users/MECGA_Issue-Brief-17_Hamidreza-Azizi_Final-WEB-1.pdf
- Askari, Amir Hossein, Zarei, Mohammad. (2020). Towards the East: Iran's Foreign Policy in Ahmadinejad Era–Based on James Rosenau's Continuity Theory // *International Relations and Diplomacy*, June 2020, Vol. 8, No. 06, 240-250
- Baizidi, Rahim (2021). Rahburd negah be Shargh dar Syasate Khareji Iran; mualefha-ye rahburdi va tahavalot-e ayande // *Fasl’ nāmeḥ-ye ayande-ye pajuhi rahburdi*. 1401, №2, 137-159. (In Persian)
- Garbuzarova E. G. (2024). Geopoliticheskij treugol’nik “Rossija-Iran-Kitaj” v uslovijah global’nyh transformacij // *Ojkumena. Regionovedcheskie issledovanija*. 2024. № 1. S. 166–175.
- Zeltyn’ A.V., Zeltyn’ L.A., Hatai D. (2024). Masud Pezeshkian i iranskij «Vzgljad na Vostok» // *Rossija v global’noj politike*. 2024. T. 22. № 5. S. 179–192.
- «Novaja holodnaja vojna» v Azii. Global’noe i regional’noe izmerenie: monografija / pod red. D.V.Strel’cova – Moskva: Aspekt Press, 2025. – 285 s.
- Nuri, Ali Reza (2025). Faktor vybora: glavnye celi Dogovora o vseob#emljushhem strategicheskom partnjorstve mezhdu Iranom i Rossiej // URL: <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/faktor-vybora/>
- Sazhin, 2021 – Sazhin V. Iran i Kitaj: strategicheskij sojuz? // URL: <https://interaffairs.ru/news/show/29749>
- Sazhin, 2025 – Sazhin V. Donal’d Tramp i Iran // URL: <https://interaffairs.ru/news/show/50830> (12.03.2025) (In Russ.)
- Sazmand, Bahareh. (2019). Look East Policy: Regional Policy of Iran Towards Countries Located in the Sphere of the Iranian Civilization // *Journal of Iran and Central Eurasia Studies*, Summer 2019, 2(1): 93-107
- Sanaei, Mehdi and Karami, Jahangir (2021), “Iran's Eastern Policy: Potential and Challenges”, *Russia in Global Affairs*, Vol. 19, No. 3, pp. 25-49,
- Safari, Asgar (2024). Othering in the «Lookinh to the East» Policy of the Islamic Republic of Iran and the Russian Federation // *Journal of Central Eurasia Studies* Vol. 17 No. 1, Spring & Summer 2024, pp. 255-281 (In Persian)
- Sejedi Asl S., Dzhan Z.A. (2024). Znachenie ShOS v politike «Vzgljad na vostok» Islamskoj Respubliki Iran s geopoliticheskoy točki zrenija // *Blizhnij i Postsovetskij Vostok*. – 2024. – № 2 (6). – S. 49–66.
- Syed Qandil Abbas. (2023). Iran's Look East Policy: A Step towards Countering Western Pressures // *NDU Journal* 2023 Pp.59-72
- Randzhbar M.D. Navigacija po idealam i real’nosti: vzaimodejstvie ideologii i pragmatizma vo vneshnej politike Irana posle 1979 g. // *Blizhnij i Postsovetskij Vostok*. – 2024. – № 2 (6). – S. 121–142.
- Roomi, Farshad. (2023, Spring) “Transition in Strategic Priorities of the Islamic Republic Foreign Policy: From ‘Neither East, Nor West’ to ‘Look to the East’,” *Fasl’ nāmeḥ-ye siyāsāt* (Politics Quarterly) 53, 1: 135-161. (In Persian)
- Fedorova I.E. (2018). Perspektivy razvitija vzaimodejstvija v treugol’nike «Rossija-Iran-Indija» // *Trudy Ins-ta vostokovedenija RAN*. Vyp. 15: Rossija i Iran: pjat’ veokov sotrudnichestva. - M.:IV RAN, 2018.-S.359-366
- Chabieva T.S. (2024). Rossija i Iran v XXI v.: osnovnye itogi vzaimodejstvija i mezhdunarodnogo sotrudnichestva // *Blizhnij i Postsovetskij Vostok*. – 2024. – № 2 (6). – S. 88–102.

Авторлар туралы мәлімет:

Базаркулова Бакытгуль Копбаевна – Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ докторанты, Алматы, Қазақстан
Габдуллин Кенжебек Тулепбергенович – PhD, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан

Information about authors:

Bazarkulova Bakytgul K. – Doctoral student Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
Gabdullin Kenzhebek T – PhD, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Сведения об авторах:

Базаркулова Бакытгуль Копбаевна – докторант КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан.
Габдуллин Кенжебек Тулепбергенович – PhD, КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Келін түсті: 14 сәуір 2025 жыл
Қабылданды: 13 тамыз 2025 жыл

L.D. Nurseitova* , **Zh.Ye. Ashinova**

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: nurseitova.laila1982@gmail.com

KAZAKH-JAPANESE PARTNERSHIP IN THE FORMAT OF “CENTRAL ASIA PLUS JAPAN”

The purpose of the study is to examine the results of projects implemented within the framework of the Kazakh-Japanese partnership in the format of «Central Asia plus Japan». In 2005, in accordance with this concept of dialogue, the Japan Bank for International Cooperation (JBIC) also conducted a study of water resources and electricity, which is one of the main cores of this mechanism, in order to study the form of promoting intraregional cooperation.

In the course of research on this topic, comprehensive theoretical research methods methods of comparison, differentiation, generalization, systematization used. In the course of the study of strategic cooperation between Kazakhstan and Japan, the scientific works of famous domestic scientists were considered: T. Dadabaev, A. Duisikov, A. Bitabarova, G. Duisen, N. Kasenova. The research works of foreign researchers were also used: Yu. Takeshi, D. Kitade, T. Caparella, B. Dave.

The relevance of the study lies in the fact that 2 – At the meeting of the Ministers of Foreign Affairs held in 2006, the then Minister of Foreign Affairs of Japan, Mr. Aso, who was Chairman and other honorary participants: the Ministers of Foreign Affairs of Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan and the Ambassador on special assignments of Kazakhstan adopted an «action plan» defining specific directions and signed for 5 areas developed A framework for political dialogue, development of intraregional cooperation, promotion of business, intellectual dialogue, cultural ties and people exchange.

In this «action plan», «Water and energy issues» are recognized as one of the most important sectors that can make a special contribution to the work of providing assistance for intraregional cooperation. In order to carry out intraregional cooperation activities within the framework of the «action plan», the Central Asian countries must actively act and build trusting relationships.

Keywords: strategic cooperation, dialogue of Central Asia plus Japan, Kazakhstan, Japan, contract.

Л.Д. Нурсейтова*, Ж.Е. Ашинова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: nurseitova.laila1982@gmail.com

«Орталық Азия плюс Жапония» форматындағы Қазақстан-Жапония серіктестігі

Зерттеудің мақсаты – «Орталық Азия плюс Жапония» форматындағы Қазақстан-Жапония серіктестігінің аясында іске асқан жобалардың нәтижесін сараптау. 2005 жылы осы диалог тұжырымдамасына сәйкес жапондық Халықаралық Ынтымақтастық банкі (JBIC) Орталық Азия елдері арасында өңірішілік ынтымақтастықты дамытуға жәрдемдесу нысанын зерделеу мақсатын да осы тетіктің негізгі өзектерінің бірі болып табылатын су ресурстары мен электр энергиясы бойынша зерттеу жүргізді.

Осы тақырып бойынша зерттеулер барысында зерттеудің кешенді теориялық әдістері-салыстыру, саралау, жалпылау, жүйелеу әдістері қолданылды. Қазақстан мен Жапония арасындағы стратегиялық ынтымақтастықты зерттеу барысында белгілі отандық ғалымдар: Т. Дадабаев, А. Дүйсеков, А. Битабарова, Г. Дүйсен, Н. Касенованың ғылыми еңбектері қарастырылды. Сонымен қатар шетел зерттеушілері: Ю. Такешидің, Д. Китаденің, Т. Капорелланың, Б. Дейвтың зерттеу еңбектері пайдаланылды.

Зерттеудің өзектілігі – 2006 жылы өткен Сыртқы істер министрлерінің 2-ші отырысында Жапонияның сол кездегі Сыртқы істер министрі Таро Асо мырза, онда төраға болған және басқа да құрметті қатысушылар: Қырғызстан, Тәжікстан және Өзбекстан Сыртқы істер министрлері және Қазақстанның арнайы тапсырмалары үшін елші нақты бағыттарды белгілейтін «іс-қимыл жоспарын» қабылдап, 5 сала үшін қол қойылды: саяси диалог, өңірішілік ынтымақтастықты дамыту, бизнесті көтермелеу, зияткерлік диалог, мәдени байланыстар және адамдар алмасуы, сондай-ақ өңірішілік ынтымақтастықты дамыту үшін негіздемелік схема әзірленді.

Осы «іс-қимыл жоспарында» «су және энергия мәселелері» өңірішілік ынтымақтастық үшін көмек көрсету жөніндегі жұмыстарға ерекше үлес қоса алатын маңызды салалардың бірі болып

танылды. «Іс-қимыл жоспары» шеңберінде өңірішілік ынтымақтастық жөніндегі қызметті жүзеге асыру үшін Орталық Азия елдері белсенді әрекет етіп, өзара сенімді қарым-қатынас орнатуы тиіс. Орталық Азия елдері әр елдің де, тұтастай алғанда өңірдің де әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін түрлі кедергілерді еңсеруге, алға жылжуға және одан әрі ынтымақтастықты дамытуға өз шешімдерін білдірді. Сәйкесінше, соны әрекет етті.

2007 жылғы қаңтарда өткен «Орталық Азия плюс Жапония» тетігі шеңберіндегі 2-ші Зияткерлік диалогта «Орталық Азиядағы су ресурстары мен электр энергиясы бойынша өңірлік ынтымақтастықтың болашағы» мәселесі талқыланды.

Түйін сөздер: стратегиялық ынтымақтастық, «Орталық Азия плюс Жапония» диалогы, Қазақстан, Жапония, келісімшарт.

Л.Д. Нурсейтова*, Ж.Е. Ашинова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*e-mail: nurseitova.laila1982@gmail.com

Казахстанско-японское партнерство в формате «Центральная Азия плюс Япония»

Целью исследования является экспертиза результатов проектов, реализованных в рамках казахстанско-японского партнерства в формате «Центральная Азия плюс Япония». В 2005 году в соответствии с этой концепцией диалога японский банк международного сотрудничества (JBIC) также провел исследование водных ресурсов и электроэнергии, которое является одним из основных ядер этого механизма, с целью изучения формы содействия развитию внутрирегионального сотрудничества между странами Центральной Азии.

В ходе исследований по данной теме использовались комплексные теоретические методы исследования – методы сравнения, дифференциации, обобщения, систематизации. В ходе исследования стратегического сотрудничества между Казахстаном и Японией были рассмотрены научные труды известных отечественных ученых: Т. Дадабаева, А. Дуйсекова, А. Битабаров, Г. Дуйсена, Н. Касеновой. Также были использованы исследовательские работы зарубежных исследователей: Ю. Такеши, Д. Китадэ, т. Капореллы, Б. Дэйва.

Актуальность исследования заключается в том, что на 2-м заседании министров иностранных дел, состоявшемся в 2006 году, тогдашний министр иностранных дел Японии г-н Асо, который был председателем и другими почетными участниками: министрами иностранных дел Кыргызстана, Таджикистана и Узбекистана и послом по специальным поручениям Казахстана был принят «план действий», определяющий конкретные направления, и подписан для 5 сфер разработана рамочная схема для политического диалога, развития внутрирегионального сотрудничества, поощрения бизнеса, интеллектуального диалога, культурных связей и обмена людьми.

В данном «плане действий» «вопросы воды и энергии» признаны одной из важнейших отраслей, способной внести особый вклад в работу по оказанию помощи для внутрирегионального сотрудничества. Для осуществления деятельности по внутрирегиональному сотрудничеству в рамках «плана действий» страны Центральной Азии должны активно действовать и выстраивать доверительные взаимоотношения. Страны Центральной Азии выразили свои решения по преодолению различных барьеров для социально-экономического развития как каждой страны, так и региона в целом, развитию дальнейшего сотрудничества. Япония приветствовала активные действия стран Центральной Азии, а также выразила намерение изучить возможность оказания поддержки этим странам посредством технических консультаций.

Ключевые слова: стратегическое сотрудничество, диалог Центральной Азии плюс Япония, Казахстан, Япония, контракт.

Introduction

Collaboration is about working together for a common goal or benefit. Cooperation between Kazakhstan and Japan is developing in a strategic direction. In particular, Japan is interested in such natural resources of Kazakhstan as uranium and rare metals. And due to the processing of Natural Resources produced by Kazakhstan, the demand for new technologies that Japan can offer is grow-

ing. Thus, Kazakhstan can turn from an exporter of raw materials into a producer of recyclable natural resources. At the same time, Kazakhstan and Japan found a mutually beneficial way to achieve their interests and goals.

The main part

Strategic cooperation is the next stage in the evolution of strategic partnership. This process, in

turn, implies a deep and strong partnership. Unlike strategic cooperation, strategic partnership implies a more integrated approach, which includes economic, political, socio-cultural and other initiatives. In order to study the strategic cooperation between Kazakhstan and Japan, we should first consider the historical factors that formed the basis for the transition of Kazakh-Japanese relations to a new stage of strategic partnership – strategic cooperation.

After the collapse of the Soviet Union in 1991, Japan and Kazakhstan established diplomatic relations. However, until 2006, there was no significant progress in economic relations between the two countries for a long time. In the 1990s, there was practically no trade between Kazakhstan and Japan. In 2002, both countries sought to stimulate trade between them through various political and economic initiatives, aiming to develop oil and gas production in the Caspian Sea.

The period from the establishment of diplomatic relations between the two countries to 2006 is called the period of «strategic partnership» in relations between Kazakhstan and Japan. However, in 2006, a new stage of bilateral relations between Kazakhstan and Japan began. Instead of pushing for different initiatives, Kazakhstan and Japan began to focus their cooperation on the extraction of uranium and rare metals. This initiative, in turn, led to a significant increase in trade between Kazakhstan and Japan (Dissuykov A., 2019: 1-21).

The collapse of the Soviet Union led to the emergence of new independent states in the center of Eurasia, including a number of states of Central Asia. And, given that Kazakhstan is the largest country in Central Asia, it occupies the ninth place on the map in terms of land area. Given the geopolitical importance of Central Asia and in order to maintain regional stability, since 1992, various countries of the developed world have considered it important to provide WRC (official development assistance) in order to establish diplomatic relations with the countries of the former Soviet Union in the Central Asian region.

Japan has become one of the leading donors of WRC in Central Asian countries. By launching the «Central Asia plus Japan» initiative in 2004 and the «New Energy Program» in place of the ODA in 2006, Japan has expressed its greatest desire to develop a resource-oriented approach to Central Asia with a focus on Kazakhstan. Considering these events, it is necessary to consider in a timely manner the emerging form of Japan-Kazakhstan bilateral relations,

which we call» strategic cooperation « (Caporrella T., 2013).

Research materials and methods

In the course of research on this topic, comprehensive theoretical research methods methods of comparison, differentiation, generalization, systematization used. The following scientific publications have been studied in this article:

- Dissuykov A., «Central Asia plus Japan» Dialogue: From Idea to Implementation»;

- Caporrella T., «Dialogue, Stability and Security in the Central Asia Region: Comparative study on the EU and the Nato commitments in the Central Asia-region (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan and Afghanistan)»;

- Bitabarova A. G., «Unpacking Sino-Central Asian engagement along the new silk road: a case study of Kazakhstan»;

- Duisen G., & Aitzhanova D., «Formation of unified area of Kazakhstan and Central Asia: Issues and opportunities»;

- Kassenova N., «The EU strategy for Central Asia: Imperatives and opportunities for change. A view from Kazakhstan»;

- Dave B., «The EU and Kazakhstan: Balancing economic cooperation and aiding democratic reforms in the central Asian region»;

- Kitade D., «Central Asia undergoing a remarkable transformation: Belt and road initiative and intra-regional cooperation».

The research work used the approaches of complex analysis and synthesis of documents from various government agencies and political parties. In addition, comparative historical and systematic methods, the method of content analysis were also applied in the work of the study. The research was based on the principles of unity of historical and logical, concrete analysis, the ratio of the subjective factor and objective conditions, and on a systematic analysis of the object of research, involving both subject-semantic and critical processing of factual material.

The analysis of the stated problems allowed the author to obtain new scientific results presented in the research article:

- for the first time, the Japanese experience of modernization was analyzed and its potential significance for democratic reforms in Kazakhstan was clarified;

- various forms of government were identified during the analysis of the forms of government of

the two countries ensuring the stability of social development;

- the formation of a strategy of dialogue between tradition and modernization based on the principle of «Va» similar to the tradition of dialogue in the Turkic world is proved;

- the experience of the Japanese civil service has been studied, based on the analysis of the formation of the Japanese model of civil service, it indicates the possibility of applying some of its aspects in the modern modernization process of Kazakhstan.

Research results and discussion

Views in the literature on the topic of cooperation between Japan and Kazakhstan can be divided into the following two opposing groups:

The views of experts who argue that Japan has no strategy for Central Asia, including Kazakhstan, and the views of experts who insist that Japan has a strategy for Central Asia. The first point of view is expressed by Professor Tomohiko Uyama, who says that Japan has no national interests in Central Asia or the need to maintain security there. In his opinion, the concept of «strategy» presupposes the presence of priority interests.

On July 24, 1997, Japanese Prime Minister Hashimoto Ryutaro presented the concept of «Eurasian diplomacy» in a speech to the Association of corporate executives of Japan (Bitabarova A. G., 2018: 149-173). He stated that Japan is working to actively develop relations with China, Central Asia and the Caucasus.

To end the two-year hiatus and intensify bilateral relations, president of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev paid a visit to Japan on December 5-8, 1999. Following this visit, Nazarbayev and Japanese Prime Minister Keizo Obuchi signed a «joint statement on friendship, partnership and cooperation» (Duisen G. & Aitzhanova D., 2018: 192-199).

In 2015, Prime Minister Abe visited Kazakhstan, concluding his visit with a visit to 5 Central Asian countries. In his speech at Nazarbayev University, the Prime Minister stated that the basis of Japan's future Central Asian policy towards China is to support the development of Central Asia as an open, stable and independent region, and announced that Japan would radically strengthen its relations with Kazakhstan and other Central Asian countries. In his speech, Prime Minister Abe outlined the following policy directions, as support for the development of human resources for advanced industries in order to diversify industry, more active involvement in solv-

ing regional problems within the framework of the Central Asia + Japan dialogue, which is the basis for promoting regional cooperation, and deepening cooperation in the global arena. In 2016, President Nursultan Nazarbayev made his fourth official visit to Japan. During the visit, many significant events were held, including a meeting with His Majesty the Emperor, a summit meeting with Prime Minister Abe, the first speech of the CIS leaders, meetings with representatives of Japanese business and business circles, as well as visits to universities.

The two leaders signed a joint statement on expanding strategic partnership in the age of prosperity in Asia, as well as many documents exchanged between ministries and companies. President Nazarbayev also visited Hiroshima and sent a strong call to the world to build a world free of nuclear weapons. The implementation of the mutual visit of the leaders within 1 year has become an important event in diplomatic relations between Japan and Kazakhstan, and the President's visit to Japan has become a great incentive for the mutual development of relations between the two countries. (Kassenova N., 2016: 1-8).

2017 is also an important year for Kazakhstan, the first non-permanent member of the UN Security Council in Central Asia, and Japan, which has been a member of the UN since last year, in terms of deepening cooperation at the UN.

The foreign policy of Japan and Kazakhstan is largely coordinated, and we will continue to work on global issues in the United Nations arena and cooperate for the sake of peace and development of the international community. The Astana International Expo 2017 international exhibition was held in Kazakhstan under the motto «Energy of the Future». The theme of the Japanese pavilion at Astana Expo is «A reasonable combination of technologies – the experience and challenges of the whole of Japan.» Japan has introduced initiatives and advanced technologies to use a variety of energy sources that are safe and environmentally friendly.

The international exhibition has created new business opportunities between Japan and Kazakhstan, and the visits of many Japanese have further deepened exchanges between people. Economic relations between Japan and Kazakhstan always complement each other. Kazakhstan has rich natural resources and excellent human resources, and Japan has advanced technology and know-how in the field of «production» that can meet the needs of Kazakhstan, such as industrial diversification and infrastructure development.

In 2017, many visitors attended cultural events such as master classes in ikebana, judo and kendo, as well as the Day of Culture of Almaty. Even in Kazakhstan, Japanese manga and anime, Japanese cuisine such as sushi and tempura, and Japanese martial arts are becoming increasingly popular. Kazakhstan's cultural and artistic ties with Japan have become even stronger thanks to the first performance of Astana Ballet in Japan and the Kazakh production of a play about the Japanese internee Tetsuro Ahiko in Kazakhstan. Academic exchanges are also actively carried out in a wide variety of fields, including history, archaeology, medicine, nuclear energy and space (Adiyet K. & Ayagan B., 2020: 803-814).

This foreign policy direction was further supported by Japanese Foreign Minister Taro Aso, who in his June 2006 speech noted a regional unified approach to Central Asia, support for regionalism, and emphasized the promotion of democracy and market economies in the region (Kitade, D. 2019: 1-7).

The driving force behind these initiatives in 2002-2006 was the desire for a strategic partnership between Japan and Kazakhstan based on economic ties. Why, from 1999 to 2002, after several years of passivity, did Japan's foreign policy towards Central Asia become more active? After entering the new millennium, it seemed that Japan began to revise its foreign policy in the 1990s and expand its diplomatic relations with Kazakhstan towards a more intensive economic strategy (Dobrinskaya O. A., 2011: 45-50).

In the late 1990s, new and huge deposits of such important natural resources as oil and rare minerals were discovered in Kazakhstan, which attracted Japan. After the 1973 oil crisis, the Japanese, who wanted to reduce their dependence on oil in the Middle East, were constantly looking for new sources of energy supply. However, doubts about regional stability, poor infrastructure, transport problems and high investment risks in the Central Asian region seemed to prevent Japanese companies from investing heavily in Kazakhstan. However, this changed in 1999-2002, when Japan and Kazakhstan began a strategic partnership.

The two main reasons for Japan's decision to increase its participation in Kazakhstan in 1999-2002 were: the role of Kazakhstan in maintaining regional security and the initiative of Japan to become a permanent member of the UN Security Council. In terms of regional security, Kazakhstan is one of the largest, most stable and economically developed countries in Central Asia, adjacent to Afghanistan. Stability in Central Asia has a direct

impact on the process of countering terrorism and regional stability in the Middle East. As for the second reason, Japan saw a historic opportunity to become a permanent member of the UN Security Council after the United Nations reform in 2004 and the 60th anniversary of the United Nations in 2005.

«Central Asia Plus Japan» Dialogue was founded in 2004, the main principles of this dialogue were «» respect for diversity», «» competition and coordination «» and «»open cooperation»».) Perhaps, of all the «5+1» formats operating in Central Asia, the dialogue with Japan is at the most worked out and active stage. Within the framework of the dialogue, several formats of cooperation are being developed: the biannual «Council of foreign ministers» (MFA), the «Council of senior officials» (SDL).

In 2014, during the fifth meeting at the level of foreign ministers within the framework of the dialogue, Japanese Foreign Minister Fumio Kishida outlined the main direction of practical cooperation for the next 10 years of dialogue development – assistance in the development of the agricultural sector of the economies of Central Asian countries based on the use of Japanese technologies and experience in the field of Agriculture.

In addition, the fight against drug trafficking and control over the state borders of the region, in terms of sustainable development – prevention of natural disasters, as well as the situation of women were highlighted. As for agriculture, during the 5th anniversary MFA, a roadmap for regional cooperation in the field of Agriculture was adopted, which was recognized as a pilot area of regional cooperation within the framework of the dialogue. In matters of cooperation on border control, the foreign ministers of the five states thanked Japan for providing inspection equipment to the border authorities and implementing a project to create border interaction offices. At that time, the Japanese «JDS Human Resource Development Scholarship Program» (МЛН 1.97 million. US dollars.) and» project to improve the maintenance of roads in Osh, Jalal-Abad and Talas regions « (24 million 910 thousand US dollars. the) has been implemented. As can be seen from the above, Japan gives priority to specific areas of cooperation and applied projects aimed at solving the problems of the region.

Japan's 2004 «Central Asia plus Japan Dialogue», as a result of which in 2005 The «Division of the new Independent States» within the Ministry of foreign affairs of Japan was renamed the «division of Central Asia and the Caucasus».

In a June 2006 speech by Taro Aso with the Japanese Foreign Minister, the growing importance of Central Asia for the Japanese government was evident. During this period, Japan's policy towards Central Asia, including Kazakhstan, shifted from a focus on the ODA to a strategic partnership with the ODA. Through dialogue, exchange visits and other forms of cooperation, Japan's presence in Central Asia began to expand.

In addition, during this period, the level of trade between the two countries also began to grow. For 9 months of 2002, the total volume of trade between the two countries amounted to долларды 149.5 million, which is 45.5% higher than in 2001. In December 2002, after the visit of Kassym-Jomart Tokayev, who became the Minister of foreign affairs of Kazakhstan, the Japanese government allocated 8 800 million to Kazakhstan as part of the ODA grant for oil exploration in the Caspian Sea. In turn, K. Tokayev noted that the main goal of the Government of Kazakhstan is to reduce the country's dependence on the export of raw materials. He hoped that the experience of introducing Kazakhstan to Japanese businessmen will lead to joint projects that will help achieve this goal for Kazakhstan.

However, this increase in trade between Japan and Kazakhstan did not lead to an increase in investment from Japan. Japanese entrepreneurs were very wary of making high-risk investments in Kazakhstan. Risks in Kazakhstan, in their opinion, may be caused by possible compliance issues and poor infrastructure in Kazakhstan. In addition, Russian and Chinese enterprises at that time managed to penetrate into oil production in the Caspian Sea. Japanese companies did not believe that the low level of profitability was worth the risk. Therefore, the level of Foreign Direct Investment (FDI) from Japan to Kazakhstan has not increased.

To change the situation, on July 13, 2005, Prime Minister of Kazakhstan Danial Akhmetov met with Japanese parliamentary secretary for Foreign Affairs Keishiro Fukushima to discuss further development of cooperation between the two countries in various sectors of the economy. For example, technical cooperation, attracting new Japanese investments in Kazakhstan and establishing cooperation in the field of Joint Kazakh-Japanese projects.

This visit became the basis of an important event in the history of Kazakh-Japanese bilateral relations-the visit of the Prime Minister of Japan in 2006. That is, Koizumi Dzunichiro arrived in Kazakhstan, which marked the transition of relations

between the countries to a new stage of strategic partnership – strategic cooperation.

In August 2006, Japan-Kazakhstan relations radically changed as a result of Japanese Prime Minister Koizumi Dzunichiro's visits to Kazakhstan and Uzbekistan, the first visits of the Japanese prime minister to these two central Asian countries.

Here, the Ambassador of Japan to Kazakhstan, Toshio Tsunozaki, expressed a request to facilitate the visit of the new prime minister of Japan to Kazakhstan after his appointment to this post. Sociologists have an interesting phenomenon called «resource curses». Paradoxically, countries with an abundance of natural resources, such as oil and gas, perform worse in terms of economic development and effective management than countries with a shortage of Natural Resources. Profit from oil and gas production, if considered as a source of income, is highly volatile due to fluctuations in the rate and value of oil at the time of production.

To overcome this resource curse, Kazakhstan developed a plan called «industrial and innovative development strategy for 2003-2015», which was announced by President Nazarbayev in 2002. This strategy aims to achieve sustainable development of the country by diversifying the economy and moving from production to recycling. The necessary resources and sources of financing are direct investments, the costs of which for the implementation of the strategy will amount to about 1 1.2 billion per year.

The production of competitive and export-oriented products, works and services in the manufacturing industry and in the service sector is the main problem of the state's industrial and innovation policy. To implement this project, the Embassy of the Republic of Kazakhstan in Japan actively worked to attract the Japanese business community through the Japan Foreign Trade Organization (JETRO) (Urazaeva F. P., 2016: 230-235).

As a result of Koizumi's visit to Kazakhstan in 2006, a memorandum of cooperation was signed on the peaceful use of nuclear energy and the development of uranium mining. On April 30, 2007, Japanese Minister of Economy, Trade and Industry Amari Akira paid a visit to Kazakhstan and signed a joint statement on strengthening strategic partnership in the field of peaceful use of nuclear energy. In addition, Amari discussed the development of economic cooperation, including in the field of industrial technologies and nuclear energy. Such cooperation was to extend to the following areas: export of natural uranium, production of nuclear fuel,

exchange of technologies in the field of reactor construction, personnel training.

These trips opened the way not only for cooperation between countries in the field of uranium mining, but also for the supply of strategically important rare earth metals. Such diversification was key to achieving a broader «strategic partnership». From 2003 to April 2006, China, the dominant player and leader in the export of rare earth metals, began to restrict international sales of these metals. Then China gradually introduced a system of quotas for the export of rare earth metals, raised export tariffs for such metals, stopped issuing mining licenses, reduced the number of Chinese companies allowed to export rare earth metals, and took other measures.

All this led to a shortage of rare earth metals in the market. Japan, which depends on imports of natural resources to carry out high-tech exports, has sharply felt the problem of shortages in the supply of rare metals. Japan was forced to look for another source of supply outside of China. On June 20, 2008, Japanese Prime Minister Yasuo Fukuda signed a joint statement on cooperation in the field of nuclear energy. During his visit, Nazarbayev noted that Kazakhstan allocates 40% of rare earth metals exports to Japan. In addition, as a result of the visit, in October 2009, Kazatomprom, the National Atomic Energy Company of Kazakhstan and Sumitomo Corporation of Japan, led to the creation of a joint venture called «Summit Atomic rare earth Company» (SARECO) (Sadykova, R. O. 2009: 4-5).

Kazatomprom owns 51% of the shares, and Sumitomo Corporation owns 49% of the shares. SARECO is engaged in the export and sale of finished products. In addition, an agreement was signed on the creation of another joint venture, but an agreement was signed with Toshiba Corporation for the research, development, production and sale of rare earth metals and rare earth products. It is expected that in two years the joint venture with Toshiba will develop a feasibility study for the extraction and deep processing of rare earth metals, as well as the expected economic efficiency and feasibility of developing new high-tech and knowledge-intensive industries for rare earth metals in Kazakhstan. In addition, Kazatomprom has three plants (uranium, tantalum, beryllium) that specialize in the production of materials not only for nuclear power, but also for aerospace and electric power.

On March 12, 2009, Nazarbayev instructed the chairman of the National Space Agency of the Republic of Kazakhstan Talgat Musabayev to develop a full-fledged space industry within the framework

of the state program for the development of the National Space service for 2010-2014. One of the most effective ways to lay the foundations for the development of high-tech industries is the development of space activities through the introduction of space technologies into industrial production.

Japan is one of the key players in such space activities and was able to help Kazakhstan implement its government program. Therefore, on January 27, 2010, Japan and Kazakhstan agreed on cooperation in the field of space research and implementation of space technologies for the benefit of the two countries.

In 2006, ahead of Koizumi's visit, the Japanese Ministry of trade and industry outlined «3 Es»—a new National Energy Strategy that planned to achieve simultaneous energy security, economic growth and Environmental Protection. In addition, Prime Minister Koizumi took into account several factors, including: Kazakhstan's position as the third largest uranium producer in the world, Japan's desire to increase its share of nuclear energy to 30-40% of its total energy consumption, and the growth of world uranium prices, which in 10 months in 2006 increased by 64% and amounted to долларды 60 per pound.

These factors played a key role in the transformation of Kazakh-Japanese relations from a broad but shallow strategic partnership to a deeper and more purposeful cooperation based on minerals. Among the indicators of such evolution were 24 uranium-based agreements signed by Kazakh and Japanese companies in 2007, which is the largest number of agreements concluded between representatives of these countries.

This not only represents Japan's national interest in sustainable energy supply, but also reflects the desire of Japanese companies to have government obligations to ensure access to energy resources. In the period from 2006 to 2012, 62 relations between Kazakhstan and Japan were based on the concept of «new partnership», which is ensured by large economic cooperation.

The trade turnover between the two countries between 2008 and 2012 amounted to долларды 7 billion, imports-долларды 3.4 billion, exports-долларды 3.5 billion. At the same time, Japan's direct investment over the past 19 years has reached долларға 4.4 billion. Over the years of economic cooperation, more than 70 joint ventures have been created.

In 2012, at the end of the fourth meeting of the Foreign Ministers» Central Asia plus Japan Dia-

logue», a joint declaration on the construction of a new partnership between Japan and Central Asia was signed. Representatives of the participating countries expressed a desire to raise the partnership between the two countries to a higher level and diversify cooperation. Within the framework of this declaration, the following five main tasks were identified that require joint decisions and actions:

- improving the trade and investment climate,
- environmental issues,
- Energy saving to achieve the Millennium Development Goals (MDGs),
- introduction and development of alternative energy sources,
- Stabilization of the situation in Afghanistan,
- cooperation in the field of natural disaster response.

This statement opens up new areas of cooperation between the two countries. During the visit of the minister of Economy, Trade and Industry of Japan Edano Yukio in 2012, the parties signed six memoranda related to the development of economic cooperation between the two countries, including in the field of innovation. The increase in the volume of Japanese investments in the form of new and innovative technologies is very important for Kazakhstan (Baizakova K. I., Saburov N., & Orazbay A., 2021: 31-39).

Kazakh-Japanese relations have great potential for implementation in other areas, especially in the development of the green economy. The most promising area of cooperation from a scientific and technical point of view is the resource economy. Given that Japan is almost 20 times ahead of Kazakhstan in terms of energy efficiency, such cooperation is of particular importance. The first results of the countries' cooperation in the field of energy can be seen in the practical application of energy-saving technologies and modernization of coal-fired power plants by Asuka Green Investment and Mitsubishi Research Institute, Inc. For example, as a result of such modernization at the Almaty-2 thermal power plant, CO₂ emissions decreased by 820 tons per year, and the efficiency of the plant increased by 19%.

In the near future, Japanese experts plan to expand cooperation with other energy companies in the field of advanced energy saving technologies. At the fourth meeting of the Joint Commission on economic cooperation of Japan, Kazakhstan and the private sector, held in Tokyo on February 18-20, 2013, nine different bilateral documents were signed.

Among them, the following memoranda of mutual understanding signed by the National Nuclear Center of the Republic of Kazakhstan: a memorandum of cooperation and mutual understanding with the Atomic Energy Agency of Japan (JAEA) in the field of research and development of the future of nuclear energy and the creation of new industries (creation of safe high-temperature cooled reactors), research and development of research reactors and radioisotope products for medical purposes, heavy Accident Research for light water reactors, etc.) and with the Nuclear Power Company of Japan (JAPC) and Marubeni Corporation (MUS, Ltd. the) Memorandum of understanding on cooperation).

Ensuring strategic planning and solving the long-term development of nuclear energy in Kazakhstan (joint participation in the development of feasibility studies, construction and commissioning of nuclear power plants, training of personnel for the nuclear industry and other issues).

As a result of the agreements at the highest level in 2007, Kazakhstan and Japan signed more than 20 contracts in the uranium region. Signed in 2010. The agreement between Japan and Kazakhstan on cooperation in the field of peaceful uses of atomic energy has formalized the legislative framework for cooperation in the nuclear industry. Kazakhstan is counting on Japan's assistance in reprocessing uranium fuel and building a light-water reactor. In Uzbekistan, Japanese companies are involved in joint projects for the exploration of uranium deposits and the extraction of oil. The disaster-induced accident at the Fukushima-1 nuclear power plant temporarily reduced activity in this area, but Japan cannot abandon the development of nuclear energy. In addition to energy resources, Tokyo is also interested in other natural resources of the region. Japan is one of the largest importers of Central Asian gold. Also of considerable interest are the reserves of rare earth metals, in terms of imports of which this country ranks 1st in the world, producing more than 50% of the world's high-tech products based on such metals. Cooperation with the countries of the region would reduce dependence on the supply of these resources from China. Tokyo's participation in the development of deposits and production of rare earth metals is also beneficial for Central Asian countries, as it contributes to their innovative development and the creation of high-tech industries. The importance of Japan as one of the leaders in the field of advanced technologies determines the interest of Kazakhstan, Uzbekistan and Turkmenistan in Japanese know-how and the

involvement of Japanese companies in the development of mineral resources in the region.

We can say that the mutually beneficial scheme «high technologies in exchange for natural resources» actually works. However, in general, Japan's economic relations with the countries of the region are still developing rather slowly, with the exception of Kazakhstan and Uzbekistan, in 2010 the trade turnover with them amounted to about 740 and 220 million dollars, respectively. More or less significant indicators of investment cooperation are observed in relation to Kazakhstan: from 1993 to 2008, Japanese investments amounted to about 5 billion US dollars. It can be expected that after the entry into force in 2009 The agreement on liberalization, promotion and protection of investments between Japan and Uzbekistan will increase the presence of Japanese capital in this country. But political risks, especially tax and tariff policies, corruption, and the specifics of doing business in Central Asian countries remain a deterrent for Japanese business circles.

For Kazakhstan, the advantages of its cooperation with Japan include an increase in the level of FDI and increased access to new technologies and markets. This, in turn, will allow Kazakhstan to transit to the most valuable production.

The results of such a new form of cooperation are already becoming noticeable. For example, in the period from 2010 to 2013, positive changes in the economy of Kazakhstan can be observed largely due to the implementation of the industrial and Innovative Development Program discussed earlier in this section. Priority investors were attracted to a number of leading projects implemented within the framework of this program.

For example, together with Toshiba Corporation and Sumitomo, a project for the production of pure and rare metals for the nuclear industry was launched in the East Kazakhstan region. In addition, together with Toyota Motors Corporation, a project for the assembly of motor vehicles was launched in Kazakhstan (Takeshi Y., 2017: 75-77).

As a result of these and similar joint projects, 13,000 new permanent jobs were created in Kazakhstan within the framework of the industrial and Innovative Development Program. In addition, in 2012, the export of industrial goods increased by 29% compared to 2011 to 4.2 billion, and since 1991, the export of industrial goods was at the highest level. Compared to the indicators of 2008, it increased by 14%. Currently, 111 finished products are shipped to foreign markets.

Kazakhstan's uranium production in 2006 took the third place in the world. After Koizumi's visit in 2006 and the influx of Japanese investments in the uranium industry of Kazakhstan after this visit, the level of uranium production in Kazakhstan began to grow every year. And by 2009, Kazakhstan became the world's leading uranium producer with a share of 28%. The share of global uranium production is ahead of Canada with a share of 24% and Australia with a share of 19%. The mineral-based strategic cooperation between Japan and Kazakhstan showed signs of mutual benefit for both countries (Dadabaev T., 2012: 441-448). In 2024, 36 documents were signed at the business forum within the framework of the Central Asia + Japan dialogue with the participation of Prime Minister of the Republic of Kazakhstan Olzhas Bektenov. The event, organized by JSC NC KAZAKH INVEST and the Japanese association ROTOBO, was an important step towards deepening partnership in various fields.

List of signed documents:

Kazakhstan and Japan:

1. Memorandum of Understanding between the Ministry of Digital Development, Innovation and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan LLP and Challenge and Lead.
2. Agreement on financing joint projects between the Development Bank of Kazakhstan LLP and the Japan Bank for International Cooperation.
3. Memorandum of Cooperation on the implementation of an investment project between KAZAKH INVEST LLP and Fitech.
4. Letter of Intent on the establishment of a Seismic Center between Al-Farabi Kazakh National University and the University of Tsukuba.
5. Memorandum of Understanding between Gumilev Eurasian National University and Hitachi High-Tech Europe GmbH.
6. Memorandum of Understanding on Carbon Credits and Environmental Solutions between Central Asia Climate Foundation, Rakurs Tech LLC and Mitsubishi Corporation.
7. Memorandum of Understanding between Kazakh Scientific Research Institute of Oncology and Radiology JSC and FUJIFILM Healthcare Corporation Turkey.
8. Memorandum of Understanding on research and development in the field of safe use of radiation technologies for peaceful, non-explosive purposes between the Institute of Nuclear Physics of the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan and Chiyoeda Technological Corporation.

9. Memorandum of Understanding on expanding cooperation in the mining business between Eurasian Resources Group and Mitsui & Co.

10. Memorandum of Understanding on cooperation on the development of solutions to achieve ESG objectives in the Kachar Quarry, in terms of reforming the operation of the Kachar Quarry between Eurasian Resources Group, Eurasian Machinery LLP and Hitachi Construction Machinery.

11. Memorandum of Cooperation between Kazakhmys Corporation LLP, Eurasian Machinery LLP and Hitachi Construction Machinery.

12. Memorandum of Understanding between the Foreign Trade Chamber of Kazakhstan and Minamin Ltd.

13. Memorandum of Understanding between KAZ Minerals Management, Komek Machinery Kazakhstan LLP, Komatsu Ltd. and Mitsui & Co.

14. Memorandum of Understanding between SAS-Tobe Cement and Komaihaltek Inc.

15. Memorandum of Understanding between Kazakhstan Municipal Systems LLP and Komayhaltek Inc.

16. Memorandum of Understanding on technical cooperation on the establishment of textile production and the improvement of occupational safety standards between Qaz Textile Industry LLP and Masui & Co.

17. Memorandum of Understanding between the Almaty Tourism Bureau and H.I.S. Co.

18. Memorandum of Understanding between Royal Kitchen and H.I.S.

19. Memorandum of Understanding between JSC «International Center for Green Technologies and Investment Projects» and JCAI (<https://invest.gov.kz/ru/media-center/press-releases/ortaly-aziyaelderi-men-zhaponiya-36-zhat-a-ol-oydy/>)

Conclusion

Twenty years have passed since the establishment of diplomatic relations between Kazakhstan and Japan. During this time, the two countries con-

tinuously tried to find mutually beneficial entry points in their bilateral relations. Initially, relations between Japan and Kazakhstan were limited primarily by the fact that Japan provided ODA grants to Kazakhstan. However, Kazakhstan needed foreign investment to develop its industries.

In 2002-2006, the governments of the two countries tried to increase economic cooperation by attracting investments in the oil and gas industry of Kazakhstan. However, these efforts did not bring significant results. During this time, the level of foreign investment of Japan in Kazakhstan was low, since Japanese enterprises did not consider the low level of profitability worth the risk due to various factors, including the active positions of Russian and Chinese enterprises in Kazakhstan.

The turning point in the development of relations between the two countries was noted when companies re-focused on cooperation based on minerals (in particular, cooperation in the field of nuclear energy and the production of rare earth metals). Cooperation has helped turn Kazakhstan from a WRC recipient into an equal partner. Japan and Kazakhstan have found an excellent point of cooperation, according to which Japan will be able to offer its high technologies.

At the same time, Kazakhstan should turn from a simple supplier of raw materials into a producer of recycled raw materials, and Kazakhstan, rich in uranium and rare metals, will be able to supply Japan with the necessary level of these materials. Now Kazakhstan must take advantage of its position and become a producer of high-value goods.

Even the Fukushima disaster at nuclear power plants in March 2011 did not prevent the development of cooperation between the two countries; on the contrary, it led to the diversification of their relations. This once again shows that the ability of relations between Kazakhstan and Japan to overcome problems and deepen cooperation in mutually beneficial areas is based on strong partnership. This cooperation is a prime example of the success of Japan's foreign policy in Central Asia.

References

- Adiyet, K., & Ayagan, B. (2020). KAZAKHSTAN AND CENTRAL ASIA: PROBLEMS AND PROSPECTS OF CULTURAL COOPERATION. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17(3), 803-814.
- Baizakova, K. I., Saburov, N., & Orazbay (2021). Integration processes in Central Asia are being transferred from ASEAN. *Bulletin of Karaganda University history. Philosophy series*, 102 (2), 31-39.
- Bitabarova, A. G. (2018). Unpacking Sino-Central Asian engagement along the new Silk Road: a case study of Kazakhstan. *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 7(2), 149-173.

Caporrella, T. (2013). Dialogue, Stability and Security in the Central Asia Region: Comparative study on the EU and the Nato commitments in the Central Asia-region (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan and Afghanistan) (Doctoral dissertation, Università degli studi di Trieste).

Dave, B. (2007). The EU and Kazakhstan: Balancing economic cooperation and aiding democratic reforms in the central Asian region. CEPS Policy Briefs, (1-12), 1-8.

Dadabaev, T. (2012, March). The evolution of Japanese diplomacy towards Central Asia since the collapse of the Soviet Union. In OSCE Yearbook 2011 (pp. 441-458). Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG.

Dissyukov, A. (2019). «Central Asia plus Japan» Dialogue: From Idea to Implementation. 国際日本研究 Kokusai nihon kenkyu International Japan Studies, 11, 1-21.

Duisen, G., & Aitzhanova, D. (2018). Formation of unified area of Kazakhstan and Central Asia: Issues and opportunities. Bulletin of National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan, 6(376), 192-199.

Dobrinskaya, O. A. (2011). JAPAN CENTRAL ASIA: OIL AND STATUS IN THE FIELDS. Asia and Africa today, (8), 45-50.

Kassenova, N. (2016). The EU strategy for Central Asia: Imperatives and opportunities for change. A view from Kazakhstan. Friedrich-Ebert-Stiftung. Accessed February 7, 2017, 18-21.

Kitade, D. (2019). Central Asia undergoing a remarkable transformation: Belt and road initiative and intra-regional cooperation. Mitsui & Co. Global strategic studies institute monthly report, 1-7.

Sadykova R. O. (2009). POLITICAL RELATIONS BETWEEN KAZAKHSTAN AND JAPAN TODAY. Vestnik Kaznu. Series of international relations and international law, 42 (4-5).

Takeshi, Y. (2017). Japan's multilateral approach toward Central Asia. Eager Eyes Fixed on Slavic Eurasia, 1, 75-77.

Troitsky, E. F., & Kim, M. Yu. (2017). Politics of Japan in Central Asia (1992-2016 GG.). Vestnik Tomsk State University. History, (50), 84-88.

Urazaeva, F. P. (2016). KAZAKHSTAN AND JAPAN: THE RESULTS OF THE TRAINING. In history, which is published (pp. 230-235).

Information about authors:

Nurseitova Laila (correspondent author) – PhD student of the Department of Far East of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: nurseitova.laila1982@gmail.com);

Ashinova Zhanar – Candidate of Historical Sciences, Associate professor of the Department of Far East of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: zhanar.ashinova@gmail.com)

Авторлар туралы мәлімет:

Нурсеитова Лайла (корреспондент-автор) – докторант, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Шығыстану факультеті, Қиыр Шығыс кафедрасы (Алматы қ., Қазақстан, электронды адрес: nurseitova.laila1982@gmail.com);

Ашинова Жанар – т.ғ.к., доцент, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Шығыстану факультеті, Қиыр Шығыс кафедрасы (Алматы қ., Қазақстан, электронды адрес: zhanar.ashinova@gmail.com)

Келіп түсті: 8 қаңтар 2025 жыл
Қабылданды: 13 тамыз 2025 жыл

МРНТИ 11.15.25

<https://doi.org/10.26577/JOS202511435>**Г.Н. Ким^{1*}, В.А. Пищалин¹, Ш. Сейтнур²**¹Институт Азиатских исследований КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан²КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан*e-mail: gerkim@mail.ru

СОВРЕМЕННЫЙ УЛЬТРАПРАВЫЙ НАЦИОНАЛИЗМ ВО ФРАНЦИИ И ЯПОНИИ: СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ

Современный период политических процессов в ряде стран Европы и Азии характерен ростом влияния радикальных правых партий. Вопрос о различиях и сходствах европейских ультраправых националистов обрёл активное обсуждение, однако назрела актуальность более широкого подхода в исследовании феномена. Ультраправый национализм во Франции и Японии в силу исторических, культурных, политических, социальных особенностей, отличается друг от друга в его генезисе, идеологических акцентах, социальной базе, культурных и политических аспектах. Ультраправая идеология, независимо от страны, схожа в этноцентризме, стремлении к культурной однородности, ксенофобии, противодействию иммиграции, приверженности традиционным ценностям и склонности к авторитаризму. В статье анализируются сходства и различия ультраправого национализма в разных частях Евразии в нынешний период волатильности глобализации и обострения геополитических и геоэкономических противоречий. Её новизна заключается в анализе новейших исследований ультраправого национализма и прогнозирования последствий его усиления в национальном и глобальном масштабе. Ключевыми концепциями исследования стали теории сравнительного национализма, политического реализма, ультраправого популизма, этнической исключительности, пост-колониализма и идентичности. В статье использовалась синергетика компаративистики, историко-контекстуального, идеологического дискурса – анализа, политико-социологических и культурно-антропологических методов.

Результаты проведённого исследования позволили обозначить сходства и различия ультраправого национализма во Франции и Японии, что вносит вклад в понимание общей картины единства и многообразия крайне правой части политического спектра: партий, движений и их лидеров.

Ключевые слова: ультраправый, национализм, Франция, Япония, этнический национализм, милитаризм, авторитаризм

G.N. Kim^{1*}, V.A. Pishalin¹, Sh. Seitnur²¹Institute of Asian Studies at Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*e-mail: gerkim@mail.ru

Contemporary ultra-right nationalism in France and Japan: similarities and differences

The current period of political processes in a number of countries in Europe and Asia is characterized by the growing influence of radical right-wing parties. The issue of differences and similarities of European far-right nationalists has been actively discussed, but a broader approach to the study of the phenomenon is urgent. Far-right nationalism in France and Japan, due to historical, cultural, political, and social characteristics, differs from each other in its genesis, ideological accents, social base, and cultural and political aspects. Far-right ideology, regardless of the country, is similar in ethnocentrism, striving for cultural homogeneity, xenophobia, opposition to immigration, commitment to traditional values, and a tendency toward authoritarianism. The paper analyzes the similarities and differences of far-right nationalism in different parts of Eurasia in the current period of volatility of globalization and the aggravation of geopolitical and geo-economic contradictions. Its novelty lies in the analysis of the latest studies of far-right nationalism and forecasting the consequences of its strengthening on a national and global scale. The key concepts of the study were the theories of comparative nationalism, political realism, far-right populism, ethnic exceptionalism, post-colonialism and identity. In the writing of article is used the synergetic of comparative studies, historical-contextual, ideological discourse analysis, political-sociological and cultural-anthropological methods. The results of the study allowed us to identify the similarities and differences of far-right nationalism in France and Japan, which contributes to

understanding the overall picture of the unity and diversity of the far-right part of the political spectrum: parties, movements and their leaders.

Keywords: far right, nationalism, France, Japan, ethno nationalism, militarism, authoritarianism.

Г.Н. Ким^{1*}, В.А. Пищалин¹, Ш. Сейтнұр²

¹Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Азиятану институты, Алматы, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: gerkim@mail.ru

Франция мен Жапониядағы қазіргі оңшыл ұлтшылдық: ұқсастықтары мен айырмашылықтары

Еуропа мен Азияның бірқатар елдеріндегі саяси үдерістердің қазіргі кезеңі радикалды оңшыл партиялардың ықпалының артуымен сипатталады. Еуропалық ультраоңшыл ұлтшылдардың айырмашылықтары мен ұқсастықтары мәселесі кеңінен талқылануда, алайда бұл құбылысты зерттеуде неғұрлым ауқымды тәсілді қолдану қажеттігі туындап отыр. Франция мен Жапониядағы ультраоңшыл ұлтшылдық тарихи, мәдени, саяси және әлеуметтік ерекшеліктеріне байланысты өзінің пайда генезисінде, идеологиялық басымдықтарында, әлеуметтік негізінде, мәдени және саяси қырларында бір-бірінен ерекшеленеді. Ультраоңшыл идеология, қай елде болмасын, этноцентризмге, мәдени біртектілікке ұмтылуға, ксенофобияға, иммиграцияға қарсы тұруға, дәстүрлі құндылықтарды ұстануға және авторитаризмге бейімділікке тән ортақ сипаттарға ие. Мақалада жаһандану тұрақсыздығының қазіргі кезеңінде және геосаяси мен геоэкономикалық қайшылықтардың ушығуы жағдайында Еуразияның әртүрлі өңірлеріндегі ультраоңшыл ұлтшылдықтың ұқсастықтары мен айырмашылықтары талданады. Мақаланың жаңалығы-ультраоңшыл ұлтшылдыққа қатысты ең жаңа зерттеулерді талдап, оның ұлттық және жаһандық деңгейде күшеюінің салдарын болжауға талпыныс жасалуында. Зерттеудің негізгі тұжырымдамаларына салыстырмалы ұлтшылдық теориясы, саяси реализм, ультраоңшыл популизм, этникалық ерекшелік, постколониализм және идентичтік ұғымдары жатады. Мақалада компаративистиканың синергетикасы, тарихи-контекстуалдық және идеологиялық дискурс-талдау, саяси-әлеуметтанулық және мәдени-антропологиялық әдістер қолданылды. Жүргізілген зерттеудің нәтижелері Франция мен Жапониядағы ультраоңшыл ұлтшылдықтың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын айқындауға мүмкіндік берді. Бұл саясаттың өте оңшыл бөлігіндегі-партиялар, қозғалыстар және олардың көшбасшыларының бірлігі мен алуандығын түсінуге қосқан үлес.

Түйін сөздер: әсіреоңшыл, ұлтшылдық, Франция, Жапония, этнонационализм, милитаризм, авторитаризм.

Введение

На протяжении столетий национализм являлся константой в политическом спектре Европы, но в последнее время наблюдается бум ультраправых и популистских партий, происходящий на фоне волатильности процессов глобализации, разгара локальных войн, беспрецедентного масштаба трансграничной миграции и неспособности правящих партий решать острые социальные и экономические проблемы. Либерально-демократические, консервативные и центристские идеологии продолжают сохранять ведущие позиции в развитых странах Европы, однако рост влияния ультраправых сил вызывает опасения истеблишмента и обывателей. В консервативной и либерально-демократической Европе вызывает беспокойство растущая популярность правых партий, таких как АдГ (Альтернатива для Германии. Нем. Alternative für Deutschland, AfD) – крупнейшая оппозиционная партия в «Бунде-

стаге», партия Vox в Испании, «Национальное объединение» во Франции. Однако национализм присущ не только Западу, он свойственен странам Востока, от Ближнего до Дальнего. При этом, признавая наличие сходств и различий в западном и восточном национализме, уместно упомянуть типологию Ганса Кона, высказанную им в книге «Идея национализма». Согласно его взглядам, национализм в странах Западной Европы был в основном политическим, а в Центральной и Восточной Европе, а также в Азии, – этническим (Kohn H, 1944:735).

Современный ультраправый национализм обретает силу и влияние в различных демократических обществах, включая Францию и Японию. Это явление характеризуется возрождением националистических настроений, часто сопровождающихся ксенофобией, пропагандистской риторикой и стремлением укрепить национальный суверенитет. Во Франции партия «Национальное объединение», возглавляемая

такими праворадикальными деятелями, как Марин Ле Пен, извлекала выгоду из экономической неопределённости, тревог и опасений по поводу глобализации, чтобы получить более широкую поддержку французского общества. Их платформа часто включает в себя более жёсткую иммиграционную политику, противодействие влиянию Европейского союза и восстановление французской идентичности, основанной на традиционных ценностях и наследии. Эти движения укрепляются на фоне опасений, что национальная культура и экономическая стабильность находятся под угрозой, что находит отклик у избирателей, недовольных основными политическими партиями.

В Японии аналогичным образом растут неонационалистические движения, которые ратуют за традиционные ценности, ревизию результатов послевоенного статуса Японии, более сильную позицию страны, отчасти в ответ на региональную военно-политическую напряжённость и соперничество с Китаем и Северной Кореей. Набирают силу и популярность группы, и политические деятели, выступающие за внесение поправок в Конституцию, в том числе за пересмотр 9-й статьи, в целях расширения военной роли. Такое возрождение японского милитаризма отражает растущее желание утвердить независимость Японии перед лицом меняющейся динамики мировой власти, а также решать внутренние проблемы, такие как демографический спад и экономическая стагнация.

Хотя обе страны демонстрируют сдвиг в сторону ультраправого национализма, исторические контексты, культурный мейнстрим и политические ландшафты существенно различаются, что приводит к уникальным проявлениям этой тенденции в каждой стране. Во Франции наследие колониализма и долгая история дебатов об иммиграции играют ключевую роль в формировании ультраправых повествований, часто фокусирующихся на вопросах интеграции и секуляризма. Националистическое возрождение Японии напротив тесно переплетено с ее пацифистской идентичностью после Второй мировой войны, коллективной памятью об исторических событиях и предполагаемой необходимостью пересмотреть свою роль на мировой арене. Несмотря на эти различия, рост ультраправого национализма в обеих странах подчеркивает более широкую глобальную тенденцию, в которой страх перед культурной эрозией, экономическим неравенством и поли-

тической нестабильностью порождает стремление к более изолированной и традиционалистской политике.

Материал и методы

Сравнительный анализ современного ультраправого национализма во Франции и Японии предполагает осмысление теоретических концепций этнического и гражданского национализма. Следует различать этнический национализм – идентичность, основанную на этнической принадлежности, расе или происхождении, – и политический национализм, где идентичность конструируется на общих ценностях или гражданстве.

Необходимо учитывать постколониальные и постимперские нарративы, так как колониальное прошлое Франции и имперское наследие Японии влияют на их ультраправые движения, особенно на формирование национальной идентичности и «чужаков».

Ультраправые движения обеих стран часто позиционируют себя как реакции против глобализации, подчёркивая защиту национального суверенитета и культуры. Соответственно, следует учитывать плюсы и минусы глобализации, знать идеи и учения её адептов и противников.

Выступая против «корруппированных элит» и продвигая «волю народа» ультраправый национализм часто включает популистскую риторику. Борьба против «отчуждения» меньшинств и угрозы иммиграции бесспорный козырь ультраправых в их интерпретации об экономических угрозах. Поэтому необходимо обратиться к теориям популизма.

Касательно методологических принципов следует отметить использование сравнительного подхода для выявления сходств и различий в ультраправом национализме между Францией и Японией. Сравнения могут быть сосредоточены на партийных платформах, риторике, демографических базах поддержки и политических последствиях. Сравнительный анализ дискурса включает изучение речей, выступлений лидеров ультраправых партий, пропагандистский медиа контент, создаваемый ультраправыми группами, для анализа их повествований, фрейминга и идеологических основ. Особое внимание уделяется темам иммиграции, глобализации и сохранения культуры. Принцип историзма используется в изучении корней ультраправых движений, прослеживая связи с историческими идеологиями,

такими как колониализм во Франции и имперский национализм в Японии.

В исследовании правой идеологии во Франции значительный вклад внёс Пьер-Андре Тагьефф, разделивший национал-популизм на популизм протеста и популизм идентичности. Его идеи продолжил Даниэль Винок, изучивший идеологию Национального фронта и сделавший вывод о том, что «лепенизм» является смесью этих двух направлений популизма (Taguieff P., 2012:55-65). Паскаль Перрино, директор Центра исследований политической жизни Франции (CEVIPOF) признанный эксперт по электоральной социологии, аналитик деятельности ультраправых партий и лидеров во Франции и Европе, пришёл к заключению, что популизм чрезвычайно гибкая идеология (Perrineau P., 2021:125). Известный политолог Гиллес Ивальди исследовал сельские районы Франции, причины, почему они поддерживали Ле Пена и его Национальный Фронт (НФ) (Gilles, 2015).

Особенности японского национализма также изучаются и японскими исследователями. Японский исследователь Такахаша Тетсуи опубликовал статью в сборнике, посвященном исторической и идеологической значимости храма Ясукуни (靖国神社) – культового места японского национализма (Tetsuya, 2006:168–180). Ценность представляет труд «Устойчивые границы и культурное разнообразие: интернационализм, бренд-национализм и мультикультурализм в Японии» за авторством Коичи Ивабуси, который на примере современного медиа-национализма затрагивает роль правых движений, особенно в контексте анти-иммигрантских и анти-корейских настроений (Iwabuchi, 2015). Важную информацию о трансформации правых движений в Японии, а в частности движения о нейтивизма¹ рассказывает Наото Хигучи (Higuchi, 2016). В том же ключе, с упором на движения Зайтокукай (在日特権を許さない市民の会) исследует в своей статье Дайки Шибучи (Shibuchi, 2015:715–738). Распространение кибернационализма в Японии исследуется в работах Фуруи Тсунехира, который известен также своим анализом фундаментальных различий европейского и японского праворадикального национализма (Furuya, 2016).

¹ Нейтивизм (нативизм) от англ. nativism – политическая позиция, требующая предоставления привилегированного статуса коренным жителям по отношению к иммигрантам.

Не менее важными остаются и труды российских ученых по данному вопросу. В трудах И.С. Новоженовой подробно анализируются история «Национального объединения», его политическая программа и перспективы. Автор также затрагивает специфику иммигрантского вопроса, отмечая его неоднозначность (Новоженова, 2004:99–124). Отдельного упоминания также достойна статья В.А. Красиковой, посвященная трансформации евро скептицизма в риторике Национального объединения. Показан общеевропейский тренд на правую риторику, ее особенности и перспективы в европейском парламенте (Красикова, 2022:91–103). Е.С. Бурмистрова исследуя традиционные ценности, пришла к выводу, что, НО в настоящий момент придерживается умеренных взглядов, что привлекает в их партию больше людей (Бурмистрова, 2022:221–233). Что же касается японского национализма, то в настоящий момент он все еще в процессе разработки методов. Фундаментальным трудом может считаться совместная работа М. Крупянко и Л. Арешидзе «Японский национализм, идеология и политика», в которой показывается роль правительства в распространении идей правого движения среди молодежи, даются перспективы на будущее (Крупянко, 2012:416). О культурологических аспектах японского национализма подробно рассказывает Скворцова (Скворцова, 2016:4–22). О привлекательности правой идеологии для японской молодёжи также писала Н. Мельникова, на основе проведенного интервьюирования среди соответствующей социальной группы (Мельникова, 2019:23–36).

Результаты и обсуждение

Феномен популярности современного ультраправого национализма привлекает внимание политиков, учёных разных отраслей социальных и гуманитарных наук, специалистов масс-медиа, общественных деятелей, лидеров религиозных общин, этнических меньшинств и диаспорных сообществ. Ежегодно проводятся десятки международных симпозиумов и конференций, издаются сотни научных статей.

Ряд исследовательских центров сосредоточены на изучении радикально-правых националистических идеологий и движений. Среди них выделяются: Berkeley Center for Right –Wing Studies (CRWS) Калифорнийского университета в Беркли; Groupement de Recherche et d'Etudes pour la Civilisation Européenne (GRECE): осно-

ванный в 1968 году, связанный с движением Nouvelle Droite (Новые правые) и др.

К видным ученым, изучающим радикально-правые идеологии относятся: доктор Тамир Бар-Он (Tamir Bar-On): политолог, известный своими обширными исследованиями новых французских правых и их мирового влияния. Его работа исследует пересечения правых идеологий с современными политическими движениями; профессор университета Лилль Стефан Франсуа (Stéphane François), уделяющий особое внимание культурным и идеологическим аспектам радикально-правых движений; британский Роджер Гриффин (Roger Griffin) историк и политический теоретик, снискавший известность своим анализом фашизма и радикально-правой идеологии.

Эти и многие другие исследовательские центры и учёные внесли значительный вклад в академическое понимание радикально-правых националистических идеологий и движений, предлагая понимание их развития, влияния и воздействия на современную политику.

1. Общие черты правого национализма во Франции и Японии

Популизм и националистическая риторика. В демократических обществах, с возможностями свободного голосования граждан, популизм, как и националистическая риторика обладает большими перспективами для популярности в обществе. Как справедливо отмечают К. Мууде и К. Ровира Кальтвассер, популизм – это «ментальная карта, с помощью которой люди анализируют и понимают политическую реальность» (Muude, 2017:6). Как метко отмечает Гиллес Ивальди в статье о популизме во французской политике, Национальное объединение представляет собой типичную правую социал-популистскую партию, использующую нейтивизм в борьбе против иммиграции (Gilles, 2024:166–167).

В Японии популизм понимается иначе. Согласно социологическим опросам, проведённым Масару Нисикава в японских СМИ и экспертных кругах, популизм понимается как «потакание политикам нуждам людей» (Masaru, 2023). Ярким подтверждением тому успехи на выборах 2022 г. партии Сансейто (参政党), которая активно использовала социальные сети для привлечения на свою сторону молодёжи и критики конкурирующих партий (Sanseito, 2024).

Во Франции с уходом Марин Ле Пен с поста лидера партии националистическая риторика

осталась отличительной чертой Национального объединения. Новый глава правых сил Джордан Барделла предупредил, что в случае победы партии на выборах он запретит лицам с двойным гражданством занимать официальные посты. Он обвиняет правительство в предоставлении льгот горожанам из числа иммигрантов и иностранцев за счёт французских граждан и жителей сельской местности (Bauer-Babef, 2024).

В Японии националистическая риторика правоконсервативной Либерально-демократической партии и праворадикальных партий приобрела характер ксенофобии. Организацией подобного толка стала Зайтокукай², образованная в 2006 г. и выступающая за отмену специального акта по контролю иммиграции, который давал корейцам в Японии³ особый статус проживания в стране и ограниченные привилегии этнического меньшинства (Shibuchi, 2015:720).

Поддержка традиционных ценностей и противдействие либерализму. Национальное объединение (НО) противопоставляло себя не только коммунизму, но и правительству умеренных республиканцев. Для укрепления своей популярности во французском политическом поле они обратились к триаде традиционных ценностей: религия, семья и труд. Ле Пен начала характеризовать радикальный исламизм как угрозу правам не только католиков, но и геев, женщин и евреев, которые начали отдавать свои голоса за НО (Бурмистрова, 2022:228).

Японская политика, особенно внешняя, известна своим креном в сторону правого фланга. Отсутствие широкого общественного осуждения визитов премьер-министров Коидзуми и Абэ в храм Ясукуни свидетельствует о лояльности к правой идеологии в японском обществе. Поэтому говоря о защите традиционных японских ценностей, следует учитывать деятельность Ниппон Кайги (日本会議) – крупнейшая праворадикальная организация, объединяющая политиков и бизнесменов. Основой идеологии организации служат концепции исключительности японской культуры, разработанные во второй половине XIX века и окончательно оформившиеся в период Японской империи (Thierry, 2024: 19).

² 日特権を許さない市民の会, Zainichi tokken o yurusanai Shimin no Kai, «Ассоциация граждан против особых привилегий корейцев в Японии»).

³ 在日韓国人 – дзайнити канкокудзин, корейцы постоянно проживающие в Японии, а также граждане Японии корейского происхождения, являющиеся вторым по численности этническим меньшинством после китайцев.

Этноцентризм и стремление к культурной однородности. Во Франции вопрос этноцентризма напрямую завязан на специфическом понимании этноса в обществе. Основатель современной ультраправой партии Жан-Мари Ле Пен считал, что национализм и расизм – разные вещи, и что крайние правые не являются расистами. Он поддерживал стремление националистов защитить свою культуру и считал, что для его праворадикальной партии главным является сохранение всего французского, чему мешают в первую очередь иммигранты и мусульмане. Марин Ле Пен, сменившая отца, подчёркивала, что гражданином Франции следует считать того, кто принимает её культуру и традиции..., что, по её мнению, невозможно в условиях политики мультикультурализма, проводимой правительством (Новоженова, 2004:112).

Для Японии характерна более радикальная версия этноцентризма, близкая к этнонационализму. Более того, этнонационализм не стал делом небольшой прослойки маргинальных политиков, а поддерживался ведущими политиками страны. Так, премьер-министр Таро Асо назвал Японию «Страной одной нации» (日本は二千年、一つの民族) (The Asahi Shinbun, 2022). Согласно данным Статистического бюро Японии за 2021 г., только 2,2 % жителей страны были иностранцами. Помимо этнических корейцев в Японии живут миноритарные автохтонные этносы: айну (アイヌ) и жители островов Рюкю (琉球民族). Несмотря на формальное отсутствие ограничений..., их культурная и общественная жизнь подвергается систематическим притеснениям, что приводит к активизации в их среде радикальных групп и популярности левых идеологий (Dietz, 2016).

Склонность к авторитаризму и национальной исключительности. Во Франции тяга к авторитаризму понимается по-другому, нежели чем в остальном мире. Авторитаризм в западноевропейском видении – это право вести свою национальную политику. Иными словами, речь идёт о противодействии глобализации в лице Европейского союза. Ярким примером явилось голосование большей части французских избирателей против Маастрихтского договора 1992 года и Конституции для Европы 2005 года (Gilles, 2024:169).

Для японских правых партий важное место занимает император как сакральный символ нации. Несмотря на отказ императора Хирохито от своего божественного статуса японские нацио-

налисты продолжают верить в его священную миссию управления страной. Помимо Ниппон Кайги, с лозунгами возвращения всей полноты власти императору выступают другие правые партии, в том числе Консервативная партия Японии и «Япония превыше всего» (Higuchi, 2016).

Мифы и историческое прошлое в оправдании территориальных претензий. Марин Ле Пен, как и многие европейские правые в отношении исторического прошлого следует принципу «Возрождение», который трактуется следующим образом: Раньше государство, скреплённое одной нацией, было большим и сильным, потому что придерживалось основополагающих традиций, но под влиянием демократии, подобные принципы стали уходить, а нация слабеть. Поэтому правые организации призывают к реанимации национальной идеи посредством борьбы с либеральными и демократическими силами. Важной частью исторического прошлого, по мнению руководства Национального Объединения является историческая преемственность, которая способствовала укреплению влияния Франции в мире. Виновниками многолетнего подрыва мощи Франции считается Европейский союз и американская гегемония. Ослабление Франции связывается с «Красным маем» 1968 года и отходом от Де Голлевского национализма. Обращение к прошлому можно считать одним из самых действенных методов в пропаганде праворадикальных групп (Daniel, 2023:452–453).

Лидеры японских ультраправых группировок и партий ностальгируют по временам милитаристской японской империи и стремятся обелить тёмные страницы истории, отрицая такие события как Нанкинская резня, бойня корейцев в Канто и принудительное использования женщин из стран Азии в японских армейских борделях. Они выступают с притязаниями Японии на острова Токто и Сенкаку, что сохраняет противостояние с КНР, Тайванем и Южной Кореей (Skya, 2023:149–150). Идея возвращения «северных территорий», прежде всего четырёх крайних островов Курильской гряды, является камнем преткновения в российско-японских отношениях (Крупянко, 2012).

II. Различия правого национализма во Франции и Японии

Во Франции. Ультраправый национализм тесно связан с историей европейского фашизма и колониализма. Впервые ультраправые партии

заявили о себе в 1920–30 годах, когда на волне политического и экономического кризиса в Европе возросла популярность коммунистических и левых идей. Во время Второй мировой войны режим Виши во Франции представлял ультраправую идеологию. В послевоенный период главным проводником подобных идей выступил генерал, президент 4-ой Республики Шарль Де Голль, основавший идеологию голлизма, в основе которой был экономический протекционизм и отказ от участия в Европейском союзе. Современные ультраправые акцентируют внимание на сохранении «французской идентичности», противодействии исламизации и защите национального суверенитета.

Япония. Японский ультраправый национализм, как компонент государственного синтоизма, был укоренён в период милитаризма (1930–1945) и связан с идеологией превосходства Японской империи. После поражения во Второй мировой войне эта идеология была подавлена, однако в послевоенное время она возродилась. В 1960-х годах появились новые левые и правые организации, отличавшиеся радикальными идеями и антиамериканизмом. Японский ультраправый национализм сохранился в виде ревизионизма истории, отрицания военных преступлений Японии и стремления к восстановлению традиционных ценностей. Современные ультраправые движения выступают за пересмотр Конституции, увеличение военного потенциала и восстановление «исторической правды».

Идеологические различия

Франция. Ультраправые делают упор на анти-иммигрантской риторике, защите католических и европейских традиций, критике Евросоюза и глобализации и концепции «этнической чистоты», направленной на ограничение притока иммигрантов из Северной Африки и Ближнего Востока. Изначально, французские ультраправые опирались на силу католических традиций, выступая за самодостаточность французской культуры. В 1980-х годах главной идеологической парадигмой стала семья как ядро французского общества. Однако в условиях перемен на политической сцене, ультраправые лидеры активизировали усилия по привлечению в свои ряды новые социальные группы общества. В 2012 году, впервые в истории правого движения, Марин Ле Пен выступила за женские свободы, гендерное равенство и права сексуальных меньшинств (геев). В 2017 году она заявила о необ-

ходимости проведения голосования по членству страны в ЕС, так как, по ее мнению, все проблемы страны заключались в наднациональной природе Европейского союза. В 2022 году, с ростом популярности, Ле Пен перешла к умеренной критике деятельности ЕС, она выступила за мягкий переход ЕС в формат Европейского альянса наций, лишённый наднационального бюрократического аппарата (Красикова, 2022:98).

Япония. Ультраправый национализм сосредоточен на патриотизме, этнической и культурной однородности, защите традиционной японской культуры и незыблемости авторитета императора. Националисты отрицают или минимизируют ответственность японской военщины за преступления в преддверии и во время Второй мировой войны. Они выступают против иностранного влияния, особенно Китая и Кореи. Японский ультраправый национализм в Японии многогранен, он сочетает в себе милитаристские, индустриальные и реформистские тенденции, что прослеживается на примере множества мелких ультраправых партий. Ядро праворадикальной идеологии Японии составляют этнонационализм, идея исключительности японского этноса, однородность культуры, феномен «японского духа». Связующим звеном в этой композитной идеологии стала фигура императора, наделённая духовными и божественными силами. Важной частью идеологии японских ультраправых стали исторический ревизионизм и восстановление национальной гордости. Немаловажной особенностью Японии стала вовлеченность творческих людей в ультраправое движения, коммерциализация идей для привлечения молодёжи. Яркий пример – популярность японских комиксов (манга) националистического толка. В 2005 году хитом стала манга «Кенканрю» (マンガ 嫌韓流) (Не-нависть к корейской волне) – крестовый поход в японском сегменте интернета против кей-попа и Корейской волны. Несмотря на малый ущерб, нанесённый Корейской волне, манга стала крайне популярна и привлекла внимание японской молодёжи (Tetsuya, 2006:171).

Различия в социальной базе ультраправых сил

Франция. Ультраправые идеи находят поддержку среди рабочих, среднего класса и сельского населения, особенно в условиях экономических кризисов и роста безработицы. Агитация и пропаганда анти-иммиграционной политики

привлекает французов, испытывающих страх перед потерей культурной идентичности. В течение долгого периода основной социальной базой ультраправой партии служили сельские жители, наёмные рабочие, военные, полицейские, а также безработные (Gilles, 2015:3). Однако в последние десятилетия наблюдаются изменения в социальной базе, так как включение в программу Национального объединения гендерных вопросов, прав женщин и геев привлекло в лагерь правых новые социальные группы. В течение десятилетия с 2012 по 2022 год доля прежних основных категорий сторонников партии снизилась с 61 до 49 %, а общая доля учителей, врачей, служащих и государственных чиновников выросла до 40 процентов общего числа партийцев. Национальное объединение, таким образом, отходит от радикализма и приобретает черты системных партий, так как избирателей привлекают не только громкие лозунги, но и возможность реализовать свои убеждения на практике (Красикова, 2022:95).

Япония. Социальную базу ультраправых в Японии составляют люди пожилого возраста, представители консервативных элит и националистически настроенных групп населения (Скворцова, 2016). Молодёжь, как правило, менее восприимчива к ультраправым идеям, хотя заметны некоторые правые студенческие движения (Мельникова, 2019:34). Юки Асахина в своей работе «Становление праворадикальным гражданином в современной Японии» поясняет, что на признание себя сторонником правых идей играет множество факторов, но главным, по мнению автора, причиной вовлеченности японцев в правую идеологию, кроется в негативных эмоциях, требующих выхода. Как отмечается в исследовании, большинство членов праворадикальных организаций признают себя аполитичными людьми, но которых беспокоит растущее влияние Китая и Южной Кореи. Результаты опросов показывают, что часто вступление в ряды правых организаций объясняется внезапным, бытовым негативом. Одна из респонденток, примкнувшая к деятельности ультраправой организации, сказала, что ее негативное отношение к Южной Корее вызвал навязчивый показ по телевидению южнокорейского сериала «Зимняя Соната» чрезвычайно популярного в Японии. Другой респондент, 30-летний мужчина, признался, что, будучи любителем азартных игр,

узнал, что деньги с его ставок в патинко⁴ уходят в Пхеньян через про-северокорейскую организацию Генеральная ассоциация корейских граждан в Японии, (在日本朝鮮人総聯合会, Чхонрён). Таким образом, сторонниками правых взглядов в Японии могут быть три категории людей: а) консервативно настроенные граждане, воспитанные в традиционной семье, б) представители старшего поколения, имевшие опыт конфликтов в прошлом, с) недовольные повседневными проблемами и ищущие выход своим негативным эмоциям через интернет (Asahina, 2019:129–130).

Различия в методах и стратегии деятельности

Франция. Французские ультраправые активно участвуют в выборах, используют возможности политической системы для продвижения своих идей. Они также используют социальные медиа и публичные дебаты для мобилизации своих сторонников. Марин Ле Пен и нынешний президент «Национального объединения» Жордан Барделла активно участвуют в открытых дебатах на правительственных каналах. Не меньшее значение придаётся активности в интернете и социальных сетях. Ультраправые активисты используют такие традиционные формы пропаганды как митинги, демонстрации и пикеты, приуроченные к определённым датам, связанным с французской правой идеологией (Perrineau, 2021).

Япония. Японские ультраправые чаще всего используют такие методы пропаганды и агитации, как скандирование лозунгов и протестов с использованием гайсенша (街宣車) – громкоговорителей на автомашинах; разбрасывание листовок, проведение митингов и шествий. Радикальные группировки прибегают к актам агрессии, совершают символические церемонии, такие как посещение храма Ясукуни. В деятельности японских ультраправых групп важная роль отводится интернет-активистам, именуемым нетто уйоку (ネット右翼). Эти группировки взаимодействуют как в онлайн, так и собираясь в ячейки по интересам. Их объединяет вербальная агрессия по отношению к этническим корейцам, проживающим в Японии, враждебность к Китаю, критика либерально-консервативных СМИ. Как отмечает Фуруя Тсунехира, который

⁴ Патинко (яп. パチンコ) – игровой автомат и зал игровых автоматов, работающий по принципу казино.

проводил опросы среди них с 2013 по 2016 года, средний возраст такого активиста составляет 40 лет, 75 процентов из них являются мужчинами, живущими в развитых городах, особенно в регионе Токио-Канагава. Нетто уйоку – это технически грамотные мужчины из среднего класса, резко отличающиеся от привычного образа правого активиста в Европе, где под таковыми понимаются молодые и материально обездоленные люди (Fuguu, 2016).

Различия культурных и геополитических аспектов

Франция. Французский ультраправый национализм интегрирован в европейское ультраправое движение, он активно взаимодействует с партнёрскими движениями и партиями. Начиная с 1990-х годов, с развитием интернета радикальный национализм действует в виртуальной реальности. Помимо ксенофобии, антииммиграции, основной точкой соприкосновения ультраправых стал евроскептицизм, основанный на провалах экономической евро-интеграции и несостоятельности либерально-демократического плюрализма. Активный этап солидаризации, стартовавший в 2018 году, когда радикальные правые организации объявили о желании создать единую фракцию группу в рамках Европарламента. Несмотря на схожесть идей, в настоящий момент существуют как крайне правые организации, не вписывающиеся в основной дискурс, так и большая часть евроскептиков, набирающая всю большую популярность в последние несколько лет.

Ультраправые партии добились значительных успехов на выборах 2024 года в Европарламент, изменив расстановку политических сил в Евросоюзе. В Италии правая партия премьер-министра Джорджа Мелони удвоила число мест в Европарламенте. Крайне правая партия «Альтернатива для Германии» обошла по количеству мест правящую в стране Социал-Демократическую партию. Французской ультраправой партии «Национальное объединение» все без исключения политики и эксперты прогнозировали успех, но убедительная победа над правящей во Франции партией «Возрождение» превзошла все ожидания. В преддверии выборов в Европарламент сумятицу внёс премьер-министр Венгрии Виктор Орбан, сообщивший о намерении создать новую фракцию европейских правых под названием «Патриоты для Европы», в которую намеревались войти партия «Фидес» Орбана,

партия Чехии ANO 2011 и Австрийская партия свободы. Однако необходимое число 23 представителей из семи государств для создания фракции набрать не удалось, что свидетельствует о разных платформах и целях, которые преследуют ультраправые партии Европы (Samus, 2022:50).

Япония. Ультраправый национализм в Японии сосредоточен в основном на внутренних делах и такая обособленность обусловлена в первую очередь этно-национализмом, исключая вовлечения в него посторонних людей, особенно носителей западного мышления. В поле зрения японских правых активистов, особенно в интернете, попадают корейцы, китайцы и филиппинцы. Иными словами, те народы, которые связаны историческим прошлым, зачастую негативным, или же те, кто живёт в Японии и, по мнению правых активистов, нарушают закон. Японские ультраправые вслед за европейскими националистами стали продвигать в стране анти-мусульманские протесты. Согласно исследованиям, проведённым турецкими учеными, японские мусульмане, в особенности женщины, испытывают дискомфорт с «микроагрессией». Анти-мусульманские настроения в настоящее время усилились, так как большая часть японских правых поддерживает политику Израиля в отношении сектора Газа (Kocalan, 2023).

Заключение

Результаты сравнительного анализа французского и японского правого национализма позволяют сделать вывод о неравнозначности применения к ним стандартных методов исследования ввиду многообразия факторов, способствующих их популярности в различных обществах. Необходимо разработка нового инструментария, который позволил бы обрабатывать актуальные данные в соответствии с запросом времени.

Наибольшее сходство прослеживается в их противостоянии современным либеральным и демократическим ценностям, опорой на традиционалистские ценности. Это может быть обусловлено универсальностью и глобализацией демократических принципов, вызывая одинаковую реакцию, как на Западе, так и на Востоке. Менее значимыми пунктами можно назвать националистическую риторику, обращение к историческому прошлому, тяга к культурной автономности. Это характеризует большинство праворадикальных организаций в мире, что ча-

стично подтверждает пластичность популизма.

Ключевым различием между французскими и японскими ультраправыми можно назвать акцент на этнонационализм и использования ксенофобных речей в японском политическом дискурсе. Для французской политики подобные приёмы были бы недопустимы, приведя к потере избирателей и обвинения в СМИ. В Японии агрессивное и прямое оскорбление корейцев и китайцев стало главным фактором популярности подобных групп, которые воспринимаются как сила, разрушающая многолетние табу и не

боящаяся говорить правду. В Японии значительная часть ультраправых действует в виртуальном пространстве, распространяя исторические мифы и дезинформацию, об этом свидетельствуют результаты исследований, посвящённых их влиянию на праворадикальный дискурс. Во Франции подобные общества слабо представлены на официальных сайтах партий и чатов в социальных сетях. В качестве последнего крупного различия можно также отметить стремление японских правых к историческому ревизионизму и отрицанию военных преступлений

Литература

- Бурмистрова, Е. С. (2022). Традиционные ценности в дискурсе французских правых популистов: пример партии Национального объединения. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология, 24(2), С. 221–233. doi: 10.22363/2313-1438-2022-24-2-221-233
- Красикова Л.В. Трансформация евроскептицизма партии “Национальное объединение” (2017–2022). Анализ и прогноз. Журнал ИМЭМО РАН, 2022, № 3, С. 91–103. DOI: 10.20542/afij-2022-3-91-103
- Крупянко М.И., Арешидзе Л.Г. Японский национализм. Идеология и политика. М.: Международные отношения, 2012. – С.416.
- Мельникова Надежда Михайловна (2019). Патриотизм и национализм глазами японской молодежи. Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки, (3), С.23–36.
- Новоженова, И. С. (2004). Национальный фронт во Франции. Актуальные проблемы Европы, (2), С.99–124.
- Официальный сайт партии Sanseito. URL: <https://www.sanseito.jp/english/> (Дата обращения: 24.12.2024)
- Скворцова Е.Л. (2016). «Японский национализм» как культурологическая проблема. Вестник культурологии, (1 (76)), С. 4–22.
- Asahina, Yuki. (2019). Becoming right -wing citizens in contemporary Japan. Contemporary Japan. 31. pp.1 –19. 10.1080/18692729.2019.1655618.
- Bauer –Babef, Clara (June 2024). “Far -right leader Berdella unveils immigration program ahead of snap elections”. EURACTIV. Archived from the original on 25 June 2024. Retrieved 25 June 2024
- Camus, Jean –Yves. “The Transnational Networks of the European Radical Populist Right and the Beacon of Hungarian Illiberal Democracy”. Journal of Illiberalism Studies 2, no. 1 (2022): pp.47–54, <https://doi.org/10.53483/WCJV3537>
- Dietz, Kelly (2016), “Transnationalism and Transition in the Ryūkyūs”, in Pedro Iacobelli; Danton Leary; Shinnosuke Takahashi (eds.), Transnational Japan as History: Empire, Migration, and Social Movements, Springer, ISBN 978 –1 –137 –56879 –3, archived from the original on 3 October 2024, retrieved 12 February 2017
- Daniel Rueda (2023). A certain idea of France’s past: Marine Le Pen’s history wars, European Politics and Society, 24:4, 445–460, DOI: 10.1080/23745118.2022.2058751
- Furuya Tsunehira, The Roots and Realities of Japan’s Cyber-Nationalism. [Электронный ресурс] URL: <https://www.nippon.com/en/currents/d00208/#> (Дата обращения: 24.12.2024)
- Gilles Ivaldi,. (2024). “A Tipping Point for Far -Right Populism in France.” In: 2024 EP Elections under the Shadow of Rising Populism. (eds). Gilles Ivaldi and Emilia Zankina. European Center for Populism Studies (ECPS. October 22, 2024. <https://doi.org/10.55271/rp0070>
- Gilles Ivaldi, Joël Gombin. The Front National and the new politics of the rural in France.. Rural protest groups and populist political parties, Wageningen Academic Publishers, 2015, 9789086862597. ff10.3920/978–90 –8686 –807 –0_11ff. fffhalshs –01245081f
- Higuchi, Naoto. (2016). Japan’s Ultra-Right. Trans Pacific Press ISBN: 1920901930
- Iwabuchi, Koichi. (2015). Resilient Borders and Cultural Diversity: Internationalism, Brand Nationalism, and Multiculturalism in Japan. Lexington Books.
- Kohn H. The Idea of Nationalism: A Study in Its Origin and Background. N. Y.: Macmillan, 1944. p. 735 .
- Kocalan, Elif. (2023). Microaggression and Japanese Muslim Women. Hitit İlahiyat Dergisi. 10.14395/hid.1344020.
- Mudde, Cas; Rovira Kaltwasser, Cristóbal (2017). Populism: A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978 –0 –19 –023487 –4. p.6
- Masaru Nishikawa, Uncovering the realities of populism in Japan. ECPR’s political science blog.URL: <https://theloop.ecpr.eu/uncovering-the-realities-of-populism-in-japan/> (Дата обращения: 24.12.2024)
- Shibuichi, Daiki. (2015). Zaitokukai and the Problem with Hate Groups in Japan. Asian Survey. 55. pp.715–738. 10.1525/as.2015.55.4.715.

Skya, W. A. (2023). The Other Japan: Back to Japan's Religious Roots for a New Japanese Nationalism? *Journal of Right-Wing Studies*, 1(1). <http://dx.doi.org/10.5070/RW3.1500> Retrieved from <https://escholarship.org/uc/item/53w442f7>

The Asahi Shinbun 麻生太郎氏「日本は二千年、一つの民族」政府方針と矛盾 [Тапо Асо: «Япония была одной нацией на протяжении 2000 лет» противоречит политике правительства] URL: https://news.tv-asahi.co.jp/news_politics/articles/000173643.html (Дата обращения: 24.12.2024)

Tetsuya, Takahasi (2006). Nationalisms in Japan by Naoko Shimazu (ed.). *Nations and Nationalism*. 13. 10.1111/j.1469-8129.2007.00301_12.x. pp. 168–180

Thierry Guthmann, Arthur Stockwin -Nippon Kaigi_ Political Nationalism in Contemporary Japan (2024, Routledge_ Taylor & Francis Group).

Perrineau, P. (2021). Conclusion. *Le Populisme*. Presses Universitaires de France. p.125.

Taguieff, P. (2012). Des populismes protestataires et identitaires aux néopopulismes de droite. *Le nouveau national –populism e*. (pp. 55–65) CNRS Éditions.

References

Burmistrova, Ye. S. (2022). Traditsionnye tsennosti v diskurse frantsuzskikh pravyykh populistov: primer partii Natsionalnogo obyedineniya. [Traditional Values in the Discourse of the French Right –Wing Populists: The Case of the National Rally Party] *Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov*. Seriya: Politologiya, 24(2), pp. 221–233. doi: 10.22363/2313-1438-2022-24-2-221-233

Krasikova L.V. Transformatsiya evroskeptitsizma partii “Natsionalnoye obyedineniye” (2017–2022). Analiz i prognoz. [Transformation of Euroscepticism of the National Rally Party (2017–2022). Analysis and forecast]. *Zhurnal IMEMO RAN*, 2022, № 3, pp. 91–103. DOI: 10.20542/afij-2022-3-91-103

Krupyanko M.I., Areshidze L.G. Yaponsky natsionalizm. Ideologiya i politika. [Japanese Nationalism. Ideology and Politics]. M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 2012. – p.416.

Melnikova Nadezhda Mikhaylovna (2019). Patriotizm i natsionalizm glazami yaponskoy molodezhi. [Patriotism and Nationalism through the Eyes of Japanese Youth]. *Vestnik Moskovskogo universiteta*. Seriya 12. Politicheskiye nauki, (3), pp.23–36.

Novozhenova, I. S. (2004). Natsionalny front vo Frantsii. [The National Front in France. Current Issues in Europe] *Aktualnye problemy Yevropy*, (2), pp.99–124.

Ofitsialny sayt partii Sanseito. [Official website of the Sanseito party] URL: <https://www.sanseito.jp/english/> (Data obrashcheniya: 24.12.2024)

Skvortsova Ye.L. (2016). «Yaponsky natsionalizm» kak kulturologicheskaya problema. [“Japanese Nationalism” as a Cultural Problem]. *Vestnik kulturologii*, (1 (76)), pp. 4–22. (in Rus)

Asahina, Yuki. (2019). Becoming right –wing citizens in contemporary Japan. *Contemporary Japan*. 31. Pp.1–19. 10.1080/18692729.2019.1655618.

Bauer–Babef, Clara (June 2024). “Far–right leader Berdella unveils immigration program ahead of snap elections”. EURACTIV. Archived from the original on 25 June 2024. Retrieved 25 June 2024

Camus, Jean–Yves. “The Transnational Networks of the European Radical Populist Right and the Beacon of Hungarian Illiberal Democracy”. *Journal of Illiberalism Studies* 2, no. 1 (2022): pp.47–54, <https://doi.org/10.53483/WCJV3537>

Dietz, Kelly (2016), “Transnationalism and Transition in the Ryūkyūs”, in Pedro Iacobelli; Danton Leary; Shinnosuke Takahashi (eds.), *Transnational Japan as History: Empire, Migration, and Social Movements*, Springer, ISBN 978–1–137–56879–3, archived from the original on 3 October 2024, retrieved 12 February 2017

Daniel Rueda (2023). A certain idea of France's past: Marine Le Pen's history wars, *European Politics and Society*, 24:4, pp. 445–460, DOI: 10.1080/23745118.2022.2058751

Furuya Tsunehira, The Roots and Realities of Japan's Cyber–Nationalism. URL:<https://www.nippon.com/en/currents/d00208/#> (Data obrashcheniya: 24.12.2024)

Gilles Ivaldi,. (2024). “A Tipping Point for Far–Right Populism in France.” In: 2024 EP Elections under the Shadow of Rising Populism. (eds) Gilles Ivaldi and Emilia Zankina. European Center for Populism Studies (ECPS). October 22, 2024. <https://doi.org/10.55271/rp0070>

Gilles Ivaldi, Joël Gombin. The Front National and the new politics of the rural in France. Rural protest groups and populist political parties, Wageningen Academic Publishers, 2015, 9789086862597. ff10.3920/978-90-8686-807-0_11ff. fffhalshs-01245081f

Higuchi, Naoto. (2016). Japan's Ultra–Right. Trans Pacific Press ISBN: 1920901930

Iwabuchi, Koichi. (2015). Resilient Borders and Cultural Diversity: Internationalism, Brand Nationalism, and Multiculturalism in Japan. Lexington Books.

Kohn H. The Idea of Nationalism: A Study in Its Origin and Background. N. Y.: Macmillan, 1944. p.735

Kocalan, Elif. (2023). Microaggression and Japanese Muslim Women. *Hitit İlahiyat Dergisi*. 10.14395/hid.1344020.

Mudde, Cas; Rovira Kaltwasser, Cristóbal (2017). Populism: A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-023487-4. p.6

Masaru Nishikawa, Uncovering the realities of populism in Japan. ECPR's political science blog [Elektronnyy resurs] URL:<https://theloop.ecpr.eu/uncovering-the-realities-of-populism-in-japan/> (Data obrashcheniya: 24.12.2024)

Shibuichi, Daiki. (2015). Zaitokukai and the Problem with Hate Groups in Japan. *Asian Survey*. 55. 715–738. 10.1525/as.2015.55.4.715.

Skya, W. A. (2023). The Other Japan: Back to Japan's Religious Roots for a New Japanese Nationalism? *Journal of Right-Wing Studies*, 1(1). <http://dx.doi.org/10.5070/RW3.1500> Retrieved from <https://escholarship.org/uc/item/53w442f7>

The Asahi Shinbun 麻生太郎氏「日本は二千年、一つの民族」政府方針と矛盾 [Taro Aso: «Yaponiya byla odnoy natsiyey na protyazhenii 2000 let» protivorechit politike pravitelstva] [Elektronny resurs] URL: https://news.tv-asahi.co.jp/news_politics/articles/000173643.html (Data obrashcheniya: 24.12.2024)

Tetsuya, Takahasi (2006). Nationalisms in Japan by Naoko Shimazu (ed.). *Nations and Nationalism*. 13. 10.1111/j.1469-8129.2007.00301_12.x. pp. 168–180

Thierry Guthmann, Arthur Stockwin –Nippon Kaigi_ Political Nationalism in Contemporary Japan (2024, Routledge_ Taylor & Francis Group).

Perrineau, P. (2021). Conclusion. *Le Populisme*. (pp. 125–125). Presses Universitaires de France.

Taguieff, P. (2012). Des populismes protestataires et identitaires aux néopopulismes de droite. *Le nouveau national –populisme*. (pp. 55–65) CNRS Éditions.

Сведения об авторах:

Ким Герман Николаевич – доктор исторических наук, профессор, директор Института Азиатских исследований КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Пиццалин Владислав Александрович – магистр востоковедения КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Сейтнұр Шынар – докторант кафедры стран Дальнего Востока КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Information about the authors:

Kim German Nikolayevich – Doctor of historical sciences, Professor, Director of the Institute of Asian Studies, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Pishchalin Vladislav Alexandrovich – Master of Oriental Studies, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Seitnur Shynar – PhD Candidate, Student of the Department of Far Eastern countries al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Авторлар туралы мәлімет:

Ким Герман Николаевич – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Азиятану институтының директоры, Алматы, Қазақстан

Пиццалин Владислав Александрович – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің шығыстану магистрі, Алматы, Қазақстан

Сейтнұр Шынар – Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Қиыр Шығыс елдері кафедрасының докторанты, Алматы, Қазақстан

Поступила 2 апреля, 2025 год

Принята 13 августа, 2025 год

K.B. Makhanov^{1*}, A.A. Khitakhunov²,
Z. Zhanaltay³, M.O. Mussabekov³

¹University of Debrecen, Debrecen, Hungary

²CAPS Unlock, Almaty, Kazakhstan

³Eurasian Research Institute, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: kanat.makhanov@science.unideb.hu

SHIFTING RURAL LANDSCAPES: THE HISTORICAL GEOGRAPHY OF POPULATION CHANGE IN POST-SOVIET KAZAKHSTAN

This study analyzes changes in the spatial distribution of the rural population in post-Soviet Kazakhstan using census data from 1989 to 2024. While the total rural population has remained stable, over 27% of rural settlements have been eliminated during the sample period. Applying a proximity-based framework, the research shows that districts near major cities have experienced rural population growth and resilience, while remote areas face sharp decline and village abandonment. The findings reveal a selective spatial reorganization of the rural landscape, with populations concentrating in fewer, larger settlements located within accessible distance of major urban centers. These dynamics reflect not only rural decline, but also broader structural changes aligned with Kazakhstan's ongoing urbanization. The observed patterns are closely tied to Kazakhstan's broader urbanization process in a way that cities have become a key factor shaping rural viability, reinforcing demographic and spatial reorganization across the country. Overall, the findings align with broader research on rural transformation, providing a detailed case of how proximity to urban centers has shaped rural population patterns and settlement structures in post-Soviet Kazakhstan over time, reflecting enduring trends of spatial concentration and selective territorial development.

Keywords: rural population, population geography, urbanization, migration, post-Soviet Kazakhstan.

Қ.Б. Маханов^{1*}, А.А. Хитахунов², Ж. Жаналтай³, М.О. Мусабеков³

¹Дебрецен университеті, Дебрецен, Венгрия

²CAPS Unlock, Алматы, Қазақстан

³Еуразия ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

*e-mail: kanat.makhanov@science.unideb.hu

Посткеңестік шығыс даладағы ауылдық аумақтардың динамикасы: Қазақстан ауылдық жерлеріндегі халық саны өзгерістерінің географиясы

Бұл зерттеу 1989–2024 жылдар аралығындағы халық санағы деректеріне сүйене отырып, посткеңестік Қазақстандағы ауыл халқының кеңістіктік таралуындағы өзгерістерді талдайды. Ауыл халқының жалпы саны тұрақты сақталғанымен, зерттелген кезеңде ауылдық елді мекендердің 27%-дан астамы жойылған. Қалаға жақындықты негізге алған тәсіл бойынша жүргізілген зерттеу ірі қалаларға жақын аудандарда ауыл халқының өсуі мен тұрақтылығы байқалатынын, ал шалғай өңірлерде халықтың күрт азаюы мен ауылдардың жойылуы орын алып жатқанын көрсетеді. Нәтижелер ауылдық кеңістіктің таңдаулы қайта ұйымдастырылуын аңғартады: халық ірі қалаларға қолжетімді қашықтықтағы ірі және аз санды ауылдарға шоғырлануда. Бұл үдерістер тек ауылдың құлдырауын ғана емес, сонымен қатар Қазақстанда жүріп жатқан урбанизациямен байланысты ауқымды құрылымдық өзгерістерді де көрсетеді. Байқалған заңдылықтар урбанизация үдерісімен тығыз байланысты: қалалар ауылдардың өміршеңдігін айқындайтын негізгі факторға айналып, ел бойынша демографиялық және кеңістіктік қайта құрылымды күшейтуде. Жалпы, зерттеу нәтижелері ауылдық трансформацияға қатысты кең ауқымды зерттеулермен үндесіп, посткеңестік Қазақстанда қалаларға жақындық факторының ауыл халқының орналасу үлгілері мен елді мекен құрылымдарына уақыт өте келе қалай әсер еткенін нақты мысалмен көрсетеді, бұл кеңістіктік шоғырлану мен іріктемелі аумақтық даму сияқты ұзақмерзімді үрдістерді айқындайды.

Түйін сөздер: ауыл халқы, халық географиясы, урбанизация, миграция, посткеңестік, Қазақстан.

К.Б. Маханов^{1*}, А.А. Хитахунов², Ж. Жаналтай³, М.О. Мусабеков³

¹Университет Дебрецена, Дебрецен, Венгрия

²CAPS Unlock, Алматы, Казахстан

³Евразийский научно-исследовательский институт, Алматы, Казахстан

*e-mail: kanat.makhanov@science.unideb.hu

Постсоветская динамика сельских территорий на восточном степном пространстве: география изменений численности населения сельской местности Казахстана

Настоящее исследование анализирует изменения в пространственном распределении сельского населения в постсоветском Казахстане на основе данных переписей населения за 1989–2024 годы. Несмотря на то, что общая численность сельского населения оставалась стабильной, за исследуемый период было ликвидировано более 27% сельских населённых пунктов. Используя подход, основанный на близости к крупным городам, исследование показывает, что районы, расположенные рядом с ними, характеризуются ростом и устойчивостью сельского населения, в то время как отдалённые территории сталкиваются с резким спадом и исчезновением сельских поселений. Результаты указывают на избирательную пространственную реорганизацию сельского ландшафта, при которой население концентрируется в меньшем числе более крупных посёлков, находящихся в зоне доступности от крупных городов. Эти процессы отражают не только сельское сокращение, но и более масштабные структурные изменения, связанные с продолжающейся урбанизацией в Казахстане. Наблюдаемые тенденции тесно связаны с урбанизацией, при которой города стали ключевым фактором жизнеспособности сёл и усиливают демографическую и пространственную перестройку по всей стране. В целом, полученные результаты соотносятся с более широкими исследованиями сельской трансформации, представляя подробный пример того, как близость к городским центрам со временем формировала модели расселения и структуру сельских населённых пунктов в постсоветском Казахстане, отражая устойчивые тенденции пространственной концентрации и избирательного территориального развития.

Ключевые слова: сельское население, география населения, урбанизация, миграция, постсоветский Казахстан.

Introduction

In the years following Kazakhstan's independence, significant shifts in population distribution laid the foundations for the rural depopulation processes observed today. The post-Soviet transition triggered marked declines in small urban and rural settlements, while larger cities expanded rapidly, reflecting an early acceleration of urbanization and rural–urban migration (Rowland, 1994; 1995). This population redistribution was driven by both economic restructuring and the outmigration of economically active and younger residents seeking better opportunities in urban centers.

Throughout the 1990s, Kazakhstan experienced an increasingly polarized settlement pattern. Mid-sized and large cities became dominant growth poles, while many small towns and rural areas faced ongoing depopulation (Rowland, 1999). Declines in rural areas were fueled not only by migration but also by natural decrease, leading to a gradual aging of the rural population and weakening of local labor potential.

Census data further reveal that rural depopulation has exhibited distinct regional and ethno-demographic patterns. Areas with predominantly Russian populations experienced sharper declines, while

Kazakh-majority rural regions maintained relatively higher natural growth rates, though still subject to net outmigration pressures (Rowland, 2001). These early post-independence trends created long-lasting demographic imbalances that continue to shape rural population dynamics in Kazakhstan today.

More recent analyses confirm that the long-term evolution of Kazakhstan's settlement system has been marked by the strengthening of large urban centers at the expense of small towns and rural settlements, a process that began in the late Soviet period and continued throughout the post-Soviet decades (Makhanov, 2023). The cumulative effect of these transformations provides the broader structural background for understanding contemporary rural depopulation processes in Kazakhstan.

The present study builds on these earlier findings to examine the current phase of rural depopulation in Kazakhstan, with particular attention to regional variations, demographic structures, and the effectiveness of policy responses.

Literature review

The issue of rural depopulation in Kazakhstan has only recently begun to attract academic attention. While the topic has been addressed within

broader thematic contexts, few studies have focused specifically on the spatial demographics of the rural population. Instead, rural demographic data are often employed as background or secondary evidence in analyses centered on other social, economic, or health-related issues. As a result, the spatial patterns and demographic shifts within rural Kazakhstan have rarely been the primary focus of scholarly investigation.

In much of the existing literature, rural demographic trends are used to illustrate broader negative changes in the social fabric of rural areas (Buckley, 1998; Rakhmetova & Abenova, 2013; Amankulova, 2018; Dzhusupov et al., 2019; Belgibayeva et al., 2021; Aidarkhanova et al., 2025). Rural depopulation is frequently cited as a contextual factor contributing to these transformations. A particularly acute case is observed in the North Kazakhstan region, where depopulation is closely linked to rapid population aging, which in turn accelerates the erosion of rural community life (Belgibayeva et al., 2021). Outmigration of the working-age population weakens rural economies, undermines the agricultural sector, reduces demand for local services, and perpetuates a cycle of decline and stagnation (Belgibayeva et al., 2021).

Several studies examine rural depopulation in relation to policy domains such as health promotion and education access (Amankulova, 2018; Dzhusupov et al., 2019; Lee et al., 2025). In these works, demographic decline is often framed as a barrier to effective service delivery and as a challenge that must be addressed to foster sustainable rural development. Although the state has introduced various interventions aimed at reversing rural decline, many are reported to have limited impact, with scholars identifying rural demographic trends as a key structural issue in need of reform (Belgibayeva et al., 2021; Amirova, 2024). Specific recommendations include tailoring interventions to the specialization of local economies, the availability of labor resources, territorial characteristics, and—importantly—the age composition of rural populations (Amirova, 2024).

Demographic processes underlying rural depopulation are closely connected to broader national trends, yet some recent studies have emphasized the importance of non-demographic factors in shaping population dynamics. For instance, Lee et al. (2025) explore the role of corporate social responsibility (CSR) programs in the agricultural sector, finding that CSR initiatives can significantly improve living conditions and help retain rural populations. Tar-

geted investments in infrastructure, education, and healthcare through CSR efforts may complement government policies in mitigating rural outmigration.

Despite these valuable contributions, rural depopulation has rarely been examined through the lens of spatial distribution and urbanization. Much of the available literature focuses on the earlier phases of Kazakhstan's post-Soviet transition rather than on more recent decades (Rowland, 1994, 1995, 1999; Rakhmetova & Abenova, 2013). These studies document the sharp decline of small towns and rural settlements amid expanding large cities, illustrating an early stage of accelerated urbanization and rural-to-urban migration (Rowland, 1994, 1995, 1999). The urbanization process continued into the early 21st century, with population increasingly concentrated in major urban centers. Rakhmetova and Abenova (2013) additionally highlight the convergence of rural and urban fertility patterns as a contributing factor to population aging and declining natural growth in rural areas.

One limitation of the existing literature is its inconsistent or narrow spatial coverage. Some studies adopt a broader Central Asian regional perspective with little or no subnational detail specific to Kazakhstan (Buckley, 1998), while others rely on regional data but limit their scope to specific oblasts (Dzhusupov et al., 2019; Belgibayeva et al., 2021; Amirova, 2024). As a result, a comprehensive nationwide perspective on rural demographic change is largely lacking.

This study aims to address this gap by providing a detailed, district-level analysis of rural population dynamics across Kazakhstan during the last three intercensal periods—1989, 1999, and 2009–2021. By focusing on spatial demographic trends, this research contributes to a more nuanced understanding of rural depopulation processes and their regional differentiation.

Theoretical background

This study adopts a proximity-based framework to examine rural depopulation in Kazakhstan, focusing on the spatial distance between rural settlements and major urban areas. Given Kazakhstan's vast territorial extent, sparse population, and highly uneven rural settlement dynamics, a framework centered on spatial proximity to urban centers offers both a conceptually coherent and empirically robust basis for analyzing patterns of rural population change.

This research framework draws on several complementary theoretical approaches. The first is the *Rural Depopulation and Counterurbanization* perspective, which initially emerged in studies of rural population change in developed countries. This approach highlights the dual process of population decline in remote areas and selective growth in rural areas located near cities. It also incorporates the concept of counterurbanization—the movement of populations from cities to rural areas, typically within commuting distance (Berry, 1976; Champion, 1989). The core assumption is that remote rural areas experience population loss due to outmigration and limited opportunities, while accessible rural areas may attract residents seeking lower costs or improved quality of life.

A second influential perspective is the *Urban Influence and Peri-Urbanization* approach, which has proven useful in analyzing rural-urban interactions across various global contexts (Tacoli, 1998; McGee, 1991; Nelson, 2001, 2004). This framework focuses on the decline of rural areas distant from cities and the simultaneous rise of suburbanized rural zones. It conceptualizes the growth of peri-urban and desakota regions as part of the expanding urban field, where rural and urban activities increasingly overlap. In this context, rural population growth near cities is largely driven by commuting, service availability, and urban spillover.

The third relevant approach is grounded in *Core-Periphery Theory and Central Place Theory*, developed by Friedmann (1966, 1973) and Christaller (1933), respectively, and later complemented by Perroux's (1950) concept of growth poles. This tradition emphasizes the structural concentration of economic and population resources in urban “core” areas, while peripheral rural regions face systematic disadvantages. Increased distance from these cores limits access to services, infrastructure, and employment, resulting in population decline in more remote areas. In this view, rural depopulation is a spatial expression of broader patterns of uneven development.

A fourth and more quantitative line of thought is drawn from *Population Geography and Spatial Demography*, which analyzes the spatial distribution of populations and their interactions with socio-economic structures. This includes studies of commuting zones and rural economic dependency (Rogerson, 1999; Rephann, 1999), as well as more recent frameworks such as New Forms of Urbanization, which seek to move beyond the rigid urban–rural dichotomy by recognizing more interconnected and

dynamic settlement systems (Champion & Hugo, 2004).

Collectively, these approaches can be understood as variations of a proximity-centered explanatory model, wherein spatial distance from urban centers plays a central role in determining rural settlement viability, demographic trends, and long-term development potential.

Data and methodology

Data

The analysis is based on extensive demographic data on rural settlements, derived from the national censuses of 1989, 1999, 2009, and 2024, as well as statistical records from the Bureau of National Statistics and the Ministry of Digital Development, Innovations, and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan. The dataset includes all rural settlements that have existed at any point between 1989 and 2024, totaling 8,583 villages. Of these, 1,829 settlements have been removed from official records during this period due to depopulation—that is, they ceased to exist as functioning communities. These eliminated villages represent approximately 27.3% of all rural settlements in the country, highlighting the widespread nature of rural depopulation and the administrative disappearance of settlements. The spatial demographic shifts observed over this period have been particularly pronounced.

To facilitate the analysis, this study uses second-level administrative divisions—districts (rayons)—as the basic units of measurement for rural population dynamics. These districts represent sub-regional (provincial) entities within the broader administrative framework of Kazakhstan.

The analysis includes 170 districts, which differs from the official current total of 195. This discrepancy is due to two key reasons. First, urban districts belonging to major cities are excluded, as the focus of this study is on rural demographics. However, some urban administrative territories with significant rural land areas are included. For instance, the territory of Ekibastuz city in Pavlodar Region is counted as a separate unit because it contains a substantial rural area of nearly 18.9 thousand square kilometers. Such rural-dominated urban administrations are incorporated into the dataset to ensure that the full extent of Kazakhstan's rural territory is represented.

Second, the number of districts differs due to changes in administrative boundaries over time. Specifically, the study disregards the post-2007 par-

titioning of certain districts, as statistical data for the newly created districts are not available for earlier periods when they were part of larger administrative units. To maintain temporal continuity in the dataset, the analysis relies on the pre-2007 district boundaries, which allow consistent comparisons over time.

Methodology

The methodological approach of this study involves statistical analysis at the district level for both eliminated and existing rural settlements, allowing comprehensive coverage of rural demographic dynamics across Kazakhstan over the last three intercensal periods: 1989–1999, 1999–2009, and 2009–2021. A proximity-based framework is applied to assess the spatial relationship between rural depopulation and access to major urban centers. For this purpose, major cities are defined as those with a population exceeding 200,000 and/or functioning as regional administrative centers. Rural settlements are divided into three buffer zones depending on their distance from the nearest major city: the first buffer zone includes areas within 50

km of a major city; the second includes areas between 50 and 100 km; and the third includes areas located more than 100 km away, representing remote rural regions. Basically, for each buffer zone (*bf*) the share of rural population (*S*) living in it is calculated as:

$$S_{bf} = \frac{\sum_{i \in bf} P_i}{\sum_i P_i}, \quad (1)$$

where P_i is population in rural settlement i .

Results and discussion

Figure 1 presents the evolution of urban and rural populations in Kazakhstan from 1989 to 2024. Although the broader context of this study is rural depopulation, the data reveal that there has been no absolute decline in Kazakhstan's rural population during this period. In fact, the rural population has increased slightly from 7.19 million in 1989 to 7.53 million in 2024. This highlights an important distinction: urbanization does not necessarily imply an absolute decrease in rural population, but rather a faster relative growth of urban centers.

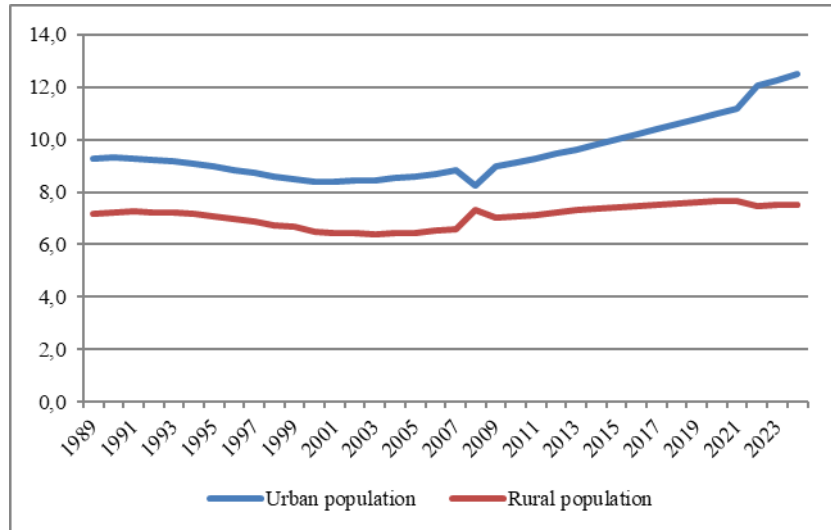

Figure 1 – Urban vs Rural Population in Kazakhstan in 1989-2024
Source – Authors' calculations based on Kazakhstan national census data.

As the figure shows, the urban population has grown steadily and substantially, reflecting national trends toward urban concentration and internal migration toward larger cities. In contrast, the rural population has remained relatively stable, with modest fluctuations. Therefore, rural depopulation

in this study refers not to a nationwide decline in rural inhabitants, but to a selective and spatially uneven process that affects specific rural districts and small settlements disproportionately.

Our dataset identifies a total of 8,583 rural settlements that have existed at any time between 1989

and 2024. Of these, 1,829 settlements, or approximately 27.3%, have been eliminated during this period, either due to population decline to zero or the administrative removal of settlements that no longer function as inhabited communities.

Figure 2 illustrates the distribution of these eliminated settlements across different intercensal periods. The highest rate of village disappearance occurred between 2000 and 2009, when 37.1% of all eliminated villages were removed from the national records. This was followed by 31.7% during 2010–2021 and 29.3% in the early post-Soviet decade of 1989–1999.

These results indicate that the process of rural depopulation and village abandonment has been persistent and cumulative, with significant waves of elimination continuing well into the 21st century. The findings also reveal how turbulent and uneven the spatial dynamics of Kazakhstan's rural population have been – patterns that are not apparent when looking solely at aggregate rural population statistics. Although the pace has slowed in recent years, the process of rural settlement disappearance is still ongoing, suggesting that the restructuring of the rural settlement system in Kazakhstan is still an ongoing process.

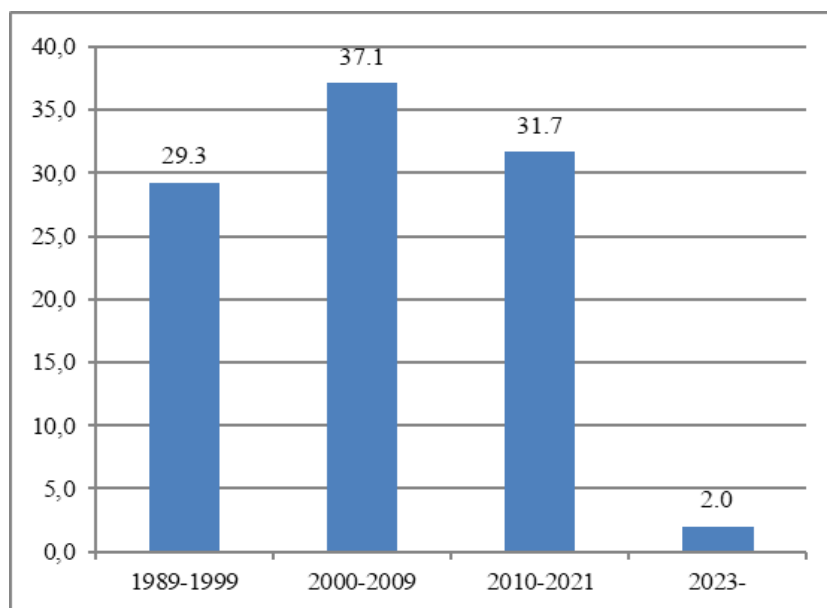

Figure 2 – Percentage of Eliminated Rural Settlements by Intercensal Periods
Source – Authors' calculations based on Kazakhstan national census data.

Table 1 provides additional insights into the dynamics of rural settlement elimination across intercensal periods. Between 1989 and 1999, a total of 633 villages were depopulated, followed by 528 in 1999–2009, and 542 in 2009–2021. While the number of eliminated villages remained relatively stable over time, an interesting pattern emerges in terms of their population size prior to elimination. In the earliest period, the average population of a village before disappearance was 129.3, which declined to 106.6 in the second period and dropped further to 65.1 in the most recent one. This suggests that larger villages were more likely to be depopulated in the 1990s, possibly reflecting the faster and more abrupt

demographic shifts characteristic of the early post-Soviet transition. This interpretation aligns with the broader context of the 1990s, a decade marked by high mobility, economic dislocation, and significant population redistribution.

At the same time, the average population size of existing villages has steadily increased from 995 in 1989–1999 to 1,189 in 2009–2021. This is a logical outcome, given that the total rural population has remained relatively stable, while the number of villages has declined. As a result, there is a general trend toward the consolidation and enlargement of surviving rural settlements, as rural residents become concentrated in fewer localities.

Table 1 – Information about Rural Settlements by Intercesal Periods

	1989-1999	1999-2009	2009-2021
Number of depopulated villages	633	528	542
Average population size of village before elimination	129.3	106.6	65.1
Average population size of existing villages	995	1054	1189
Source – Authors' calculations based on Kazakhstan national census data			

Using rural demographics and rates of village depopulation, we analyzed how proximity to major cities influences rural population growth and the likelihood of settlement elimination. The results, presented in Table 2, show a clear spatial gradient. Districts located within 50 km of a major city experienced the highest average rural population growth (1.430), while those more than 100 km away recorded the lowest growth (0.642). At the same time, the average percentage of eliminated villages increases

sharply with distance from 7.8% in the closest zone to 24.7% in the most remote areas. This means that village elimination is more than three times more frequent in remote districts compared to those near major cities, highlighting the strong link between remoteness and rural settlement decline. These findings suggest that rural areas situated closer to urban centers benefit from demographic persistence, while distance from cities significantly increases the risk of depopulation and abandonment.

Table 2 – Dynamics of Rural Population and Rural Settlements vs Distance to Nearest Major City during 1989-2024

	<50 km	50-100 km	>100 km
Average rural population growth in districts	1.430	0.898	0.642
Average percentage of eliminated villages in districts	7.8	18.1	24.7
Source – Authors' calculations based on census data.			

Figure 3 presents the spatial distribution of village depopulation across Kazakhstan's districts during the period 1989–2024. The map reveals a highly uneven territorial pattern, with the darkest areas, indicating the highest frequency of rural settlement elimination concentrated in the northern and central parts of the country, including large sections of North Kazakhstan, Kostanay, Akmola, Pavlodar, and Karaganda regions. These depopulation hotspots appear where remoteness from major urban centers overlaps with additional contributing factors, such as ethnic emigration, which was particularly intense in the 1990s mentioned in Rowland (1999). Although the ethnic dimension is not the focus of this study, its spatial overlap with areas

of rural decline is noteworthy in understanding the broader demographic context of the early post-Soviet transition.

In contrast, districts that host major cities or are adjacent to them appear visibly brighter on the map, indicating substantially lower rates of village depopulation. These peri-urban and urban-linked districts benefit from better infrastructure, access to services, and economic linkages, which likely help maintain population in nearby rural areas. The map allow to see the territorial imbalance of rural depopulation in Kazakhstan, pointing to a process that is not only demographic but also spatially structured, with remote and economically peripheral districts bearing the brunt of village loss.

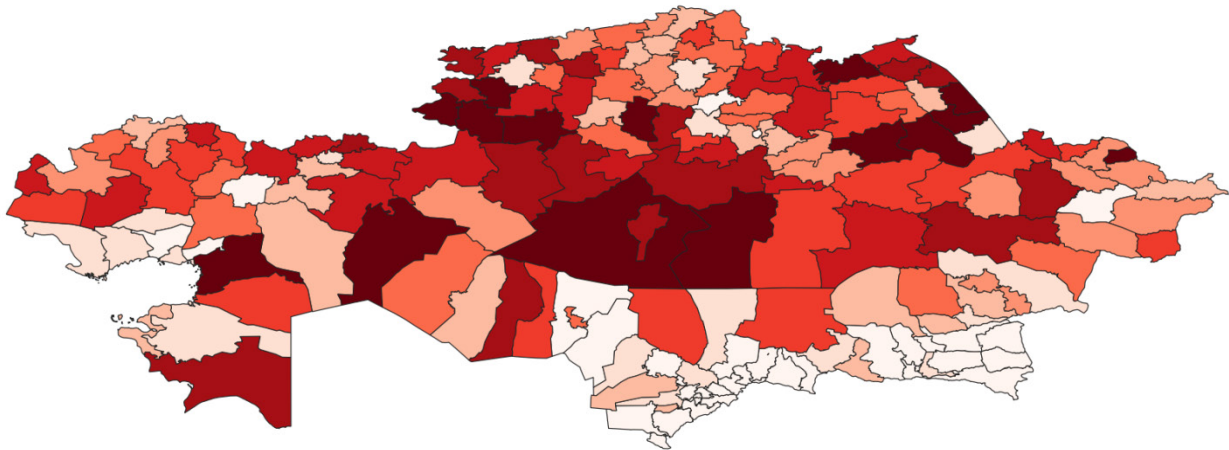

Figure 3 – Frequency of Village Depopulation by Districts in Kazakhstan during 1989-2021

Source – Elaborated by Authors based on Kazakhstan national census data.

Table 3 – Dynamics of Average Population Size of Rural Settlements vs Distance to Nearest Major City during 1989-2024

	<50 km	50-100 km	>100 km
Average population size of villages in districts in 1989	1168	1029	858
Average population size of villages in districts in 1999	1253	1183	819
Average population size of villages in districts in 2009	1482	1298	771
Average population size of villages in districts in 2021	1987	1145	763
Source – Authors' calculations based on census data.			

This uneven geography of village disappearance also finds reflection in the evolution of population size within surviving rural settlements. A closer look at the population averages across districts reveals a consistent trend: villages located closer to major cities have grown significantly larger over time, while those in more remote areas have either stagnated or declined in size. Already in 1989, there was a clear gradient—villages within 50 km of major urban centers had an average population of 1,168, compared to just 858 in districts located more than 100 km away. Over the next three decades, this gap widened substantially.

By 2021, the average village near a major city had grown to nearly 2,000 residents, while the average for remote districts remained under 800. Interestingly, the most rapid growth occurred in

peri-urban areas, especially between 2009 and 2021, when the population size in these villages increased by over 500 people on average. In contrast, remote villages not only failed to grow but showed a continued decline in average population size, suggesting a process of slow demographic erosion even among settlements that remain inhabited.

These figures point to a broader process of rural consolidation: as smaller and more isolated settlements disappear, rural populations increasingly concentrate in larger, better-connected villages, particularly those located near major urban centers. This shift reflects not only patterns of migration and economic opportunity but also the growing functional integration between urban cores and their rural peripheries.

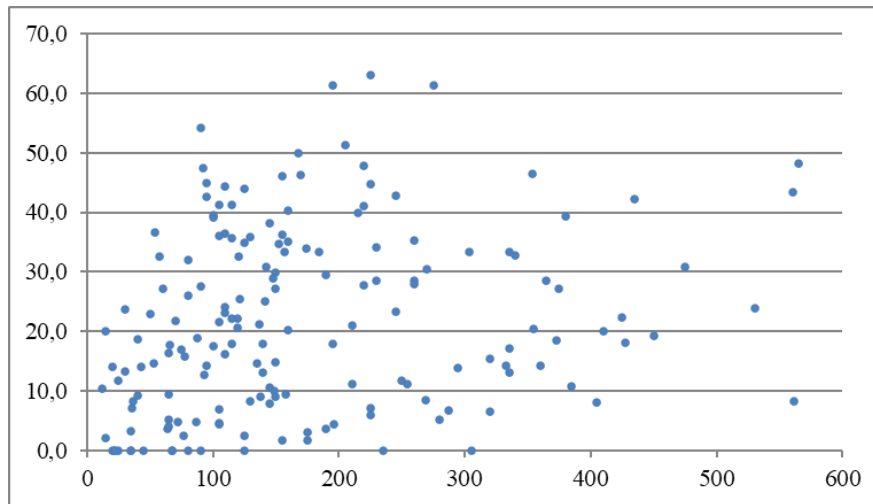

Figure 4 – Percentage of Eliminated Rural Settlements by District Since 1989 vs. Average Distance to the Nearest Mid-Sized or Major City
Source – Authors' calculations based on census data.

Our findings can be partially extended to other Eastern countries, but with serious reservations. The study focused on the post-Soviet context of Kazakhstan – the Soviet legacy, settlement structure, transport network, the role of large cities, and economic geography. As for other Eastern countries (Central Asia, the Caucasus, the Middle East, Southeast Asia), in each case, adjustments should be made for several factors. There are universal elements that can be applied, for example, periurbanization and the growth of rural areas near large cities are observed in many countries, especially where urbanization is proceeding rapidly (for example, in Uzbekistan, Turkey, China, Iran). The Kazakhstan scenario can be considered a special case of a broader pattern of urban-rural integration, observed in other Eastern countries.

A common point is the demographic concentration near transport and economic hubs, described in growth poles, central place theories.

The integration of rural and urban spaces in functionality is also observed in different cultural and economic systems. At the same time, the post-Soviet planning system in Kazakhstan (and neighboring post-Soviet countries) has a number of differences in the structure, speed and nature of depopulation. For example, in countries with highly intensive small farming (Indonesia, Vietnam), villages can maintain their numbers due to the agricultural economy, even being far from cities, and in countries with poor connectivity, the “50 km from the city” effect may not work as well as in Kazakhstan. Naturally, the rate of disappearance of remote

settlements depends on geography and climate; in the mountains and steppes, the dynamics are different. Migration policy also plays a significant role.

Conclusion

Although rural depopulation is often framed as a demographic decline, Kazakhstan's case illustrates a more complex reality. Despite decades of urban growth and sustained outmigration from many rural areas, the country's total rural population has remained relatively stable, rising slightly from 7.19 million in 1989 to 7.53 million in 2024. What emerges instead is a profound spatial reorganization of the rural population. While many districts have experienced the disappearance of settlements and net rural decline, others, especially those near major cities, have absorbed rural migrants and grown in size.

This process reflects a structural transformation of the rural settlement system in post-Soviet Kazakhstan. The most remote villages, often lacking infrastructure, employment, or connectivity, continue to lose population or vanish altogether. In contrast, rural settlements situated within 50 kilometers of major urban centers increasingly serve as extensions of the urban field, with growing population sizes and stronger demographic resilience. The overlap between rural and urban spheres is no longer peripheral, but rather it is becoming central to the new spatial logic of settlement in the country.

What is taking place, then, is not simply rural decline, but a territorial consolidation of the rural

landscape, in which the geography of rural Kazakhstan is being reshaped by processes of peri-urbanization, accessibility, and demographic concentration. This outcome is consistent with theoretical models that emphasize proximity to urban centers as a key determinant of rural viability (Champion, 1989; Tacoli, 1998; Nelson, 2004). It also aligns with central place dynamics and the persistent influence of growth poles (Christaller, 1933; Perroux, 1950; Friedmann, 1973), whereby peripheral regions fall behind while nodes closest to urban and economic cores accumulate population and opportunity.

The spatial redistribution of rural population observed in this study reveals a broader pattern of post-Soviet urban–rural integration. As Kazakhstan’s settlement system continues to evolve, it does

so not through the disappearance of the rural per se, but through the emergence of a functionally differentiated rural space, shrinking at the margins, yet consolidating around urban centers. Rural depopulation, therefore, is not an end point but part of a longer transformation in the structure of national territory.

Funding statement:

This article was prepared with funding from the Program-Targeted Financing (PTF) project “BR21882416 Historical Geography of Central Asia,” provided by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

References

- Amirova, G., Bodaukhan, K., & Daurenbekov, K. (2024). Rural depopulation in Kazakhstan: Mechanisms of regulation. *Problems of AgriMarket*, (3), Article 20. <https://doi.org/10.46666/2024-3.2708-9991.20>
- Amirova, G. K., Assanova, A. B., Zhenshan, D., & Appazova, G. Zh. (2024). Depopulation in rural areas of the North Kazakhstan region: Social, economic problems and regulatory mechanisms. *Bulletin of Turan University*, (3), 195–206. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-3-195-206>
- Kireyeva, A. A., Vasa, L., Nurlanova, N. K., Lee, J. W., & Moldabekova, A. (2023). Factors causing depopulation of vulnerable regions: Evidence from Kazakhstan, 2009–2019. *Regional Statistics*, 13(3), 559–580. <https://doi.org/10.15196/RS130308>
- Kireyeva, A. A., Nurlanova, N. K., Moldabekova, A., Urdabayev, M., & Mussayeva, D. (2021). Methodological approaches to assessing the level of vulnerability of settlements in Kazakhstan. *E3S Web of Conferences*, 291, 03004. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202129103004>
- Kireyeva, A. A., Nurlanova, N. K., Vasa, L., & Lee, J. W. (2025). Corporate social responsibility and rural population dynamics in Kazakhstan: A structural equation modeling analysis of the Akmola region. *SSRN*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.5252295>
- Amirova, G. K., Assanova, A. B., Zhenshan, D., & Appazova, G. Zh. (2024). Depopulation in rural areas of the North Kazakhstan region: Social, economic problems and regulatory mechanisms. *Bulletin of Turan University*, (3), 195–206. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-3-195-206>
- Amirova, G., Bodaukhan, K., & Daurenbekov, K. (2024). Rural depopulation in Kazakhstan: Mechanisms of regulation. *Problems of AgriMarket*, (3), 217–228. <https://doi.org/10.46666/2024-3.2708-9991.20>
- Kireyeva, A. A., Vasa, L., Nurlanova, N. K., Lee, J. W., & Moldabekova, A. (2023). Factors causing depopulation of vulnerable regions: Evidence from Kazakhstan, 2009–2019. *Regional Statistics*, 13(3), 559–580. <https://doi.org/10.15196/RS130308>
- Aidarkhanova, G., Zhumagulov, C., Nyussupova, G., & Kholina, V. (2025). Assessing the impact of demographic growth on the educational infrastructure for sustainable regional development: Forecasting demand for preschool and primary school enrollment in Kazakhstan. *Sustainability*, 17(9), 4212. <https://doi.org/10.3390/su17094212>
- Kireyeva, A. A., Vasa, L., Nurlanova, N. K., Lee, J. W., & Moldabekova, A. (2023). Factors causing depopulation of vulnerable regions: Evidence from Kazakhstan, 2009–2019. *Regional Statistics*, 13(3), 559–580. <https://doi.org/10.15196/RS130308>
- Makhanov, K. (2023). Soviet and post-Soviet transformations of urban system: Case of Kazakhstan from 1979 to 2022. *Eurasian Research Journal*, 5(1), 43–58. <https://doi.org/10.53277/2519-2442-2023.1-03>
- Rowland, R. H. (1989) National and Regional Population Trends in the USSR, 1979–89: Preliminary Results from the 1989 Census. *Soviet Geography* 30(9), 635–669.
- Rowland, R. H. (1990) Economic Region net Migration Patterns in the USSR: 1979–89. *Soviet Geography* 31(9), 657–678.
- Rowland, R. H. (1994) Declining Towns in the Former USSR. *Post-Soviet Geography* 35(6), 352–365.
- Rowland, R. H. (1995) Rapidly Growing Towns in the Former USSR and Russia, 1970–1993. *Post-Soviet Geography* 36(3), 133–156.
- Rowland, R. H. (1999) Urban Population Trends in Kazakhstan during the 1990s. *Post-Soviet Geography and Economics* 40(7), 519–552.
- Rowland, R. H. (2001) Regional Population Change in Kazakhstan during the 1990s and the Impact of Nationality Population Patterns: Results from the Recent Census of Kazakhstan. *Post-Soviet Geography and Economics*, 42(8), 571–614.
- Rakhmetova, R. U., & Abenova, K. A. (2013). The main demographic trends of rural and urban population of Kazakhstan. *World Applied Sciences Journal*, 27(13A), 273–277.
- Rural/urban differentials in demographic processes: The Central Asian states. *Population Research and Policy Review*, 17(1), 71–89. <https://doi.org/10.1023/A:1005911222221>

- Belgibayeva, Z., Sokira, T., & Belgibayev, A. (2021). Rural population of Kazakhstan: Demographics, statistics and trends. *Journal of Economic Research & Business Administration*, 139(1), 47–54. <https://doi.org/10.52261/1991-3494.2021.1.47>
- Dzhusupov, K. O., Nazarov, Z. T., Issanov, A., Tulebaev, K., & Aitkulova, A. (2019). Health literacy of rural population of Kazakhstan. *Iranian Journal of Public Health*, 48(11), 2067–2068.
- Amankulova, Z. (2018). How rurality affects students' higher education access in Kazakhstan: An autoethnographic account. *International Journal of Multidisciplinary Perspectives in Higher Education*, 3(1), 1–17. <https://doi.org/10.32674/jimpe.v3i1.935>
- Lee, S., Zhenskhan, D., Lim, S. S., Alipbeki, O., Balkibayeva, A., Orynbekova, G., Appazova, G., & Azan, T. (2025, January). *Corporate social responsibility and rural population dynamics in Kazakhstan: A structural equation modeling analysis of the Ak-mola Region* (Preprint). SSRN. <https://doi.org/10.2139/ssrn.5252295>
- Satybaldin, A., Sadvakassova, A., & Ilyas, A. (2021). Attitudes of Kazakh rural households towards joining and creating cooperatives: Case of dairy farming. *Agriculture*, 11(10), 990. <https://doi.org/10.3390/agriculture11100990>
- Berry, B. J. L. (1976). *Urbanization and counterurbanization*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Champion, T. (1989). *Counterurbanization: The changing pace and nature of population deconcentration*. London: Edward Arnold.
- Champion, T., & Hugo, G. (Eds.). (2004). *New forms of urbanization: Beyond the urban-rural dichotomy*. London: Ashgate.
- Christaller, W. (1966). *Central places in southern Germany* (C. W. Baskin, Trans.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. (Original work published 1933)
- Friedmann, J. (1966). *Regional development policy: A case study of Venezuela*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Friedmann, J. (1973). *Urbanization, planning, and national development*. Beverly Hills, CA: Sage.
- McGee, T. G. (1991). The emergence of desakota regions in Asia: Expanding a hypothesis. In Ginsburg, N., Koppel, B., & McGee, T. G. (Eds.), *The extended metropolis: Settlement transition in Asia* (pp. 3–25). Honolulu: University of Hawaii Press.
- Nelson, P. B. (2001). Rural restructuring in the American West: Land use, family and class discourses. *Journal of Rural Studies*, 17(4), 395–407. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(01\)00012-6](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(01)00012-6)
- Nelson, P. B. (2004). Toward a regional concept of regionalism: Rural development and spatial restructuring in the U.S. *Annals of the Association of American Geographers*, 94(1), 120–141. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.2004.09401008.x>
- Perroux, F. (1950). Economic space: Theory and applications. *The Quarterly Journal of Economics*, 64(1), 89–104. <https://doi.org/10.2307/1881961>
- Rephann, T. J. (1999). Commuting and community development: Evidence from Appalachia. *Growth and Change*, 30(3), 473–496. <https://doi.org/10.1111/0017-4815.00125>
- Rogerson, P. A. (1999). *Statistical methods for geography*. London: Sage.
- Tacoli, C. (1998). Rural-urban interactions: A guide to the literature. *Environment and Urbanization*, 10(1), 147–166. <https://doi.org/10.1177/095624789801000105>

Information about authors:

Kanat Makhanov (corresponding author) – doctoral student of the Department of Social Geography and Regional Development Planning at the University of Debrecen (Debrecen, Hungary, e-mail: kanat.makhanov@science.unideb.hu)

Azimzhan Khitakhunov – PhD in Economics, senior research fellow, CAPS Unlock (Almaty, Kazakhstan, email: akhitakhunov@capsunlock.org)

Zhengizkhan Zhanaltay – Deputy Director, Eurasian Research Institute (Almaty, Kazakhstan, email: z.zhanaltay@ayu.edu.kz)

Marat Mussabekov – Research fellow, Eurasian Research Institute (Almaty, Kazakhstan, e-mail: m.mussabekov@ayu.edu.kz)

Авторлар туралы мәлімет:

Қанат Маханов (корреспондент-автор) – Дебрецен университетінің Әлеуметтік география және өңірлік даму жоспарлау кафедрасының докторанты (Дебрецен, Венгрия, эл.пошта: kanat.makhanov@science.unideb.hu)

Азимжан Хитахунов – PhD (экономика ғылымдары), аға ғылыми қызметкер, CAPS Unlock (Алматы, Қазақстан, эл.пошта: akhitakhunov@capsunlock.org)

Женгізхан Жаналтай – директордың орынбасары, Еуразия ғылыми-зерттеу институты (Алматы, Қазақстан, эл.пошта: z.zhanaltay@ayu.edu.kz)

Марат Мусабеков – Еуразия ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан, эл.пошта: m.mussabekov@ayu.edu.kz)

Сведения об авторах:

Канат Маханов (корреспондент-автор) – докторант кафедры социальной географии и планирования регионального развития Университета Дебрецена (Дебрецен, Венгрия, эл. почта: kanat.makhanov@science.unideb.hu).

Азимжан Хитахунов – PhD в экономике, старший научный сотрудник, CAPS Unlock (Алматы, Казахстан, эл. почта: akhitakhunov@capsunlock.org).

Женгізхан Жаналтай – зам. директора Евразийского научно-исследовательского института (Алматы, Казахстан, эл. почта: z.zhanaltay@ayu.edu.kz).

Марат Мусабеков – научный сотрудник Евразийского научно-исследовательского института (Алматы, Казахстан, эл. почта: m.mussabekov@ayu.edu.kz).

Received May 10, 2025
Accepted August 13, 2025

Қ. Сарқытқан , С.К. Әмірбекова*

Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан

*e-mail: sagynysh.amirbekova@mail.ru

ТАРИХ ЖӘНЕ КАРТОГРАФИЯ: ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ИСЛАМ МЕН ХРИСТИАН КАРТОГРАФИЯСЫ ЖӘНЕ ӨРКЕНИЕТТЕР ҚАҚТЫҒЫСЫ

Тарих пен география – уақыт пен кеңістікті бейнелейтін іргелі ұғымдар. Осы екі философиялық концепцияның тоғысқан жерінен адамзат өркениеттері бастау алды. Өркениет – мәдениеттің тереңдетілген және кең тараған деңгейі. Өркениеттер бізге мәдени және ғылыми мұра ретінде тарихи карталарды қалдырды. Бұл карталар – өткеннің құнды дереккөзі ғана емес, сонымен қатар, кеңістіктік танымның көрінісі. Адамзат қоғамының дамуымен бірге карта жасау ісі дербес ғылыми бағытқа айналып, **картография** ғылымы ретінде қалыптасты. Бастапқыда географияның бір саласы саналғанымен, ғылыми-техникалық прогресс әсерінен картография қазіргі таңда кешенді зерттеу саласына айналды. Осы зерттеудің мақсаты – ортағасырлық ислам әлемі мен христиан дүниесінің картографиялық дәстүрлері салыстырылып, олардың дүниетанымдық, мәдени ерекшеліктері талдау. Бұл салыстыру арқылы екі ірі өркениеттің тарихтағы орнын ғана емес, олардың бүгінгі жаһандық үдерістерге қатысу деңгейін де бағамдауға мүмкіндік туады. Әсіресе қазіргі мұсылман әлемінің жаһандану дәуіріндегі орны мен геосаяси сын-қатерлерге қарсы тұру қабілеті тұрғысынан мәселені қарастыру өзекті болып отыр.

Мақаланың ауқымдылығы мен маңызына және мақсат-міндеттеріне байланысты тарихи-генетикалық әдісті қолданамыз. Бұл арқылы картография ғылымының шығу тегін, эволюциялық дамуын және өркениеттер арасындағы картографиялық дәстүрлердің пайда болуын зерттей аламыз. Бұдан бөлек, салыстырмалы талдау, мәтін талдау әдістері бойынша ортағасырлық дереккөздер, карталар мен олардың сипаттамалары арқылы идеологиялық және ғылыми мазмұнын талдай аламыз. Пәнаралық әдісті қолданып, география, тарих, мәдениеттану, философия және саясаттану сияқты бірнеше ғылым саласының шекарасында тұрған мәселені кешенді қарастыра аламыз. Бұл әдістер арқылы картаны тек географиялық құрал ретінде емес, мәдени-танымдық феномен ретінде де қарастыруға болатынына көз жеткіземіз.

Ғылыми зерттеулер мен тарихи деректерге сүйенсек, адамзат өркениетінің даму үдерісінде ислам әлемі ғылым мен білім саласында аса ірі жетістіктерге қол жеткізгені анық байқалады. Ортағасырлық кезеңде мұсылман әлемі медицина, математика, астрономия, философия және өзге де ғылым салаларында әлемдік деңгейде ілгері дамып, кейінгі өркениеттердің қалыптасуына елеулі ықпал етті. Алайда, тарихтың белгілі бір кезеңдерінде орын алған саяси тұрақсыздықтар, мәдени трансформациялар, экономикалық және әлеуметтік дағдарыстардың салдарынан ислам әлемінің ғылыми көшбасшылығы әлсіреп, тарихи сахнадағы орны кейінгі қатарға ысырылды. Қазіргі жаһандану жағдайында мұсылман әлемінің жаһандық геосаяси және геоэкономикалық орталықтарға тәуелділігі артып отырғаны байқалады. Бұл жағдайды еуроцентризм тұрғысынан біржақты бағалау – тарихи әділеттіліктен алшақ түсетін ұстаным.

Тарихи-өркениеттік дамудың циклдік сипатын ескере отырып, әлемдік үстемдік пен өркениеттің мәңгілік сипатқа ие еместігін, әр дәуірдің өзіндік ерекшелігімен алмасып отыратынын, ғылыми-техникалық және мәдени прогрестің кезең-кезеңімен дамитынын пайымдауға болады. Демек, қазіргі әлемдік тәртіп те өзгермелі, ал бұл өзгерістерде ислам әлемінің жаңғыру мүмкіндігі мен ғылыми әлеуетін қайта жандандыру әлеуеті бар екенін жоққа шығаруға болмайды. Әсіресе өркениеттер арасындағы қақтығыстар мәселесінде өзгерістер мен тарихи шынайылық арасындағы салыстырмалы тәртіпті сақтай білудің маңызы жоғары болмақ.

Түйін сөздер: картография, мәдениеттерді салыстырмалы талдау, тарихи карталар, ортағасырлық ислам картографиясы, христиан картографиясы, өркениеттер қақтығысы, жаһандану және геосаясат.

K. Sarkytkan, S.K. Amirbekova*

R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: sagynysh.amirbekova@mail.ru

History and cartography: medieval islamic and christian cartography and the clash of civilisations

History and geography are fundamental concepts that represent time and space. From the intersection of these two philosophical concepts, human civilisations emerged. Civilisation is a deepened and widespread level of culture. Civilisations have left us historical maps as a cultural and scientific heritage. These maps are not only valuable sources of the past but also a reflection of spatial perception. With the development of human society, map-making evolved into an independent scientific field, forming the basis of cartography as a science. Initially considered a branch of geography, cartography has, under the influence of scientific and technical progress, become a comprehensive field of study today. The purpose of this research compares the cartographic traditions of the medieval Islamic world and the Christian world, analysing their worldview and cultural characteristics. This comparison allows us to evaluate not only the historical roles of these two major civilisations but also their level of participation in today's global processes. In particular, the issue of the contemporary Muslim world's place in the era of globalisation and its capacity to confront geopolitical challenges is of significant relevance.

Given the scope and significance of the article, as well as its objectives and tasks, we apply the historical-genetic method. This allows us to study the origins of cartographic science, its evolutionary development, and the emergence of cartographic traditions among different civilisations. In addition, through comparative and textual analysis methods, we examine the ideological and scientific content of medieval sources, maps, and their descriptions. By employing an interdisciplinary approach, we can comprehensively explore this issue, which lies at the intersection of several fields such as geography, history, cultural studies, philosophy, and political science. These methods enable us to view the map not merely as a geographic tool, but also as a cultural and cognitive phenomenon.

Based on scientific research and historical records, it is evident that the Islamic world achieved significant advancements in science and education throughout the development of human civilisation. During the medieval period, the Muslim world made remarkable progress in fields such as medicine, mathematics, astronomy, philosophy, and other sciences, playing a crucial role in shaping subsequent civilisations. However, due to periods of political instability, cultural transformations, and economic and social crises, the Islamic world's scientific leadership declined, and its prominence on the historical stage diminished. In the current context of globalisation, there is an increasing dependency of the Muslim world on global geopolitical and geoeconomic centres. Evaluating this situation solely from a Eurocentric perspective would be a stance far removed from historical fairness.

Taking into account the cyclical nature of historical and civilisational development, it can be reasoned that global dominance and civilisation are not eternal; each era is marked by its own distinctive features, and scientific, technological, and cultural progress unfolds in stages. Therefore, the current global order is also subject to change, and within these changes lies the potential for the Islamic world to experience a revival and to restore its scientific capacity. In particular, when addressing the issue of conflicts between civilisations, it is essential to maintain a balanced perspective that respects both change and historical realities.

Keywords: cartography, comparative analysis of cultures, historical maps, medieval Islamic cartography, Christian cartography, clash of civilisations, globalisation and geopolitics.

К. Сарқытқан, С.К. Амирбекова*

Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, Алматы, Казахстан

*e-mail: sagynysh.amirbekova@mail.ru

История и картография: средневековая исламская и христианская картография и столкновение цивилизаций

На пересечении истории и географии – фундаментальных категорий, отражающих время и пространство, – зарождались и развивались человеческие цивилизации. Каждая цивилизация, представляющая собой глубокий и широко распространённый уровень культуры, оставила нам в наследие исторические карты. Эти карты – не только ценный источник знаний о прошлом, но и отражение пространственного восприятия, являющееся культурным и научным достоянием. С развитием общества картография оформилась как самостоятельное научное направление. Хотя изначально она считалась разделом географии, под влиянием научно-технического прогресса картография превратилась в комплексную междисциплинарную область исследований.

Цель данной работы – провести сравнительный анализ картографических традиций средневекового исламского мира и христианского Запада, и рассмотреть их мировоззренческие и куль-

турные особенности. Это сопоставление позволяет оценить историческую роль двух великих цивилизаций и их вклад в современные глобальные процессы. Особую актуальность представляет вопрос о месте мусульманского мира в эпоху глобализации и его способности противостоять современным геополитическим вызовам.

Методология исследования. Для реализации целей и задач статьи используется историко-генетический метод, который позволяет изучить происхождение и эволюцию науки картографии, а также формирование картографических традиций в различных цивилизациях. Методы сравнительного и текстового анализа применяются для исследования идеологического и научного содержания средневековых источников, карт и их описаний. Междисциплинарный подход, объединяющий географию, историю, культурологию, философию и политологию, позволяет рассматривать карту не только как географический инструмент, но и как культурно-познавательный феномен.

Анализ исторических процессов и современного состояния. На основе исторических данных и научных исследований очевидно, что в процессе цивилизационного развития исламский мир достиг выдающихся успехов в науке и образовании. В Средние века мусульманские учёные внесли значительный вклад в медицину, математику, астрономию, философию и другие науки, оказав тем самым существенное влияние на последующее развитие цивилизаций. Однако в определённые исторические периоды политическая нестабильность, культурные трансформации и социально-экономические кризисы ослабили научное лидерство исламского мира, отодвинув его на второй план.

В условиях современной глобализации наблюдается усиление зависимости мусульманского мира от глобальных геополитических и геоэкономических центров. Оценка этой ситуации исключительно с позиций евроцентризма является подходом, далёким от исторической объективности.

Учитывая циклический характер исторического развития, можно утверждать, что мировое господство не является вечной категорией. Каждая эпоха сменяется другой, и научно-технический и культурный прогресс развивается поэтапно. Следовательно, современный мировой порядок также подвержен изменениям, и в этом контексте нельзя исключать потенциал исламского мира к обновлению и восстановлению своего научного потенциала. Важно сохранять сбалансированный подход, учитывая как историческую реальность, так и динамику современных цивилизационных процессов, особенно в вопросах конфликтов между цивилизациями.

Ключевые слова: картография, сравнительный анализ культур, исторические карты, средневековая исламская картография, христианская картография, столкновение цивилизаций, глобализация и геополитика.

Кіріспе

Карта – Жер бетінің немесе оның жекелеген физикалық, әлеуметтік-экономикалық, әкімшілік, табиғи нысандары мен құбылыстарының шартты белгілер және картографиялық проекциялар арқылы белгілі масштабта кішірейтіліп берілген жалпыланған әрі символдық бейнесі. Карта – тек кеңістіктік орналасуды бейнелеу құралы ғана емес, сонымен қатар географиялық көріністің күрделі және көпқырлы бейнеленуі болып табылады. Бұл анықтамалар картаның тек қолданылмалы құрал емес, адамзат өркениетінің маңызды танымдық және коммуникативтік тетігі екенін көрсетеді (<https://education.nationalgeographic.org>).

Картография – карталарды жасау мен пайдаланудың теориялық және практикалық негіздерін зерттейтін ғылым саласы. Ол табиғи және әлеуметтік-экономикалық үдерістерді кеңістікте бейнелеу арқылы белгілі бір ғылыми мақсаттарға жетуге, нақты міндеттерді шешуге бағыттала-

ды. Картография тарихы адамзат өркениетімен бірге дамығанымен, оның нақты қай кезеңде ғылым ретінде қалыптасқаны туралы нақты айту қиын. Дегенмен, теориялық негіздерінің Ежелгі Грекия дәуірінен бастау алатыны анық. Міне осындай ұзақ тарихи эволюция барысында географиядан дараланып шықты. Әйтсе де, тарихи тұрғыда ол географиямен тығыз байланысты дамығандықтан, көп уақыт бойы география ғылымының бір тармағы ретінде қарастырылып келді.

Алғашқы карталар қарапайым әрі айқын болғанымен, олар сол дәуірдегі қоғам үшін жоғары практикалық мәнге ие болды. Сондықтан да сауатсыз адамдар да картаны жасау және пайдалануға мүмкіндігі болды. Демек, карта сауаттылықты талап етпейтін, әмбебап ақпарат құралы болды.

Уақыт өте келе ғылыми-техникалық прогресс картография саласына жаңа серпін берді. Кеңістіктік деректерді жинау мен өңдеудің күрделенуі, дәлдіктің артуы, математикалық

модельдердің енгізілуі қазіргі заман карталарының сапасын мүлде жаңа деңгейге көтерді. Осылайша, тарихи карталарды зерттеуде оларды заманауи деректермен салыстыра отырып, географиялық нысандар мен құбылыстардың ұзақ мерзімді динамикасын кешенді түрде талдау маңызды болып отыр (San-Antonio-Gómez C., Velilla C., Manzano-Agugliaro F., 2014: 47–58).

Картография саласының дамуында географтардың үлесі айрықша болғанымен, инженерлер, математиктер, тарихшылар, архитекторлар мен басқа да сала мамандарының еңбегі де зор болды. Бұл – картографияның пәнаралық ғылым екенін және оны игеру кез келген маман үшін артық етпейтін әмбебап білім саласы екенін дәлелдейді (Gümüşçü, O., 2010).

Жоғарыдағы айтылған тұжырымдарға негізделгенде картография ғылымы жан-жақтылықты, шынайылықты әрі дәлдікті талап ететін пәнаралық күрделі ғылым екенін түсіндік. Демек, есте жоқ ескі замандарда картаны жасау және оны тиімді пайдаланудың үлкен жетістік екендігі анық. Ол халықтың білім және іскерлік деңгейін, қолданылмалы техникаларға шеберлігін көрсететін басты көрсеткіш болған. Картографияның дамыған ортағасырлық кезеңін алып қарастырсақ, әлемде екі түрлі картографиялық бағыт қалыптасып, дамып отырған. Былайша айтқанда, исламдық және христиандық бағыт. Бүгінгі көзқараспен қарағанда, әрине батыстық немесе христиандық бағыттағы карталардың ғылымилығы жоғары болу керек деп ойлауымыз мүмкін. Алайда, сол кездегі шынайы өмірде, керісінше мұсылман ғалымдарының картографиялық еңбектерінің ғылыми деңгейі жоғары болған.

Біз бұл мақалада осы екі түрлі бағыттағы картография саласын салыстыра талдауды негіз етеміз. «Не үшін салыстыру керек?», – деген сұраққа берер жауабымыз: Ортағасырлық ислам картографиясы мен христиан әлемі картографиясын салыстыру – бұл тек карталар арасындағы айырмашылықты тану ғана емес, сонымен бірге өркениеттік дүниетаным, ғылыми даму, мәдени алмасу және танымдық көзқарастарды талдаудың маңызды тәсілі екенін ашып көрсету. Біз осындай салыстыру негізінде бірнеше маңызды нәтижелерге ие боламыз:

– **Әртүрлі дүниетанымдар туралы дұрыс түсінікке ие боламыз.** Мәселен, Ислам картографиясы гүлденген кезеңде (VIII–XIV ғасырлар) ғылыми, астрономиялық және математикалық білімге негізделді. Оған Птолемей еңбектерінен

бастап, парсы мен үнділік дәстүрлі тәсілдер, эмпирикалық деректер негіз болды. Ал христиандық ортағасырлық картография көбінесе символдық және теологиялық сипатта болды. Мысалы, «Т» және «О» карталарында Йерусалим орталықта орналасып, әлем Қасиетті жазбалар негізінде бейнеленді. Біз осы екі түрлі үлгіні салыстыру арқылы әр өркениеттің әлемді қалай танып-білгенін, оның діни, философиялық және мәдени негіздерінің қайнары мен қасиетін түсінуге мүмкіндік аламыз.

– **Ғылыми-техникалық прогресті ашуда ислам өркениетінің антикалық білімді дамыта отырып, Еуропалық ренессансқа оң әсер еткенін көрсетеді.** Ғылыми әдебиеттерде карта – таңдап алынған кеңістіктік деректер мен сипаттарды бейнелейтін, символдар жүйесіне негізделген географиялық шындықтың абстрактылы үлгісі ретінде сипатталады (Bromberg K.D., Bertness M.D., 2005: 823–832). Демек, картография шынайылықты образды түрде бейнелеудегі ғылыми тәсілдің жетілген үлгісі. Мәселені осы тұрғыдан қарағанда ислам әлемінің картографиясында ғылымилық тәсіл басым болды деп айтуға болады. Мәселен, әл-Идриси картасы (Мұхаммед әл-Идриси, 1099–1166 жж.). Әл-Мамуни картасынан кейін әлемдік деңгейде танымалдыққа ие болған ислам ғалымының картасы. 1154 жылы аяқталған «صورة الأرض» (Сурат әл-ард/ Жер бейнесі) атты әлем атласы мен атласқа түсіндірме ретінде жазылған «نزهة المشتاق في اختراق الآفاق» (Әлемді саяхаттауға құштар жандардың қуанышы) атты еңбегінің тарихи және ғылыми маңызы өте зор болды. Бұл картаның басты ерекшелігі – әлемді жеті аймақ, он климаттық белдеуге бөліп, оларға араб тілінде сипаттама берген. Бұның да өзіндік себебі бар. Ол кезде ислам өркениеті құлашын кең жайып, араб тілі – ғылым тілі деңгейінде өмір сүрген (Қ.Саркытқан, Е.Ерблат, Н.Сәндібай – 2024: 44–58) Осы кезеңдегі еуропалық карталар, керісінше, ғылыми дәлдікке емес, діни-символдық мазмұнға көбірек негізделді және тек қайта өрлеу дәуірінен кейін нақтылана бастады.

– **Мәдени алмасу негізінде өркениеттердің қалыптасатынын, олардың оқшау дамымайтындығын, үнемі ықпалдастықта болатынын көре аламыз.** Мәселен, ислам мен христиан әлемі арасындағы сауда, саяхат, білім алмасу, соғыс (мысалы, крест жорықтары секілі) және өзге де ауыс-түйіс, қозғалыстар үздіксіз жүріп, байланысты сақтап отырған. Осы барыста исламдық географиялық білім латын әлеміне Испания мен

Сицилия арқылы сол елдердің тілінде аударылған еңбектер қатарында жеткізіліп келген.

– *Карталардың қызметі мен қолдану мақсатын айқындау арқылы әр өркениеттің әртүрлі әлеуметтік деңгейін саралай аламыз.* Мысалы, исламдық карталар көбінесе навигациялық (құбыланы анықтау немесе намаз уақытын есептеу) немесе әкімшілік мақсатта пайдаланылды. Христиандық карталар көбінесе діни-оқыту мақсатында, теологиялық дүниетанымды көрсету үшін қолданылды. Демек, карталар қоғамда әртүрлі қызмет атқарып, әртүрлі өркениеттің әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандырып отырған.

Еуроцентристік тарихи көзқарастарға қарсы тұру үшін ғылыми негіз бола алады. Мәселен, ислам және христиан картографиясын салыстыру – тарихты тек еуропалық тұрғыдан емес, жалпы кең ауқымдағы өркениеттік контексте түсінуге мүмкіндік береді. Бұл ислам өркениетінің тек мұрагер емес, сол мұраны байытып, кейін Еуропаға жеткізуші рөлін де нақтылайды. Осыларды жинақтай келгенде, ортағасырлық ислам мен христиан картографиясын салыстыру – тек географиялық карталарды зерттеу ғана емес, бұл – дүниетанымдар, білім жүйелері, өркениетаралық өзара ықпалдастық пен адамзаттың зияткерлік мұрасын бағалау жолы болып табылады. Мұндай салыстыру адамзаттың әлемді қалай танығанын, оған қалай бейімделгенін және білім мен мәдениетті қалай бөліскенін тереңірек түсінуге көмектеседі.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Тарихи карталарды зерттеу өте ауқымдылықты, шынайылықты және жан-жақтылықты талап ететіндіктен бұл саладағы зерттеу жұмыстарында көптеген әдістер қолданылады. Мәселен, тарихи-деректемелік әдіс арқылы археологиялық жәдігерлерді, жазбаша деректерді және ғылыми әдебиеттерді зерделеп, сұрыптай аламыз; тарихи салыстырмалы талдау әдісі негізінде ортағасырлық христиан және ислам картографиясының ұқсастықтары мен айырмашылықтарын және деңгейін саралай аламыз; ал карталарға қатысты діни, саяси және мәдени контекстерді ашу арқылы олардың қоғамдағы рөлдері талдауда мәдени-контекстуалды әдісті қолданамыз; ежелгі елді-мекендерге және тарихи оқиғаларға байланысты материалдар мен ресми құжаттар пайдалануда құжаттық әдістер пайдаланылады; Бұлардан басқа, географиялық

үлгілеу, картографиялық, баяндау сондай-ақ мұрағаттық, индукциялық, дедукциялық әдістер қолданылды.

Әдебиетке шолу

Мақалаға пайдаланылған ғылыми материалдар тарихи картографияға және оның даму үдерісі мен әрқайсы аймақтар мен мәдениеттердегі ерекшеліктерін саралап, зерттеген шетелдік авторлардың еңбектері негіз етілді. Мысалы, картаның пайда болуы мен ғылыми құрал ретінде даму үдерісіне қатысты мәліметтер АҚШ ғалымдары Bromberg K.D., Bertness M.D материалдарынан алынды. Ал тарихи карталарды географиялық нысандар ретінде зерттеудің әдіс-тәсілі Мадрид университетінің картографиялық инженерия және геодезия саласының ғалымы Карлос Сан-Антонио-Гомес және оның әріптестерінің «Urban and landscape changes through historical maps» еңбегінен алынды. Картаның тарихи маңызы мен оның қазіргі заманғы даму болашағы туралы мәліметтер түркияның тарих-география ғалымдары Osman Gümüşü-тің «Historical geography» еңбектерінен алынды. Ежелгі теңіз сауда жолдары мен порттары және аймақтағы сауда қатынастары туралы құнды мәліметтерді Bodleian Library-дің XVII ғасырдағы «Selden Map of China» картасынан пайдаланылды. Бұлардан басқа тарихи зерттеулерде географиялық ақпараттық жүйелерді (GIS) пайдаланудың маңызы яғни, тарихты кеңістіктік тұрғыдан зерттеу әдістері жөніндегі ұсыныстарды Ian N. Gregory & Alistair Geddes «Toward Spatial Humanities: Historical GIS and Spatial History» еңбегінен ал карталардың мәдениет, ғылым және қоғамдағы маңызын Thrower, N. J. W. «Maps & Civilization: Cartography in Culture and Society» еңбегінен қарастырылды. Отандық ғалымдардан география институтының ғалымы Сламқұл Әбдірахмановтың «Қазақ жерінің каталогы» және Р.Б.Сүлейменов атындағы Шығыстану институты ғалымы Қастер Сарқытқанның «Тарихи карталар және геосаясат: байырғы мәдениет, мемлекеттік мүдде және шекаралық шиленістер» атты еңбектері қолданылды.

Нәтижелері мен талқылама

Мақаланың негізгі мақсаты мен мазмұнын ашу үшін зерттеуге негіз болып отырған тарихи карталардың немесе картографияның жалпы адамзаттың даму тарихында қандай келелі

міндеттер атқарғанын сараптап алғанды жөн көрдік. Сол арқылы картографияның түрлі өркениеттердің өмір сүруі мен өркендеуіндегі маңызына және атқарған рөліне баға беруге болады деп тұжырымдауға болады. Бұдан карталардың тарихи маңыздылығы – адамзаттың қоршаған ортаны танудағы алғашқы кеңістіктік дерекнама болуымен байланысты екендігін біле аламыз (Bromberg, Levin 2010: 823–832). Адамзат карталарды пайдалануды бастаған есте жоқ ескі замандардан бүгінге дейінге даму кезеңінде ол

өртүрлі маңыз бен мақсатты атқарып, түрлі қызмет өтеп келді. Төменде карталардың басты қызметтерін айқындап кетейік:

Картография – тарихи көзқарас құралы ретінде қызмет атқарды. Мысалы, ежелгі өркениеттердің карталары – мысалы Вавилон, Птолемей карталары, ислам әлемінің карталары мен Қытайдың ескі атластарының бәрі де – сол кездегі қоғамның тыныс-тіршілігі мен мәдени өмірінен тіпті, ғарыштық (космологиялық) түсініктері туралы біршама терең мағлұмат береді.

1-сурет – Маппа Мунди картасы және ондағы Иерусалим қаласының орналасуы (<https://www.themappamundi.co.uk/mappa-mundi>)

Мәселен, Герефорд Соборында (Ұлыбритания) әлемдегі бірегей ортағасырлық қазыналардың бірі Маппа Мунди (*Mappa Mundi*) орналасқан. Ол веллумға (*сүтқоректілердің терісінен өңдеп жасалған жазу немесе басып шығаруға арналған материал Қ.С*) салынған, өлшемі 1,59 x 1,34 метр. Ғалымдардың пайымдауынша, ол шамамен 1300 жылы жасалған және XIII ғасырдың аяғы мен XIV ғасырдың басында христиандық еуропадағы адамзаттың тарихын, географиясын және тіршілігі мен наным-сенімін бейнелеген. Иерусалим әлемнің орталығы ретінде картаның ортасында салынған. Бұл ортағасырлық христиандық дүниетанымның нәтижесі.

Мин әулетінің теңіз карталары Оңтүстік-Шығыс Азиядағы сауда жолдарын көрсетіп, сол дәуір адамдарында халықаралық қатынастар туралы біршама жоғары түсініктің болғанын дәлелдеді. Мин Әулетінің Шығыс-Батыс Мұхитының бағдарлық түрлі-түсті теңіз картасы шамамен 1610-1620 жылдары салынған. Картина бастапқыда Британдық заңгер Джон Селденнің

(1584-1654 жылдары жасаған) жеке коллекциясында болған, 1659 жылы Оксфорд университетінің Бодлин кітапханасына сыйға тартылған, сондықтан оны «Селден картасы» деп те атайды. Бұл картада 105 жер атауы көрсетілген, қамтитын аймақтар: қазіргі Жапония, Корея түбегі, Оңтүстік-Шығыс Азия және Үндістанның бір бөлігі. Қытай иероглифтерімен қатар латын әріптерімен берілген топонимдер де бар. Картада қытайдың Фуцзянь провинциясынан Жапонияның Рюкю қаласына және оңтүстік Қытай теңізі арқылы Оңтүстік-Шығыс Азияға дейінгі екі бағытты белгілеу үшін қара сызықтар қолданылған.

Карта толықтай қолмен, түрлі түспен салынған. Ұзындығы шамамен 1.5 метр (шамамен 160 см), ені 1 метрге жуық (шамамен 96.5 см). Шығыс Азияның теңіз саудасы негізінен екі ірі бағытқа бөлінген: шығыс бағыты (Дунъян) және батыс бағыты (Сиьян). Шығыс бағыты Лусон аралына (қазіргі Филиппин), Сулу архипелагына және Бахаят аралдарына (қазір-

гі Молукка аралдары) дейін жеткен. Ал батыс бағыты Үндіқытай түбегі жағалауы мен Малай түбегі арқылы өтіп, Ява аралының батысындағы Бантен портына дейін созылған. Ең тиімді әрі табысты сауда Цюаньчжоу (Қытай) мен Манила (Филиппин) арасындағы бағытта жүргізілген, мұнда Американың күмісі (мысалы, Мексика мен Перуден келген) үлкен көлемде айырбасталған. Батыс бағыты бойынша, Бантен порты уақыт өте келе Ялѳуба (қазіргі Джакарта) портын ығыстырып, жетекші сауда хабына айналды.

Бұл дәстүрлі теңіздегі сауда жолдары қазіргі өзінде Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» стратегиялық бағдарламасының тарихи сүрлеуі немесе негізі болып отыр. Тарих өткеннің ісі болса да келешекке көш басшы деген түсінік осындай тарихи дүниелерден қалыптасады. Егер, Қытайда ескі заманнан қалыптасқан теңіздік сауда жолының сорабы болмаса, қазіргі заманғы сауда жолдарының ізашары болмас еді. Тарихи тәжірибелер қазіргі геосаясат пен геоэкономикалық жағдайдардың дамуына өзіндік ықпал етіп отырғанын осыдан көруге болады.

2-сурет – Селденнің Қытай картасы (*Шығыс-Батыс мұхиттарының теңіз картасы*), Оксфорд университетінің Бодлеан кітапханасының коллекциясынан, қор нөмірі: MS. Selden supra 105, (Bodleian Library-17th century).

Карталар – өркениеттің қалыптасуының негізгі өлшемдерінің бірі бола алды. Картографияны өркениеттердің өміршеңдігі мен құлдырауының басты факторларының бірі ретінде атауға да болады. Мәселен, Рим, Осман және Британ империялары салық салу, әскери жорықтар мен әкімшілік басқару үшін картаға сүйенген. Сондықтан сол кезеңдерде картография өндірісі жақсы дамыды. Бұл картографияның – жер мен халықты иелену мен бақылау және

басқарудағы биліктің таптырымас тәсілінің бірі болғанын көрсетеді. Отаршылдық дәуірлерде карталар байырғы халықтардың жерлерін жаңаша сипаттап, әуелгі табиғи болмысын, кеңістік сипатын өзгертіп жіберді. Бұған дәлел ретінде XIX ғасырдағы ұлттық картографияның қазіргі ұлттық мемлекеттердің қалыптасуында шешуші рөл атқарғанын айтуға болады. Өзінің әуелгі атынан айырылып, жаңаша атқа ие болған жер атаулары Қазақстанда аса көп. Мәселен еліміз-

де 120 мыңдай географиялық атау бар болса, оның 91,7 мыңы жеке географиялық объектілердің атаулары. Соның 32,4 мыңы оронимдер, 27,0 мыңы гидронимдер, 24,6 мыңы елді мекен атаулары. Алайда қазақ жерінің орасан көп атаулар әлі күнге дейін бір жерге толығымен жиналмай, жүйеленбей және жан-жақты зерделенбей келеді. (С. Әбдірахманов, 27.11.2013). Міне бұл еліміздегі отаршылдықтың зардабының ұзақ әрі жалғасты түрде жүрілгендігінің бір көрінісі.

Карталардың тағы бір маңызды функциясы ретінде олардың саяси құдыретін айтуға болады. Қазіргі күрделі геосаяси ахуалда тарихи карталардың қызметі тіпті де маңызды болып отыр. Олар – шекаралық келіссөздерде, ресурстарға қатысты дау-дамайларда және дипломатиялық қақтығыстарда пайдаланылатын стратегиялық құралдар болып табылады. Оның үстіне карталар геосаяси мақсатта жиі қолданылады. Мәселен карталар БҰҰ-ның Теңіз құқығы жөніндегі конвенциясы бойынша айырықша экономикалық аймақтарды (EEZ) анықтауға негіз болады.

Қазіргі таңда карталардың маңызды қолданыс аясының бірі – Қақтығысты кеңістіктер. Қазір әлемде тынышсыз аймақтар мен бұрыннан қалған дау-дамайлы жерлер көп. Осылардың арасындағы мәселелерді шешуде тарихи карталардың маңызы айрықша. Мысалы, Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін шекаралардың қайта сызылуы этникалық және саяси сәйкестіктерді түбегейлі өзгертіп жіберді. Ал бұл жағдай қазіргі уақыттағы әлемдегі тұрақсыздыққа негіз болып отыр. Мәселен, Постколониялық Африкада отарлық кездегі жасанды шекаралар қазіргі қақтығыстардың себебіне айналып отыр. Конго мен Нигер өзендері алаптарында барлық державаларға сауда жасау мен кеме қатынасы еркіндігін қамтамасыз етуді; Құл саудасын тыйым салуды көздеді; Сонымен бірге, отарлық иемденулердің заңдылығын (34 және 35-баптар) жариялады; Конференция шеңберінде өткен екіжақты келіссөздер нәтижесінде, қатысушы елдердің Африкадағы иеліктерінің кейбір шекаралары нақтыланды (Jeffrey C. Stone -1988, 57-64). Бірақ шекаралық бөлістерді бейнелейтін карталардың тиімді, не тиімсіз тұстары да кездеседі. Мәселен, Кеңес дәуірінде Орталық Азияны этникалық республикаларға бөлу науқаны қазіргі ұлттық мемлекеттердің бой көтеруіне заңдық-құқықтық негіз болды. Деседі, аймақ елдері арасындағы жерге талас мәселесіне де түрткі болып отыр. Алайда көршілес жатқан елдердің дипло-

матиялық жұмыстарының нәтижесінде Кеңес кезінен қалған шиленісті ошақтардың мәселесі күн тәртібінен біртіндеп алынып, оң шешімін тауып келеді.

Адамзат қоғамы үздіксіз дамып, ғылым мен техниканың өркендеген уақыты саналатын ХХІ ғасырдағы цифрлық картография дәуіріне де аяқ басты. Бұл күнде жер серігі технологиясы, ГАЖ (географиялық ақпарат жүйелер) және цифрлық картография әлемдік геосаяси үдерістердің ақпаратты құру, тарату және талқылау тәсілдерін түбегейлі өзгертті. Кибер-картография қазір қауіпсіздік жоспарлау, апаттарға әрекет ету және үгіт-насихат істерінде маңызды рөл атқарып отыр.

Міне осындай ғылым мен техника дамыған қазіргі кезеңде мұсылман елдерінің ғылыми әлеуеті Батыстық елдерден кейін қалып қойды. Қазіргі геосаяси теке-тірестердің салдарынан орын алып отырған аймақтық соғыстарда ислам елдерінің әлсіздік танытып отырғанын көріп отырмыз. Алайда, адамзаттың даму тарихында исламдық құндылықтар салтанат құрған елдерде де білім мен ғылымның дамығанын білеміз. Соның бір саласы – Ортағасырлық исламдық әлеміндегі картография саласының дамуы еді.

Бұл кезеңде картография екі бағытта дамыған болатын. Оның бірі ислам әлеміндегі картография болса, екіншісі – христиан Еуропа картографиясы еді. Бұл түрдегі карталарда киелі кітап негізіндегі теологиялық жүйе бейнелесе, ислам әлемінде олар грек классикалық білімі мен эмпирикалық бақылауды біріктіріп, географиялық тұрғыдан неғұрлым нақты әрі дәл көріністер ұсынды. Ашалап айтқанда, ислам әлемі картографияны эмпирикалық және математикалық негізде дамытты. Сонымен қатар, бұл карталарда космологиялық және рухани ұғымдар да сақталған. Исламдық картография грек географиясынан (әсіресе Птолемейден) бастау алып, астрономия, математика және жергілікті бақылаулармен ұштасты.

Ислам космологиясы – Құран мен хадистер негізінде кеңістік пен география туралы түсініктерді қалыптастырды. Бірақ христиан карталарындай қатаң символизм болмады. Мұсылмандар әлемді Алланың жаратқан белгілерімен тануға шақырды. Бұл географиялық әдебиеттің және ғылыми картографияның гүлденуіне жол ашты.

Әл-Идрисидің жұмысының басты ерекшеліктері:

- Карталарда оңтүстік жоғарыда орналасқан – бұл ислам картографиясында жиі кездесетін тәсіл;

- Өзендер, таулар мен сауда жолдары дәл көрсетілген;

- Саяхатшылар мен жергілікті тұрғындардан жиналған этнографиялық және сауда деректері қамтылған;

- Ислам әлемінің көпұлтты және өзара байланысты табиғатын көрсететін космополиттік көзқарас.

Әл-Идрисидің еңбектері ислам картографиясының ғылыми дәлдік пен мәдени әртүрлілікті қалай үйлестіре алғанын көрсетеді және ол ортағасырлық географияға жоғары стандарт орнатты.

Осы орайда ортағасырлық Ислам әлеміндегі карталарының басты қызметтерімен де танысып өтейік. Ислам карталары әртүрлі мақсатта қолданылды:

- **Діни бағдар:** Құбыла (Меккеге бағыт) анықтау – географиялық ғылымның маңызды практикалық қолданылуы болды. Бұл дәл кеңістіктік есептеулерді талап етіп, тригонометрия мен сфералық геометрия салаларында жаңалықтар әкелді.

- **Әкімшілік бақылау:** Аббасидтер мен кейінірек Осман империясы карталарды жерді есепке алу, салық салу және әскери жоспарлау мақсатында қолданды.

- **Сауда және навигация:** Теңіз карталары (мысалы, жағажайлар) Қызыл теңіз, Үнді мұхиты және Жерорта теңізі бағыттарында навигация үшін жасалып, алыс қашықтықтағы сауданы жеңілдетті. Сонымен қатар, әл-Бируни мен кейінгі Осман ғалымдары жасаған космографиялық карталар ғаламды құдайлық үйлесім жүйесі ретінде бейнелеп, географияны астрология, астрономия және метафизикамен ұштастырды. Қорыта айтқанда, орта ғасыр дәуірі (шамамен V ғасырдан XV ғасырға дейін) картографияға діни идеология, символдық ғарыштық түсініктер және қалыптаса бастаған эмпирикалық бақылау үлкен әсер еткен кезең болды. Христиандық Батыс әлемінде де Ислам әлемінде де карталар жай ғана географиялық құрал емес, рухани сенімдердің, зияткерлік дәстүрлердің және саяси ұмтылыстардың көрнекі көріністері болды. (J. B. Harley and David Woodward, 2020: 622)

Сол тұста әл-Идрисиден сырт, ислам картографиясының дамуына зор үлкен қосқан тағы бір ғалым болды. Ол ислам картографиясының алғашқы көрнекті өкілдерінің бірі – Мұхаммед

әл-Хорезми (шамамен 780–850 жж.) еді. Оның Кітап Сурата әл-Ард (Жер бейнесі туралы кітап) еңбегі Птолемейдің координаталарын түзетіп, кеңейтіп, экватор мен бастапқы меридианның алғашқы үлгілерін ұсынды. Әл-Хорезми Бағдаттағы «Даналық үйінің» мүшесі болды, бұл мекеме антикалық географиялық еңбектерді сақтау мен аударуда маңызды рөл атқарды. Оның карталары символдық емес, математикалық дәлдік пен астрономиялық бақылауға негізделді, бұл Исламның Алтын ғасыры кезінде ғылыми географияның іргетасын қалады.

Ал христиандық Еуропаға келер болсақ, олардың карталарында сенімнің символдық географиясы негіз болды. Бұл бағыттың басында Александриялық грек-рим ғалымы Клавдий Птолемей (шамамен 100–170 жж.) тұрды. Бұл картография тарихындағы бетбұрысты кезең еді. Оның «География» атты трактаты ғасырлар бойы жиналған географиялық білімді жинақтап, алғаш рет әлемді координаталық жүйемен – ендік пен бойлық арқылы бейнелеу идеясын ұсынды. Птолемейдің жүйесі математикалық тұрғыдан жетілген ғана емес, сонымен қатар, теориялық тұрғыдан да төңкеріс жасады. Алғаш рет карталар тек символдық бейнелеу емес, кеңістіктің өлшенетін үлгісі ретінде құрылды. Оның карталары әлем туралы шектеулі біліміне байланысты кейбір қателіктерге ие болса да, Птолемей қалыптастырған теориялық негіз ислам, Византия және Еуропа картографтарына мың жылдан астам уақыт бойы ықпал етті. Маңыздысы – Птолемей карталары ғылыми дәлдігіне қарамастан, символикалық мәнін сақтап қалды. Қалалардың орналасуы, кей территориялардың қамтылуы немесе еленбеуі мәдени басымдықтар мен таным шекараларын көрсетіп отырды. Осылайша, картография эмпирикалық әдіске бет бұрса да, дүниетаным құралы ретіндегі рөлін жоғалтқан жоқ. Қорыта айтқанда, орта ғасырдағы христиан Еуропасында картографияны яғни физикалық кеңістікті емес, құтқарылу тарихын бейнелеуге арналған әлем карталары үстем етті. Бұл карталар тәрбиелік және астарлы мәнге ие болып, жол жүру немесе навигация мақсатында емес, адам өмірін құдайлық жоспар аясында орналастыруға бағытталды.

Орта ғасырлық христиан картографиясының ең танымал түрі – «Т-О» пішінді карталар. Бұл карталарда әлем үш бөлікке, яғни Азия, Еуропа және Африка материктеріне бөлінген. Мұндағы «О» формасы – әлемді қоршап тұрған мұхиттық шеңберді білдіреді. «Т» пішіні болса, үш мате-

рикті бөліп жатқан су жолдарын көрсетеді. Мысалы, Еуропа мен Африканы бөліп жатқан Жерорта теңізі, Африка мен Азияны бөліп жатқан Ніл немесе Қызыл теңіз және Азия мен Еуропаны бөліп жатқан Дон (Танаис) өзені, Эгей, Азов, Қара сондай-ақ өге бұғаз, теңіздерді бейнелейді. Ал Карталардың орталығында Иерусалимнің орналасуы сол кезде теологиялық түсініктің барынша үстемдігін көрсетсе керек. Теологиялық басымдылықтың тағы бір көрінісі – картаның жоғары жағының Шығысты көрсетуі немесе Картаның Шығыс бағытының жоғары жақта тұруы. Оның мәні Шығыс – жұмақ бағыты және Иса Христостың қайта тірілуіндегі жер бетіне келетін тұсын меңзейді. (*Бағыт айқындаудағы*

«ориентация» сөзі ежелгі латынның «Oriente» – Шығыс деген сөзінен шыққан. Ол сөздің түбірі – «oriri», яғни «шығу», «көтерілу» деген мағына береді. Осыдан «oriens» (көтерілетін, шығыс жақ) сөзі пайда болған және біртіндеп күннің шығатын бағытын немесе шығысқа қатысты қолданылған. Қ.С.). Бұл түрдегі карталардың ішінде ең әйгілісі біз жоғарыда айтып өткен Херефорд Марра Мунди болып табылады. Ол 500-ден астам жазбаны қамтиды. Онда карталардан бөлек, Киелі кітаптағы оқиғалар, мифтік тіршілік иелері мен белгілі қалалар бейнеленген. Сондықтан ескі карталарды тек қана жол бағытын айқындау ғана емес, рухани бағдар беруге де арналған еңбек деп бағалауға болады.

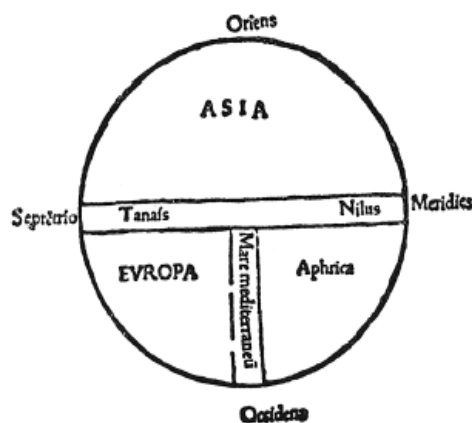
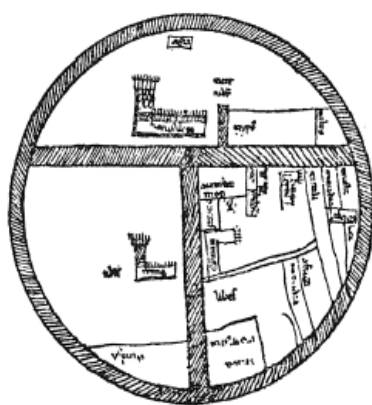

Fig. 1 • (left) T-O map in a Sallust manuscript, 12th century (Biblioteca Vaticana). (right) T-O map in the printed edition of Zacharias, *Orbis breuiarium*, Florence 1493.

3-сурет – Т-О формасындағы карталар (Bagrow L.1964:)

Алайда сақталып қалған тағы бір маңызды тарихи карта бар, ол – Мадаба мозайкасы, шамамен 590 жылы жасалған (*Қазір Иорданияның Мадаба қаласындағы Сент-Джордж немесе Әулие Георгий шіркеуі*). Сондықтан Мадаба қаласының атымен аталған. Карта 1889 жылы осы қаладан табылған. Зерттеушілер оны христиан әлеміндегі алғашқы карта ретінде сипаттайды. Ол бастапқыда шіркеудің еденінің бір бөлігі болған, кейіннен қалпына келтірілген.

VII ғасырдың басында Мадабаны Сасанилер империясы басып алды, мозаиканың бір бөлігі жойылды. Алайда карта қатты жер сілкінісінен, өрт апатынан аман қалды. 1964-1965 жылдары Германияның Палестинаны зерттеу

қауымдастығы (Deutscher Verein zur Erforschung Palästinas) артефактіні сақтап қалды және қалған бөліктерін қалпына келтірді. Толық болмаса да, сақталған карта бөліктерінде Батыс Азияға және Иерусалим қаласы мен Жерорта теңізі жағалауы егжей-тегжейлі суреттелген. Оның ішінде қазіргі Израиль, Палестина, Иордания мен Египеттің кейбір бөлігі бейнеленген. Ніл өзенінің атырауы, Өлі теңіз, Қара теңіз және бірнеше маңызды библиялық орындар белгіленген. Географиялық бағыт бойынша шығыс бағыты жоғары тұсында бейнеленген. Карта шамамен 2 миллион мозаикалық тастан құралған. Онда белгілі бір қалалар мен аймақтардың грек тіліндегі атаулары сақталған.

4-сурет – Мадаба мозайка картасы
(Картография и искусство: мозаичная карта из Мадабы. 2 октября 2022)

Бұл картаның ғылыми дәлдігін анықтау үшін біз көрнекті жазылған «ПНАΟΥС» –деген жер атын зерттеп көрейік. Грекше «ПНАΟΥС» деп берілген жазу ПАΦΟΥΣ (қазіргі грек орфографиясымен Πάφος) болып оқылады. Демек, ПНАΟΥС = Parhos (Пафос). Ал Пафос – қазіргі Кипр аралындағы тарихи қаланың аты. Ол не үшін үлкен әріптермен таңбаланды? Оның төмендегідей себептері болуы мүмкін: бастысы, ол ежелгі грек және рим дәуірінде маңызды мәдени және діни орталық болған; екіншіден, Афродита құдайының туылған жері ретінде кеңінен танымал (*Афродита – ежелгі грек мифологиясындағы махаббат пен сұлулық құдайы*); Үшіншіден, Жаңа өсиетте (Ізгі хабарларда) елші Павел (Апостол Павел) осы қалада уағыз жүргізген деседі. Ал енді осы ПНАΟΥС қаласының қазіргі Пафос қаласы екенін географиялық орналасуы бойынша салыстырып көрейік.

Картаның ғылыми дәлдігін нақтылай түсу үшін ескі картадағы ірі жазулармен жазылған «КАПРОССΥΜΕΣ» сөзіне мән беріп

зерттеп көрейік. Бұл сөз грек әріптерімен – ΚΑΠΡΟΣΥΜΟΣ немесе ΚΑΡΟΣΥΜΟΣ –деп жазылуы мүмкін. Библиялық немесе шығыс рим аймағындағы (Сирия, Иордания, Палестина) елдерін қамтыған тарихи мекен. Осы тұрғыдан назар салатын болсақ, бұл жердің қазіргі Араб түбегінің солтүстік аймақтары екенін аңғару қиын емес. Ал көне картадағы ақ түспен боялған жерлердің су айдыны екенін ескергенде бәрі нақтылана түседі. Алайда сан ғасыр бұрын салынған карталардан бүгінгі ғылым-техникалық жетістіктердің нәтижесінде ие болған карталарды салыстырып, толыққанды сәйкестік табу мүлде қиынсыз дүние. Деседе, ескі карталардан бүгінгі күннің шындығының сүрлеуін табуға болады. Бұл тарихи карталардың ең басты және ең маңызды берері болмақ.

Христиан және Ислам картографиясы арасындағы айырмашылықтарды салыстырып талдаудың өзіндік маңызын мақаланың басында атап өттік. Енді нақты ұстанымдар бойынша салыстырып шығайық.

5-сурет – Ежелгі Пнаоус қаласы мен қазіргі Пафос қаласының географиялық орнын салыстыру
(<https://www.google.com/maps/place/Paphos>)

1-кесте – Христиан және Ислам картографиясы арасындағы айырмашылықтарды символизм мен эмпиризм тұрғысынан салыстырмалы талдау:

Реті	Қырлары	Христиан Еуропасы	Ислам әлемі
1	Мақсаты	Теологиялық пайымдау	Ғылыми бақылау
2	Орталық нүкте	Иерусалим	Мекке немесе аймақтық орталықтар
3	Географиялық дәлдік	Символдық және астарлы	Эмпирикалық және математикалық
4	Мәдени ықпалдар	Киелі кітаптағы ғарыш түсінігі	Грек-рим ғылымы, Құран дүниетанымы
5	Қолданылу мақсаты	Тәрбиелік, шіркеулік	Навигациялық, әкімшілік және діни

Осы екі түрлі өркениеттің картография саласындағы жетістіктерін саралап қарайтын болсақ, ислам әлемінің картографиясының бүгінгі тілмен айтқанда ғылымилығы мен шынайылығы және өмірде практикалық тұрғыда қолданысы кең әрі жоғары болған. Демек, ортағасырлық дәуірде ислам дүниесінде білім мен ғылымның барынша дамығанын көруге болады. Мысалы, орта ғасырлардағы мұсылман даналары көптеген ғылымның негізін қалады. Медицинада Ибн Сина, алгебрада әл-Жабир ибн Хайян, химияда әл Хорезми, астрономияда Бируни, оптикада Ибн Хейсам, акустика мен музыкада Әбунасыр әл-Фараби, тригонометрияда Беттани, социологияда Ибн Халдун, кибернетикада әл-Жазаридің

есімі алдымен аталады. Ал поэзия мен әдебиетте, өнерде, философияда ислам даналарының есімі күні бүгінге дейін жаңғыра естіледі (Е.Әбіл, <https://egemen.kz/article.16.07.2011>). Алайда, ғылыми дамудың тоқырауы ислам әлемінің алтын ғасырынан кейін (VIII–XIII ғасырлар) басталды. Ақыл-ойға негізделген (философиялық) көзқарастың орнына діни билік күшейді. Бұл ғылыми ізденістің баяулауына және прогрестің тоқтауына себеп болды. Ішкі саяси қақтығыстар мен сыртқы соғыстар ислам әлемі саяси тұрғыдан бөлшектенуіне, әртүрлі әулеттер мен өмірліктер арасындағы кикілжіңге бастады. Бұл қақтығыстар ғылым, білім мен экономикалық дамуға кері әсерін тигізді. Осының салдарынан орталық би-

лікті әлсіретті. Міне осы тұста Еуропада Ренессанс, реформа және ағарту дәуірі басталды. Бұл қозғалыстар діни догмаларға қарсы ақыл-ойды, ғылыми әдісті және жеке ойлау еркіндігін алға тартты. Ғылыми революция және өнеркәсіп төңкерісі арқылы Еуропа технология мен экономика жағынан мұсылман әлемінен озып кетті. Мұсылман елдерінің артта қалуына экономикалық және сауда саласындағы құлдырауы да себеп болды. Географиялық ашулардың нәтижесінде теңіз жолдарының ашылуымен Жібек жолының маңызы төмендеді. Оның үстіне мұсылман әлемі сауда жолдары үстінен бақылауын жоғалтып, экономикалық тұрғыдан әлсіреді. Ал Еуропа отаршылдық арқылы байып, ресурстарын еселей түсті.

Қорытынды

Тарихи карталар – жай ғана географиялық нысандардың орындарын көрсететін құрал емес, ол адамзаттың ойлау жүйесінің жазбасы. Әрбір карта – өз дәуірінің мәдениеті, білімі және билік құрылымдарының бейнесі. Тарих карталарын зерттеу арқылы адамзаттың кеңістік туралы түсінігін мыңжылдықтар бойы қалай қалыптастырғанын және сол түсініктер бүгінгі әлемді қалай құрағанын аңғарамыз. Себебі, Тарихи карталар өзінің даму тарихында көп түрлі функцияны атқарып келді. Соның бірі биліктің немесе үстем күштің үгітші құралы болып қызмет атқаруы. Биліктегі күштер карта бетіндегі ақпараттарды қалыптастыру үшін өз көзқарастарына сай келетін элементтерге ерекше мән беріліп, қайшы келетін факторларды барынша жасырып көрсетуге тырысты. Аумақтық қақтығыстар, шекаралық шиеленістер, стратегиялық мүдделер, шабуылдар мен әскер қорғаныстар және басқа да геосаяси құбылыстар бәрі де толыққанды әділ, таза өтпегені анық. Міне осындайда, әркім өзінікін жөн көрсету үшін карталарда өз мүддесіне ыңғайлы етіп бейнелеуге тырысады. Сондықтан картография идеологиялық ұстанымды негіз ететін ғылым саласы деп айтуға да негіз бар (Monmonier M. 1996).

Орта ғасыр кезеңінде картография тек техникалық шеберлік емес, сонымен қатар мәдени тіл ретінде дамыды. Ол діни ықыласты, империялық мақсатты және ғылыми қызығушылықты бейнелейді. Еуропадағы *mappe mundi* құтқарылу мен символдық тәртіпті картаға түсірсе, ислам картографтары эмпирикалық ізденісті қасиетті ниетпен үйлестіріп, қазіргі географияның негізін

қалады. Христиан және ислам картографиясының бір-бірінен айырмашылығы мен толықтығы карталардың тек кеңістікті көрсету құралы емес екенін дәлелдейді – олар дүниетанымының, мәдени болмыстың және адам қиялының айнасы болды.

Картография ғылым ретінде дамып отырды. Ұлы географиялық ашулар кезеңінде (XV–XVII ғасырлар) дәуіріндегі картография – қазіргі заманғы картографияның іргетасы саналады. Кейінгі отарлық жағдайда карталар байырғы халықтардың жерлерін қайта сипаттап, отарлық басқаруды күшейту үшін қолданылды. Ал қырғи-қабақ соғыс кезеңіндегі карталар идеологиялық жауларды бұрмаланған түрде бейнелеп, геосаяси жіктерді күшейтті. Қазіргі таңда цифрлық төңкеріс және тарихи ГАЖ дәуірі басталды. XXI ғасырда картография цифрлық технологиялармен бірігіп, жаңа деңгейге көтерілді. Тарихи географиялық ақпараттық жүйелер (ГАЖ) тарихи оқиғалар мен демографиялық өзгерістерді кеңістіктік талдауға мүмкіндік береді. GIS-ке негізделген зерттеулер енді тек технологиялық мүмкіндікті емес, нақты тарихи интерпретацияларды ұсына алатын деңгейге жетіп отыр. Кейістік зерттеулер: теміржолдардың ауыл экономикасына әсері, АҚШ-тағы нәсілдік бөлініс, Ирландиядағы діни қақтығыстар, Қытайдың Бұрынғы дәуіріндегі территориялық саясат – барлығы кеңістіктік көзқарас арқылы сараланып зерттелген (Ian N. Gregory & Alistair Geddes. 2014: 232) Қазіргі әлемде карта бірқатар маңызды функцияларды орындайды: кеңістіктік құбылыстарды түсінудің қажетті құралы ретінде; ақпаратты, оның ішінде үш өлшемді деректерді сақтауға арналған ең тиімді құрылғы; Карталар мен олардың мазмұнын білу оны үйрену адамдар үшін маңызды саналатын болды. (Thrower, N. J. W. 2008:362)

Жинақтай айтқанда, Тарихи карталар – өркениеттердің дүниетанымын, идеологиясын және геосаяси ұмтылыстарын бейнелейтін бірегей дереккөз. Мақалада көрсетілгендей, ежелгі өркениеттерден бастап қазіргі цифрлық дәуірге дейін карталар адамзаттың өзін және әлемді түсінуінің негізгі тетігі болып келді. Бүгінгі таңда да тарихи карталар ұлттық бірегейлікті қалыптастыру, шекаралық дауларды шешу және ақпараттық қауіпсіздік секілді маңызды міндеттерде шешуші рөл атқарады. Осы тұрғыдан алғанда, картография ғылымы 4.0 өнеркәсіп дәуірінде тарихи мұраны сақтаумен қатар, қазіргі заманның күрделі геосаяси процестерін де бағыттаушы

күшке айналып отыр. Сондықтан мемлекеттік-геосаяси тұрғыда бағалауда тарихи-географиялық көзқарастың мәні зор.

Халықтар арасындағы ең басты айырмашылық идеологиялық, саяси немесе экономикалық емес, мәдени және діни айырмашылық болып табылады (Samuel P. Huntington, 1996: 367). Мәдениеттер арасындағы, оның ішінде діни және ұлттық құндылықтар арасындағы сәйкессіздік адамзат қоғамындағы өркениеттер арасындағы қақтығысқа бастайтын басты жол. Өйткені, қырғи-қабақ соғыс аяқталғаннан кейін идеологиялық және экономикалық қақтығыстардың орнына мәдени-өркениеттік қақтығыстар басым бола бастады. Қазіргі жаһандану жағдайында өркениеттер арасындағы өзара әрекетті артты, бірақ қақтығыста асқынбаса, бәсейген жоқ. Ал оның түпкі себебі сан түрлі құндылықтар арасындағы ертеден басталған пікір алауыздығы мен дүниетанымдағы алшақтықтарда жатыр. Соның маңызды бір саласы – тарихи карталардан да көрініс тауып отыр. Тарихи карталарды зерттеу өркениеттер арасындағы қақтығыстарды түсінуге және кейбір жағдайларда оларды тиімді реттеуге көмектеседі. Бірақ ол үшін қақтығыстардың себептерін, тарихи контекстін және өркениеттер арасындағы қарым-қатынастың динамикасын жақсырақ түсіну өте қажет. Мәселен, Тарихи карталар

шекаралардың өзгеруін, аумақтық даулардың шығу негіздерін көрсетіп, өркениеттер арасындағы тарихи байланыстарды, таралу аймақтарын, сауда жолдарын, діни және мәдени ықпалын түсінуге мүмкіндік береді. Осы арқылы белгілі бір аймақтағы өркениеттер арасындағы өзара ықпалдастықты ашып көрсетеді. Біз тарихи карталарды зерттеу арқылы, өткендегі қателіктер мен жетістіктерден сабақ алып, қазіргі қақтығыстарды болдырмауға немесе оларды реттеуге бағытталған дұрыс шешімдер таба аламыз. Алайда, Тарихи карталар кейде субъективті түрде жасалып, бір өркениеттің немесе мемлекеттің мүддесіне қызмет етуі де мүмкін. Мәселен, отаршыл елдер өз карталарында шекараларды өз мүдделеріне сай өзгертіп көрсетуі секілді. Сондықтан бұл арада тарихи шынайылық пен ғламдық тәртіптің маңызы зор.

АЛҒЫС

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «Ватиканның және Батыс Еуропа елдерінің жаңа құнды материалдары бойынша Түркі әлемінің ерте және ортағасырлық тарихы мен мәдениеті» (BR24993132) тақырыбындағы бағдарламалық-нысаналы гранттық қаржыландыру жобасын іске асыру шеңберінде дайындалды.

Әдебиеттер

- A map is a symbolic representation of selected characteristics of a place, usually drawn on a flat surface. <https://education.nationalgeographic.org/resource/map/>
- Bagrow L. (1964).** *History of Cartography*. Harvard University Press
- Bodleian Library. (17th century). *Selden Map of China: Navigation Chart of the East and West Oceans* (MS. Selden supra 105). Hand-painted map, Ming Dynasty. Oxford University// <https://old.shuge.org/ebook/selden-map-of-china/>
- Bromberg K.D., Bertness M.D. Reconstructing New England salt marsh losses using historical maps *Estuaries*, 28 (6), pp. 823-832, 10.1007/BF02696012. 2005 y.
- Bromberg, Levin, etc., Reconstructing New England salt marsh losses using historical maps *Estuaries*, 28 (6), pp. 823-832, 10.1007/BF02696012. 2010 y.
- Gumushqu. O. , *Tarihî Geografya*, Istanbul. Jeditepe Yayınevi (2010).
- Ian N. Gregory & Alistair Geddes. *Toward Spatial Humanities: Historical GIS and Spatial History*. Indiana University Press, ISBN: 9780253011862, 2014 – 232
- J. B. Harley and David Woodward, 2020: 622 *The History of Cartography, Volume 1* Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean Edited by J. B. Harley and David Woodward ©2020 | 622 pages
- Jeffrey C. Stone. Imperialism, Colonialism and Cartography. *Transactions of the Institute of British Geographers*. Vol. 13, No. 1 (1988), pp. 57-64 (8 pages). <https://doi.org/10.2307/622775>
- Monmonier, M. (1996). *How to Lie with Maps*. University of Chicago Press
- Samuel P. Huntington, Summary of «The Clash of Civilization and the Remaking of World Order» New York, NY: Simon and Schuster, 1996 pp 367
- San-Antonio-Gómez C., Velilla C., Manzano-Agugliaro F. Urban and landscape changes through historical maps: The Real Sitio of Aranjuez (1775–2005), a case study *Comput. Environ. Urban Syst.*, 44 (2014), pp. 47-58, 10.1016/j.compenurbsys.2013.12.001
- Thrower, N. J. W. (2008). *Maps & Civilization: Cartography in Culture and Society*. University of Chicago Press. 362 p
- Еркін Әбіл, Мұсылман әлемінің артықшылықтары әлдеқашан мойындалған. <https://egemen.kz/article>. 16 Шілде, 2011

Исследуйте знаменитую Мappa Mundi в Херефорде и уникальные средневековые сокровища. <https://www.themappamundi.co.uk/mappa-mundi/>

Картография и искусство: мозаичная карта из Мадабы. <https://violity.com/ru/publication/470-kartografiya-i-iskusstvo-mozaichnaya-karta-iz-madaby>. 2 октября 2022

Қ. Сарқытқан, Е.Ерболат, Н. Сәндібай, Тарихи карталар және геосаясат: байырғы мәдениет, мемлекеттік мүдде және шекаралық шиеленістер тұрғысында. Хабаршы. География сериясы. №2 (73) 2024. 44-58 б., <https://bulletin-geography.kaznu.kz/> <https://doi.org/10.26577/JGEM.2024.v73.i2-04>

Сламкүл ӘБДІРАХМАНОВ, Қазақ жерінің каталогы. «Егемен Қазақстан» 2013 жылдың 27 қарашасы

Авторлар туралы мәлімет:

Қастер Сарқытқан – география ғылымдарының кандидаты, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының жетекші ғылыми қызметкері (Алматы қ., Қазақстан), e-mail: kaster012@mail.ru

Сағыныш Көпенқызы Әмірбекова – PhD, Р.Б.Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының ғылыми қызметкері (Алматы қ., Қазақстан), e-mail: sagynysh.amirbekova@mail.ru

Information about authors:

Kaster Sarkytkan – candidate of geographical sciences, leading researcher of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Almaty, Kazakhstan), e-mail: kaster0102@mail.ru

Sagynysh Kopenovna Amirbekova – PhD, Researcher, R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Almaty, Kazakhstan), e-mail: sagynysh.amirbekova@mail.ru

Келін түсті: 23 мамыр 2025 жыл

Қабылданды: 19 тамыз 2025 жыл

3-бөлім
ШЫҒЫС ӘДЕБИЕТІ МЕН МӘДЕНИЕТІ

Section 3
ORIENTAL LITERATURE AND CULTURE

Раздел 3
ВОСТОЧНАЯ ЛИТЕРАТУРА И КУЛЬТУРА

N.E. Khamitova* , **A.E. Belyalova**

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: khamitovanaz@gmail.com

INNOVATIVE APPROACHES TO DEVELOPING DIGITAL CULTURE IN SOUTH KOREA

The Republic of Korea is a world leader in digital technologies, and its innovative approaches actively influence the development of digital culture. This study aims to analyze innovative approaches to developing digital culture in South Korea and identify factors contributing to effectively implementing digital technologies in the cultural sphere. The main areas of the study include assessing the impact of technologies on cultural practices, analyzing public policies and strategies, and studying examples of successful integration of digital solutions into the cultural environment. The focus is on the relationship between digital innovations, cultural transformations, and their role in preserving cultural heritage and stimulating creativity. The scientific significance of the work lies in expanding the theoretical understanding of digital culture, and the practical significance is in developing recommendations for the effective implementation of digital technologies in the cultural sphere. The research methodology includes an integrated approach based on the analysis of documentary sources and statistical data to study innovative approaches to developing digital culture. The study also uses the game theory method and the network analysis method, which allows for a deeper understanding of the relationships between government organizations and cultural institutions. The study found that successful digitalization of South Korean culture depends on government support and collaboration between cultures and technologies. The findings could serve as a model for other countries seeking digital transformation in the cultural sphere.

Keywords: digital culture, innovative approaches, South Korea, digital technologies.

Н.Е. Хамитова *, А.Е. Белялова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: khamitovanaz@gmail.com

Оңтүстік Кореядағы цифрлық мәдениетті дамытудағы инновациялық тәсілдер

Корея Республикасы цифрлық технологиялар бойынша жаһандық көшбасшы және оның инновациялық тәсілдері цифрлық мәдениеттің дамуына белсенді әсер етеді. Бұл зерттеудің мақсаты – Оңтүстік Кореядағы цифрлық мәдениетті дамытудың инновациялық тәсілдерін талдау және мәдени салада цифрлық технологияларды тиімді енгізуге ықпал ететін факторларды анықтау. Зерттеудің негізгі бағыттарына технологиялардың мәдени тәжірибеге әсерін бағалау, мемлекеттік саясаттар мен стратегияларды талдау және мәдени ортаға цифрлық шешімдерді сәтті интеграциялау мысалдарын зерттеу кіреді. Цифрлық инновациялар мен мәдени трансформация арасындағы қарым-қатынасқа, сондай-ақ олардың мәдени мұраны сақтаудағы және шығармашылықты ынталандырудағы рөліне басты назар аударылады. Жұмыстың ғылыми маңыздылығы цифрлық мәдениет туралы теориялық түсінікті кеңейтуде, ал практикалық маңыздылығы мәдениет саласына цифрлық технологияларды тиімді енгізу бойынша ұсыныстар әзірлеуде. Зерттеу әдістемесі цифрлық мәдениетті дамытудың инновациялық тәсілдерін зерттеу үшін құжаттық дереккөздер мен статистикалық деректерді талдауға негізделген кешенді тәсілді қамтиды. Зерттеу сонымен қатар мемлекеттік ұйымдар мен мәдениет мекемелері арасындағы қарым-қатынастарды тереңірек түсіну үшін ойын теориясы мен желілік талдауды пайдаланады. Зерттеу нәтижесінде Оңтүстік Корея мәдениетіне цифрлық технологиялардың сәтті интеграциясы мемлекеттік қолдау мен мәдениеттер мен технологиялар арасындағы ынтымақтастыққа байланысты екені анықталды. Жұмыс нәтижелері мәдениет саласын цифрлық трансформациялауға ұмтылатын басқа елдерге үлгі бола алады.

Түйін сөздер: цифрлық мәдениет, инновациялық тәсілдер, Оңтүстік Корея, цифрлық технологиялар.

Н.Е. Хамитова*, А.Е. Белялова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*e-mail: khamitovanaz@gmail.com

Инновационные подходы к развитию цифровой культуры в Южной Корее

Республика Корея является мировым лидером в области цифровых технологий, и её инновационные подходы активно влияют на развитие цифровой культуры. Целью настоящего исследования является анализ инновационных подходов к развитию цифровой культуры в Южной Корее и выявление факторов, способствующих эффективному внедрению цифровых технологий в культурную сферу. Основные направления исследования включают оценку воздействия технологий на культурные практики, анализ государственной политики и стратегий, а также изучение примеров успешной интеграции цифровых решений в культурную среду. В центре внимания находится взаимосвязь между цифровыми инновациями и культурными трансформациями, а также их роль в сохранении культурного наследия и стимулировании творческого потенциала. Научная значимость работы заключается в расширении теоретических представлений о цифровой культуре, а практическая – в разработке рекомендаций для эффективного внедрения цифровых технологий в культурную сферу. Методология исследования включает в себя комплексный подход, основанный на анализе документальных источников, статистических данных для изучения инновационных подходов в развитии цифровой культуры. Также в исследовании применяется метод теории игр и метод сетевого анализа, что позволяет более глубоко понять взаимосвязи между государственными организациями и культурными учреждениями. Исследование показало, что успешное внедрение цифровых технологий в культуру Южной Кореи зависит от государственной поддержки и сотрудничества между культурами и технологиями. Результаты работы могут послужить моделью для других стран, стремящихся к цифровой трансформации культурной сферы.

Ключевые слова: цифровая культура, инновационные подходы, Южная Корея, цифровые технологий.

Introduction

South Korea's digital culture is characterized by a unique combination of traditional cultural values and new digital technologies that facilitate the creation of innovative cultural practices and products. South Korea has been actively pursuing digitalization in various fields, including art, music, film, and education, which is evident in the creation and distribution of digital content, the popularity of K-pop and digital games, and the use of new technologies to preserve and broadcast cultural heritage. In particular, "digital" is considered a key term that best describes contemporary Korea. However, as Kim explains, "Digital Korea is not only the rise of digital technology, but also digital culture and, ultimately, the convergence of technology and culture" (Kim, 2017). A significant aspect of Korea's digital culture is the high level of integration of technology into everyday life, which includes the widespread use of the Internet, mobile applications, and social platforms, as well as the introduction of artificial intelligence and virtual reality into the cultural and educational spheres, making it one of the most dynamically developing in the world.

The rapid development of digital technologies, which have a tangible impact on all spheres of life,

is currently being discussed in the scientific field. In the context of the modernization of society and transformation of culture through new technologies, it becomes an important element of stimulating creativity and increasing the availability of cultural resources, which makes the study of innovative approaches in this area extremely popular.

However, despite the progress in the implementation of new technologies, South Korea faces some difficulties and problems. For example, the overload of the information flow, makes it difficult to effectively filter and understand cultural information that affects human critical perception. At the same time, the protection of copyright and intellectual property in the context of the distribution of digital materials remains an important problem, which leads to difficulties in legal regulation. South Korea's digital policy is promoted from the perspective of the Fourth Industrial Revolution. Therefore, it is important to analyze these areas in open innovation (Kim, Choi, 2020). The Bloomberg Innovation Index has recognized Korea as the most innovative country for seven out of the nine years the index has been published (Michelle, 2021). The 2022 World Intellectual Property Organization Global Innovation Index ranked the country sixth in the world and first in Southeast Asia, East Asia, and Oceania (World

Intellectual Property Organization, 2022). In the latest index, Korea ranked particularly high in human capital and research (first place) and knowledge and creative output (fourth place). The city of Daejeon is considered the largest knowledge-intensive R&D cluster in the world. Korea's digital policies have also been praised by the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), which has described Korea as a "global science and technology hub" and has one of the most advanced digital economies in the world. The country has been named a leader in the information and communications technology (ICT) sector due to its high broadband usage, fiber optic connections, and commercial 5G subscriptions (Silvia, 2021). In addition, Korea has used these ICT connections to implement infrastructure innovations such as traffic data collection and smart city construction.

According to the above, the object of the study is the digital culture of South Korea, including its innovative approaches and processes of introducing digital technologies into the cultural sphere, and the subject is the mechanisms and strategies that contribute to this development. The purpose of the work is to analyze innovative approaches to the development of digital culture in Korea and identify factors that contribute to the successful implementation of digital technologies. The objectives of the study include studying and assessing the impact of technologies on cultural practices and analyzing government strategies and programs. For solving these problems, the methods of qualitative analysis, analysis of documentary sources and statistical data are used. The work uses a systematic and interdisciplinary approach focused on the interaction of technology and culture. The study puts forward a hypothesis that innovative approaches and strategies of state support contribute to the successful integration of digital technologies into the cultural sphere, which has a positive impact on creative activity and the preservation of cultural heritage. The significance of the work lies in understanding the processes of digitalization of culture, identifying methods for introducing technologies into the cultural sphere.

Literature review

In recent decades, South Korea has shown significant success in integrating digital technologies into the cultural sphere, which has become an important aspect of its global cultural diplomacy. The

development of digital culture in Korea has been widely studied in terms of digital transformation, innovative approaches in media and culture, and the impact of technology on traditional forms of cultural expression. Research also focuses on the role of new media in preserving and popularizing cultural heritage, as well as the challenges associated with the balance between technological innovation and the preservation of cultural traditions.

One such author of a study of Korean digital policy, Fiaz, finds that the success of Korean IT companies and the high adaptability of Korean consumers to new digital technologies are linked to a collaborative approach to using digital platforms, which facilitates greater cooperation and collaboration across various domains of life, including leisure and community initiatives (Fiaz, 2023). Goldsmith et al. argue that Korea has become a testing ground for "the deployment and penetration of digital technologies, as well as an important hub for innovation in mobile and consumer digital technologies and practices" (Goldsmith, 2011), while Holroyd suggests that the fruits of Korea's digital transformation can be seen as the technological foundation on which Korea's digital content industry has been able to expand and thrive (Holroyd, 2019).

South Korea's status as a global leader in digital development and new technologies is due to the introduction of broadband, which revolutionized the country's digital scale and introduced high-speed internet. By the early 2000s, Korea had achieved global recognition in this sector. The Korea Information Infrastructure (KII) project has played a key role in establishing an information technology-based economic model and developing network infrastructure (Figure 1).

In the digital politics of Korean culture, Hallyu occupies a significant place, which is raising the Korean economy to ever greater heights. It is also author Jin who argues that the growth of the app economy in South Korea in the 2010s is closely linked to the development of Hallyu, which has impacted app sales, advertising revenue, and digital goods transactions (Jin, 2017). In turn, Yoon analyzes how digital technologies were used in South Korea to combat the COVID-19 pandemic and how ideas about post-pandemic society were disseminated through political and news discourses (Yoon, 2024). Both authors emphasize the importance of digital technologies in contemporary social and economic processes in Korea, touching on both cultural and political aspects.

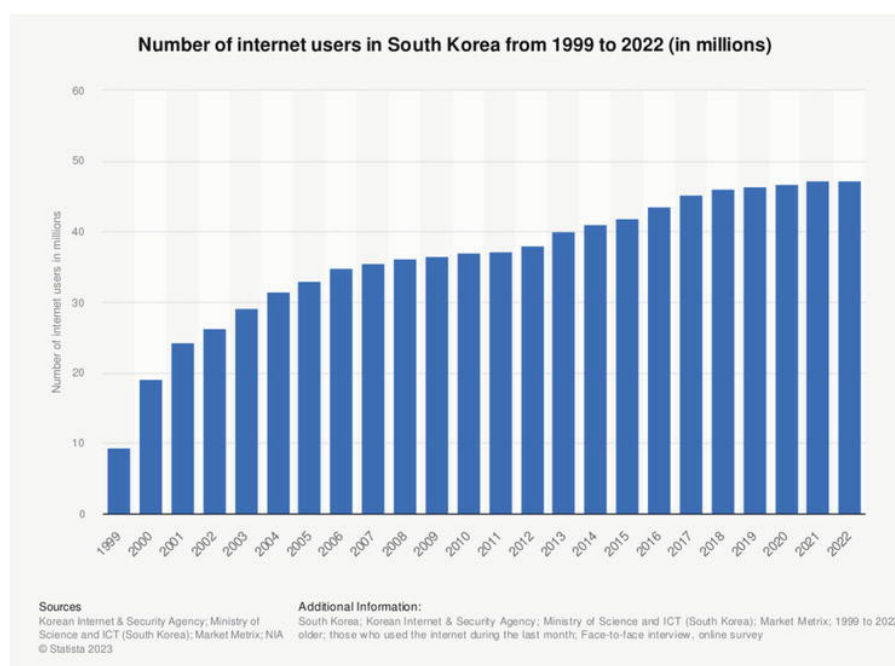

Figure 1 – Internet user rate in South Korea from 1999 to 2022 (in millions). (NIA, 2023)

Other studies have examined the South Korean state's strategies to use digital technology to effectively manage its population and provide a comfortable society as a whole (Kim, 2021; Kim and Chung, 2023; Lee, 2021). These works focus on the significance of digital technology in public administration and social control, which in turn affects cultural policy issues. In this context, Jin's work analyzes the role of digital platforms in the new wave of Korean culture and their impact on cultural diplomacy using the theoretical model of digital soft power. Particular attention is paid to the interaction between private digital platforms and the South Korean government, in particular the Korean Foreign Ministry's Facebook posts in 2022, as a tool for implementing the digital soft power strategy (Jin, 2024).

The topic of digitalization of cultural heritage is also not left without attention. Such works become the subject of active scientific discussions, especially in the context of financial, technical and format difficulties (Khalid, 2022). Another work talks about cultural heritage as an important resource for preserving natural and cultural diversity in a broader ecological context (Kubiv et al., 2020; Bobro, 2023). They emphasize that cultural heritage plays a key role in maintaining the sustainability of ecosystems and preserving cultural traditions, which requires an integrated approach to its protection and use.

Research materials and methods

The study primarily focuses on official documents, government programs and strategies aimed at supporting the digitalization of the cultural sphere, as well as reports and statistics on the introduction of technologies into cultural processes. In addition, scientific articles, studies and reviews on the impact of digital technologies on cultural changes are studied. The work uses the game theory method, which is aimed at analyzing the interaction of various participants in the digitalization of the cultural sphere of South Korea, such as government agencies and cultural institutions. Game theory allows us to model situations in which these participants make decisions that affect the overall result, taking into account their interests and strategies. This allows us to better understand how various players in the digital culture sphere can interact to achieve mutually beneficial results that contribute to the sustainable development of this area.

The network analysis method was used in conjunction with the game theory method. Network analysis helps to identify how key players interact and what role different networks play in the digitalization process. And game theory provides tools for analyzing the strategies of these players, their cooperation and competition. This integration of

methods allows for a deeper understanding of how innovative approaches in digital culture can develop under conditions of different strategic interactions and limited resources.

The stages of the research include several key phases. The preparatory stage includes collecting and analyzing literature, studying regulatory documents and government strategies related to digital culture in South Korea. The analytical stage involves a detailed analysis of documentation, reports, and statistical data. The data interpretation stage involves synthesizing the information obtained, identifying key factors in the development of digital culture, and assessing the effectiveness of existing strategies. The final stage involves formulating conclusions and recommendations for the further development of digital culture in South Korea.

Results and discussions

Digitalization of Culture in South Korea: Current Trends and Innovations

Digitalization of culture in Korea is a dynamic process of introducing new technologies into various areas of cultural life, including the arts, education, museums, and entertainment. In recent years, South Korea has become a world leader in digital innovation, actively integrating virtual reality (VR), augmented reality (AR), artificial intelligence (AI), and big data into cultural projects. These technologies are creating new forms of cultural expression such as digital art and interactive exhibitions. In this context, Korean cultural digitalization projects and programs contribute to the globalization of Korean cultural identity and the development of cultural industries. South Korea's Ministry of Science and ICT announced in September 2022 that the country's future technological developments will focus on six areas: artificial intelligence (AI), AI semiconductors, 5G and 6G communications, quantum, metaverse, and cybersecurity. The ministry also stated that public-private partnerships will be pursued to support and utilize human capital in the digital era (MCST, 2023).

Development of digital content and platforms. South Korea actively promotes digital content, especially music, films, animation, and video games. This influences the globalization of Korean culture, with a particular focus on digital platforms such as streaming services, social media, and online content platforms. Programs such as the K-Culture Platform and the Digital Content Globalization Program aim to expand the audience for Korean culture around

the world. According to the survey conducted by the Ministry of Culture, Sports, and Tourism (MCST) and Korea Creative Content Agency (KOCCA), in 2020 the content-based industry generated KRW 128,287 billion (approximately US\$ 108 billion) in sales, which registered a robust average growth rate of 4.9 percent per year for five years from 2016 to 2020. In 2020, content exports, such as movies, music, and broadcasting, recorded sales of US\$ 11.9 billion, representing a 16.3 percent increase year-to-year and a 17.1 percent growth rate on average for the five years from 2016 to 2020. The games industry led the export of content, which accounted for 68.7 percent of the total content-based industry exports in 2020. The game sector recorded an average annual growth rate of 25.7 percent in exports over the past five years (2016–2020), the highest growth rate for any sector in the content-based industry, and much higher than the content-based industry's average growth rate of 18.7 percent growth rate (MCST & KOCCA, 2022). The success of apps and websites has contributed to the development of a distinct sense of national digital identity and a distinctive digital culture. Cyworld, a South Korean prototype social network launched back in 1999, is just one example that provides a powerful insight into the extent to which Korean citizens have been remarkably early adopters of digital ways of communicating, sharing content, and networking (Han, 2021).

Innovations in Preserving Cultural Heritage. South Korea is developing projects related to the digitalization of cultural and historical objects and materials, which include the creation of digital archives and virtual tours. This allows a global audience to access cultural heritage. The use of VR and AR to create virtual museums and historical reconstructions provide unique opportunities for interactive cultural experiences. The Digital Archive of Korean Cultural Heritage program (National Archives of Korea) aims to digitize and preserve historical and cultural objects of Korea. It includes the creation of digital archives that provide access to key objects of Korean cultural heritage, such as ancient manuscripts, paintings, artifacts, and other historical materials. Another "Korea Cultural Heritage Foundation Digital Preservation Program" of the Korea Cultural Heritage Foundation aims to use technology to preserve and restore cultural assets. The goal of the program is to digitalize cultural heritage assets and reconstruct them virtually for public access. The International Symposium on Digital Heritage, established by the Korea Heritage Service in 2019,

is dedicated to discussing the digital transformation of cultural heritage in Asia (Korea Heritage Service 2021). It provides a platform for sharing innovative approaches to the preservation and use of cultural heritage, as well as analyzing the socio-cultural changes brought about by digitalization.

An early example of cultural heritage digitalization in Korea is the Miryeoksa Temple Digitalization Project initiated by the National Institute of Cultural Heritage in 1991. The goal was to create 3D models of the temple and perform its virtual restoration. In 2000, the Seorabeol Breathing Project in Gyeongju continued this practice by recreating the Silla royal capital using virtual reality technology, marking the first application of VR technology in cultural heritage digitalization. A 360° panoramic projector was introduced at the Gyeongju World Expo, providing viewers with an immersive experience. This project also served as the basis for an international symposium on digital heritage and Silla history. Professor Park of Konguk University writes about the process of digitizing the Seokguram Grotto, a UNESCO World Heritage Site that was first digitized in 2008 and 2011 by the KAIST GSCT team in collaboration with the National Museum of Korea and the Cultural Heritage Administration. The article describes the process of creating 3D models of the grotto using 3D scanning and plans to create a virtual museum of Seokguram based on this data (Park, 2012). In the article, the author discusses the values of Seokguram as a cultural heritage and how it can be digitized using modern exhibition technology for future generations.

In 2000, the state developed the National Strategic Plan for Cultural Heritage Information (2002–2006) to manage resources and integrate the country's heritage. Based on this, the Ministry of Culture, Sports and Tourism created a system to integrate heritage data into a single information base (Kan, 2011: 37). The project created a national cultural heritage portal that provides access to museum collections via the Internet, including text data, images, videos, 3D models and virtual tours.

Digitalization of Arts and Media. The application of new technologies in theatre, music and fine arts allows viewers and users to immerse themselves in new forms of artistic perception, creating unique multimedia experiences. The Creative Media Project (National Museum of Modern and Contemporary Art, Korea) aims to integrate digital technologies into contemporary art forms. Such projects include the use of multimedia technologies to create interactive exhibitions and visual

performances of art, with an emphasis on using new media to open up new frontiers of perception. The Korea Communications Commission is implementing the “Digital Media Promotion Program” to support digital media and the use of digital platforms for arts and culture. It includes the creation and promotion of new digital projects in film, television, music, and other forms of media. In 2006, the Ministry of Culture, Sports and Tourism established a “fund of funds” called the “Cultural Content Production Fund” to promote investment in the content-based industry. The fund of funds supports other industry funds such as the “Culture Account” and the “Film Account,” which in turn support various content-based industries, including films, performing arts, games, music, animation, characters, and dramas. The fund has provided KRW 2,621.8 billion (equivalent to US\$2 billion) in support from 2006 to 2021 (MCST and KOCCA, 2022). The fund was notably scaled up to its highest-ever level in 2023, reaching KRW 790 billion (equivalent to US\$ 632 million), which included supporting the K-content Fund (KRW 410 billion) (MCST, 2023). The establishment and significant expansion of the Cultural Content Production Fund have played a key role in supporting and developing the cultural and creative industries in Korea.

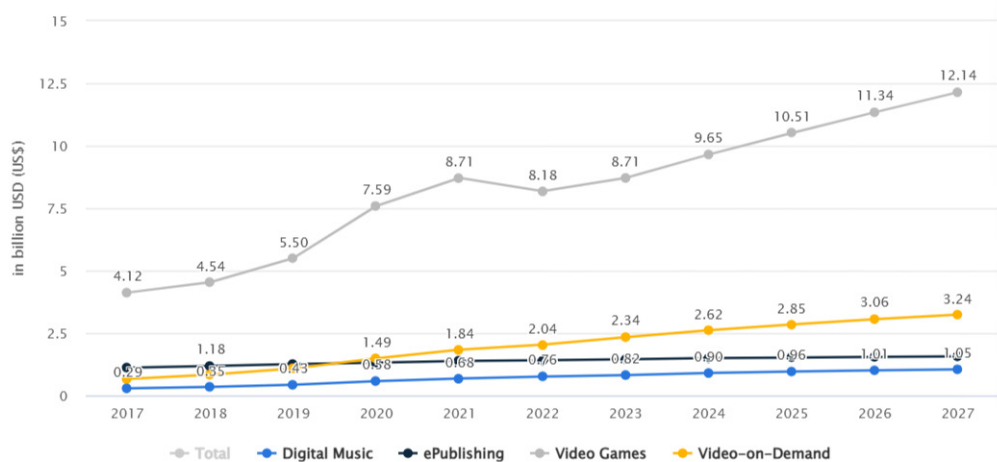
The digital media market in South Korea is projected to generate revenue of US\$14.66 billion in 2024. In this context, video games will account for the largest market share with a projected volume of US\$9.65 billion. This highlights the importance of the digital media market both in South Korea and globally. In South Korea, the digital media market is driven by innovative platforms and a tech-savvy population, which facilitates rapid growth and the adoption of new trends (Figure 2).

Consequently, South Korea continues to be an important player in the global digital media market, with a particular focus on video games as a key segment. Steady growth and adaptation to new technologies ensure the country is at the forefront of the region's digital transformation.

Digitalization of Education and Cultural Initiatives. In 2023, the South Korean Ministry of Education announced a vision for digital transformation of education. With the global spread of generative artificial intelligence (AI) such as ChatGPT, the ministry introduced a digital education innovation plan with the vision of “Realizing personalized education for everyone” (MOE, 2023). Government-supported online learning at the tertiary level has also increased. One such system is Korea Open Courseware

(KOCW), which is a system for sharing educational materials managed by the Korea Education and Research Information Service (KERIS) (Lee & Lee, 2024). Programs such as the Smart Content Project aim to use smart technologies in the cultural sphere to create adaptive content accessible to a wide audience, including educational and cultural initiatives for children and young people. Online platforms and digital educational resources are actively developed to popularize Korean culture and history. The K-Content Education Program, organized by the Korea Creative Content Agency (KOCCA), helps

educational institutions use Korean cultural content, including films, music, animation, and games, for educational purposes. The program introduces and utilizes digital technologies to improve the learning process and popularize Korean culture. The government's Smart Education initiative (Ministry of Education of the Republic of Korea) aims to integrate information and communication technologies (ICT) into educational institutions. The program utilizes virtual reality (VR), augmented reality (AR), and other digital technologies to create interactive educational platforms.

Notes: Data was converted from local currencies using average exchange rates of the respective year.

Most recent update: Mar 2024

Source: Statista Market Insights

Figure 2 – Digital media growth in South Korea – forecast for next years (Statista, 2024)

Consequently, the digitalization of culture in Korea is an important and multifaceted process that is transforming cultural industries through the integration of advanced technologies. These innovations open up new horizons for the creation, dissemination, and preservation of cultural assets. The digitalization of the cultural sphere helps to strengthen the country's position as a cultural and technological leader. Overall, these trends play a key role in ensuring the sustainable development of cultural industries and expanding the country's cultural influence.

Game Theory and Network Analysis Methods in the Study

In constructing a matrix by the game theory method in the context of stimulating innovation in the field of digital culture in Korea, the interaction

of two main players is presented (Table 1.): government agencies and cultural organizations (museums, theaters, galleries, etc.). There are 2 strategies: government agencies – “Support for innovation” (A) and “No support” (B) and cultural organizations – “Implementation of digital technologies” (A) and “Refusal to implement digital technologies” (B). Each cell of the matrix reflects the results (payouts) for each player depending on which strategy the other player chooses. This game does not involve competition between players, but focuses on finding the optimal position for both parties. This is reminiscent of the situation described in T. Schelling's work “Strategic Realism”, where such a course of the game is considered non-antagonistic (Shatrun, 2020).

Table 1 – Matrix in the context of promoting innovation within the digital culture sector in South Korea

	Cultural organizations (A)	Cultural organizations (B)
Government agencies (A)	(5, 5) – both sides benefit, joint efforts lead to the successful digitalization of cultural projects, which leads to the growth of cultural heritage and accessibility for a wider audience.	(3, 1) – government investment has led to partial success, but cultural organizations are not taking full advantage of the potential of digital technologies.
Government agencies (B)	(4, 2) – some nodes continue to function, but their interaction does not contribute to achieving an optimal result.	(1, 0) – government bodies and cultural organizations are losing the ability to exchange resources, which leads to stagnation of digital development.

If both players choose strategy A, the outcome is optimal for both. The expected gain is (5, 5). This means that cultural organizations receive greater support and resources, which helps them successfully implement digital technologies. And government agencies achieve their goal of developing digitalization in the cultural sphere, which translates into high results for the economy. In network analysis, this can be described as a positive result of mutual integration. Close connections between nodes – state and cultural institutions – ensure the flow of information and resources, which leads to the creation of innovative products and cultural projects. These connections create a stable network, where each node (player) depends on others, and the result of cooperation leads to overall success. In the context of network analysis, one can expect an acceleration of innovation due to a dense network of knowledge, experience, and technology exchange. This creates a positive network effect, whereby an increase in the number of interacting players in the network increases the overall potential of the network for growth and innovation. In such a network, government bodies and cultural organizations become central nodes on which the development of the entire digital cultural ecosystem depends.

But when government bodies support innovation (strategy A), and cultural organizations refuse to implement digital technologies (strategy B), the result remains positive only for the government (3), since support is still directed to the cultural sphere. However, cultural organizations receive a minimal result (1), since they do not use the resources and technologies offered, which contributes to missed opportunities. When cultural organizations refuse to use digital technologies, although government bodies actively support them, this leads to network fragmentation. In a network context, this means that cultural organizations do not participate in this process of developing the country's digital culture. As

a result, disparate nodes are formed, where there is insufficient support and interaction with each other. In network analysis, the situation can be interpreted as weakened or ineffective connections between nodes. Network analysis shows how the lack of active participation of cultural organizations limits the potential of the entire network and leads to losses. Network analysis also helps to understand that the flow of resources between public authorities and cultural organizations will be limited. In a network context, this creates a lack of integration, when resources (funding, technology) are left aside and the potential for their use remains untapped.

The situation changes if cultural organizations decide to implement digital technologies, but government bodies do not provide active support. In this case, cultural organizations receive a lower score (2), since the implementation of technologies is hampered by the lack of support from society. Government bodies, despite the lack of full support, still receive a moderate payment (4), since partial implementation of technologies contributes to success, although not at a full level. In network analysis, this can be seen as a gap in network optimization, where some participants (cultural organizations) try to promote digitalization, but cannot effectively interact with other participants (government bodies). This leads to a loss of network potential – some nodes continue to operate, but their interaction does not lead to the maximum effect.

Finally, if both players choose strategy B (no digital implementation and support), the outcome for both is minimal (0, 1). In this case, there is a lack of both cultural innovation and government support, which can lead to missed opportunities and a lack of progress in digitalization. In a network context, strategy B (no digital implementation and support) leads to network collapse. When both governments and cultural organizations do not actively participate in the digitalization process, key nodes and

connections for the development of a digital culture network are missing. Without these nodes (institutions, platforms, initiatives), the entire network of interacting players remains stagnant and ineffective. In this context, governments and cultural organizations lose the ability to influence each other through the exchange of resources, which leads to a lack of digital progress and stagnation.

In consequence, the analysis of the matrix allows us to study possible scenarios of interaction between government bodies and cultural institutions, as well as to predict which strategies will lead to the greatest benefit for both parties. Without active participation and mutual support, digital culture cannot develop, and the network itself remains ineffective and isolated, which ultimately limits innovation and progress.

Conclusion

This article analyzes the role of innovative approaches in the development of digital culture in South Korea. Key factors contributing to the successful integration of digital technologies into the cultural sphere, such as government support, development of digital infrastructure, and active interaction between cultural and technological institutions, are studied. The digitalization process in Korea demonstrates successful examples of the

integration of new media, virtual technologies, and digital platforms into various cultural processes. As a result of a comprehensive analysis of game theory and network analysis methods, the following results and recommendations can be formulated:

- Strengthening cooperation: It is important to develop cooperation between public institutions and cultural organizations to accelerate digitalization and share resources.

- Preventing fragmentation: It is important to ensure that cultural organizations are actively involved in digitalization to avoid network gaps and missed opportunities.

- Optimizing participation: Gaps in cooperation need to be addressed to maximize the impact of collaborative digitalization.

- Minimizing digital backsliding: Backsliding in technology adoption should be prevented as it leads to stagnation and collapse of the network.

Ultimately, the study highlights the importance of a comprehensive approach to digital transformation in the cultural sphere and can be used as a model for other countries seeking to develop digital culture. The findings of the study confirm the importance of further improving government strategies and supporting innovative initiatives in the field of cultural technologies to ensure sustainable progress in this area.

References

- Bobro, N. (2023). Effectiveness of artificial intelligence usage in the educational process. *Science and Technology Today* 14(28), 168-174 <https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023>
- Fiaz, H. (2023). Creative Industry strategies in a globalized and digitized media landscape: the South Korean Blueprint. *IntechOpen eBooks*. <https://doi.org/10.5772/intechopen.112902>
- Goldsmith, B., Lee, K., & Yecies, B. (2011). In search of the Korean digital wave. *Media International Australia*, 141(1), 70–77. <https://doi.org/10.1177/1329878x1114100109>
- Han, B. M., Jin, D. Y., Yoon, K. Y., & Min, W. (2021). Transnational Hallyu: The Globalization of Korean Digital and Popular Culture. Rowman & Littlefield. *Asian Communication Research*, 18(2), 126–130. <https://doi.org/10.20879/acr.2021.18.2.126>
- Holroyd, C. (2019). Digital content promotion in Japan and South Korea: Government strategies for an emerging economic sector. *Asia & the Pacific Policy Studies*, 6(3), 290–307. <https://doi.org/10.1002/app5.277>
- Jin, D. Y. (2017). Smartland Korea: Mobile Communication, Culture, and Society. *University of Michigan Press* <https://muse.jhu.edu/book/52281>
- Jin, D. Y. (2024). The rise of digital platforms as a soft power apparatus in the New Korean Wave era. *Communication and the Public*, 9(2), 161–177. <https://doi.org/10.1177/20570473241234204>
- Khalid, A. (2022). Conservation Challenges and Emerging Trends of Digital Preservation for UNESCO Architectural Heritage, Pakistan. *Conservation*, 2, 26–37. <https://doi.org/10.3390/conservation2010003>
- Kim, E., & Chung, J. (2023). Assembling good citizenship under Korean COVID-19 surveillance. *Critical Policy Studies*, 17(1), 123–141. <https://doi.org/10.1080/19460171.2022.2056068>
- Kim, Y. (2017). Korean culture and society: A global approach. In Y. Kim (Ed.), *Routledge handbook of Korean culture and society*. New York, NY: Routledge, 3–27
- Kim, J., & Choi, S. O. (2020). The Intensity of Organizational Change and the Perception of Organizational Innovativeness; with Discussion on Open Innovation. *Journal of Open Innovation Technology Market and Complexity*, 6(3), 66. <https://doi.org/10.3390/joitmc6030066>

- Kim, Y. (2021). Bio or Zoe?: dilemmas of biopolitics and data governmentality during COVID-19. *Cultural Studies*, 35(2–3), 370–381. <https://doi.org/10.1080/09502386.2021.1898040>
- Korea Heritage Service. (2021). Digital Transformation in the Post-Pandemic Scenarios of Asia. Accessed: 16.10.2024 https://english.khs.go.kr/cop/bbs/selectBoardArticle.do?jsessionid=PdkGWwk1T4uFMaF5Q5kOr31ODR5TuMYi4TpuNkeqq1ZcttidvsGGBGgXG1ZRqhfS.cha-was02_servlet_engine4?ntId=81656&bbsId=BBSMSTR_1200&pageUnit=10&searchCnd=&searchWrd=&ctgryLrcls=&ctgryMdcls=&ctgrySmcls=&ntcStartDt=&ntcEndDt=&searchUseYn=&mn=EN_01_01
- Kubiv, S. I., Bobro, N. S., Lopushnyak, G. S., Lenher, Y. I., & Kozhyna, A. (2020). Innovative Potential in European Countries: Analytical and Legal Aspects. *International Journal of Economics and Business Administration*, 8(2), 250–264. <https://doi.org/10.35808/ijebe/457>
- Lee, C. S. (2021). Contact tracing apps for self-quarantine in South Korea: Rethinking datafication and dataveillance in the COVID-19 age. *Online Information Review*, 45(4), 810–829. <https://doi.org/10.1108/OIR-08-2020-0377>
- Lee, H. J. & Lee, R. M. (2024). Transformation of Korean Higher Education in the Digital Era: Achievements and Challenges. *Journal of Comparative & International Higher Education*, 16(2), 47–55 DOI: 10.32674/jcihe.v16i2.5847
- Michelle Jamrisko, Wei Lu & Alex Tanzi. (2021, February 3). South Korea Leads World in Innovation as U.S. Exits Top Ten (1). *Bloomberg Law*. <https://news.bloomberglaw.com/ip-law/south-korea-leads-world-in-innovation-as-u-s-exits-top-ten-1>
- Ministry of Education, Republic of Korea. (2023). Digital Transformation of Education
- NIA. Number of Internet Users in South Korea from 1999 to 2022 (in millions). (2023). <https://www.statista.com/statistics/432145/internet-users-in-south-korea/> Accessed: October 10, 2023
- Park, J. H. (2012). Digital Restoration of Seokguram Grotto: The Digital archiving and the exhibition of South Korea's representative UNESCO World Heritage. *International Symposium on Ubiquitous Virtual Reality*, 26–29 <https://doi.org/10.1109/ISU-VR.2012.23>
- Shatrun V. V. Primenenie teorii igr v teorii mezhdunarodnyh otnoshenij [Application of game theory in the theory of international relations], 77-ja nauchnaja konferencija studentov i aspirantov Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta, Minsk: BGU, 2020, P. 446–449 (in Russian).
- Silvia Appelt. (2021, October 25). A Global Powerhouse in Science and Technology,” Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://www.oecd.org/country/korea/thematic-focus/a-global-powerhouse-in-science-and-technology-61cbd1ad>.
- Statista. (2024). Digital Media – South Korea. <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-media/south-korea> Accessed: October 17, 2024
- World Intellectual Property Organization. (2022). Global Innovation Index 2022: What is the Future of Innovation-driven Growth? <https://doi.org/10.34667/tind.46596>
- Yoon, K. (2024). Social imaginaries of digital technology in South Korea during the COVID-19 pandemic. *Policy & Internet*, 16, 458–473. <https://doi.org/10.1002/poi3.385>

Information about authors:

Khamitova Nazerke Ermekovna, PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan (e-mail: khamitovanaz@gmail.com)

Belyalova Aigerim Ermekovna, PhD, Acting associate professor of the Department of the Far East, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan (e-mail: aigerim.belyalova@kaznu.edu.kz)

Авторы туралы мәлімет:

Хамитова Назерке Ермековна – PhD докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан (e-mail: khamitovanaz@gmail.com)

Белялова Әйгерім Ермеқызы – Қиыр Шығыс кафедрасының доценті, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан (e-mail: aigerim.belyalova@kaznu.edu.kz)

Информация об авторах:

Хамитова Назерке Ермековна – PhD-докторант, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан (e-mail: khamitovanaz@gmail.com).

Белялова Айгерим Ермековна – PhD, ассоциированный профессор кафедры Дальнего Востока, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан (e-mail: aigerim.belyalova@kaznu.edu.kz).

Received January 21, 2025

Accepted August 13, 2025

FTAMP 16.01.11

<https://doi.org/10.26577/JOS202511439>**А.А. Туймебекова^{1*}, Н. Бирай², Р.М. Саламатова³**¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан²Памуккале Университеті, Денизли, Түркия³М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз, Қазақстан

*e-mail: atuymebekova@mail.ru

БА ЦЗИН МЕН БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ БАТЫРЛЫҚ НАРРАТИВТЕР

Мақалада қытай жазушысы Ба Цзин мен қазақ қаламгері Бауыржан Момышұлының шығармаларындағы батырлық нарративтер нарратология және этикалық сын теориялары тұрғысынан салыстырмалы талданады. Зерттеуде соғыстақырыбын көркем бейнелеудегі авторлық ұстаным, кейіпкерлер жүйесі, баяндау формасы мен көркемдік тәсілдер зерделенеді. Батырлық ұғымы тек майдан даласындағы ерлікпен ғана емес, сонымен қатар кейіпкердің рухани өсу жолы, ішкі өзгерістері мен моральдық таңдаулары арқылы ашылады. Ба Цзин прозасында батырлық социалистік реализм аясында ұжымдық батыр бейнесі суреттеліп, патриотизм идеологиялық борыш ретінде сипатталады. Ал Бауыржан Момышұлы шығармаларында батыр тұлғаның ішкі тәртібі, ерік-жігері мен рухани кемелденуі алдыңғы қатарға шығады, бұл жазушының әскери және педагогикалық тәжірибесімен тікелей байланысты.

Зерттеу барысында авторлардың батырлықты жеткізудегі нарративтік құрылымдары, символдар мен метафоралар жүйесі талданып, олардың ұлттық тарихи жад пен мәдени құндылықтарды көркемдік тұрғыда бейнелеу ерекшеліктері сараланады. Салыстырмалы тәсіл арқылы Қытай мен Қазақстан әдебиеттеріндегі батырлық концептісінің ұлттық болмыс пен жалпыадамзаттық құндылықтар тоғысында қалай көрініс табатыны ашылады. Мақалада батыр бейнесінің ұлттық әдеби дәстүр мен тарихи сананың ықпалымен трансформациялану үдерісі ғылыми тұрғыда зерделенеді.

Түйін сөздер: батырлық, патриотизм, рухани төзімділік, соғыс прозасы, Ба Цзин, Бауыржан Момышұлы, моральдық таңдау, ұлттық сана, қаһарман бейнесі.

A.A. Tuymebekova^{1*}, N. Biray², R.M. Salamatova³¹Al-Fababi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan²Pamukkale University, Denizli, Turkey³M. Kh. Dulati Taraz University, Taraz, Kazakhstan

*e-mail: atuymebekova@mail.ru

Heroic narratives in the works of Ba Jin and Baurzhan Momysheuly

The article presents a comparative analysis of heroic narratives in the works of Chinese writer Ba Jin and Kazakh author Baurzhan Momysheuly, using narratological and ethical criticism theories. The study explores the authors' perspectives, character systems, narrative forms, and artistic techniques in depicting the theme of war. The concept of heroism is revealed not only through acts of bravery on the battlefield but also through the character's spiritual growth, inner transformation, and moral choices. In Ba Jin's prose, heroism is portrayed within the framework of socialist realism, emphasizing the image of a collective hero, with patriotism depicted as an ideological duty. In contrast, Baurzhan Momysheuly's works foreground the inner discipline, willpower, and spiritual development of the heroic individual, closely tied to the writer's military and pedagogical background.

The study analyzes the narrative structures, systems of symbols and metaphors used by the authors, examining how national historical memory and cultural values are artistically represented. A comparative approach reveals how the concept of heroism emerges at the intersection of national identity and universal values in Chinese and Kazakh literature. The article offers a scholarly interpretation of the transformation of the hero's image under the influence of national literary traditions and historical consciousness.

Keywords: heroism, patriotism, spiritual endurance, war prose, Ba Jin, Baurzhan Momysheuly, moral choice, national consciousness, hero image.

А.А. Туймебекова^{1*}, Н. Бирай², Р.М. Саламатова³

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Университет Памуккале, Денизли, Турция

³Университет имени М.Х. Дулати, Тараз, Казахстан

*e-mail: atuymebekova@mail.ru

Героические нарративы в произведениях Ба Цзиня и Бауыржана Момышулы

В статье проводится сравнительный анализ героических нарративов в произведениях китайского писателя Ба Цзиня и казахского писателя Бауыржана Момышулы с позиций нарратологии и этической критики. В исследовании рассматриваются авторская позиция, система персонажей, форма повествования и художественные приёмы в изображении темы войны. Понятие героизма раскрывается не только через подвиги на поле боя, но и через внутреннее развитие героя, его духовные изменения и моральный выбор. В прозе Ба Цзиня героизм изображается в рамках социалистического реализма, где формируется образ коллективного героя, а патриотизм представляется как идеологический долг. В то же время в произведениях Бауыржана Момышулы на первый план выходит внутренняя дисциплина, воля и духовное совершенствование личности героя, что непосредственно связано с военным и педагогическим опытом автора.

В исследовании анализируются нарративные структуры, система символов и метафор в произведениях авторов, а также особенности художественного отражения национальной исторической памяти и культурных ценностей. Сравнительный подход позволяет выявить, как концепт героизма проявляется на стыке национальной идентичности и общечеловеческих ценностей в литературе Китая и Казахстана. В статье научно осмысливается процесс трансформации образа героя под влиянием национальных литературных традиций и исторического сознания.

Ключевые слова: героизм, патриотизм, духовная стойкость, военная проза, Ба Цзин, Бауыржан Момышулы, моральный выбор, национальное сознание, образ героя.

Кіріспе

Ба Цзин мен Бауыржан Момышұлының шығармаларындағы батырлық бейнесін салыстырмалы түрде талдау – ұлттық бірегейлік, ұлттық намыс пен сананы қалыптастыру мәселелерін зерттеу тұрғысынан өзекті әрі маңызды тақырып. Екі қаламгер де өз туындыларында патриоттық идеяларды алға тартып, батырлық ұғымын тек әскери ерлікпен шектемей, оны рухани күшпен, азаматтық жауапкершілікпен және ұлттық бірлікпен тығыз байланыстырады.

Ба Цзиннің «Қайта қауышу» («團圓») романы Қытайдың тарихи кезеңін, атап айтқанда 1937–1945 жылдар аралығындағы жапон агрессиясы мен соғыс жылдарының шындығын терең сипаттайды. Бұл шығарманың ерекшелігі – соғыс жағдайындағы жауынгерлердің ішкі сезімдері мен отбасына деген ықыласына ерекше назар аударылуында. Автор соғыстың адамның жан дүниесіне әсерін суреттей отырып, ұлттық бірлік пен отаншылдықтың маңыздылығын алға тартады. Оның түсінігінде батырлық – бұл ең алдымен рухтың беріктігі мен елге деген адалдықты сақтай білу. Батыр бейнесі тек жаумен күресуші емес, елдің моральдық құндылықтарын ұстанушы тұлға ретінде де сипатталады (Ba Czin, 1995).

Ал Бауыржан Момышұлының шығармаларында батырлық образы көбінесе Отан қорғаушы ретінде бейнеленеді. Жазушы соғыс уақытындағы ерлікті ғана емес, сарбаздардың азаматтық борышына деген адалдығын, патриотизм мен халық алдындағы жауапкершілікті де айқын көрсетеді. Оның ойынша, батырлық – бұл тек әскери тапсырманы орындау ғана емес, сол тапсырманы атқару барысында адамгершілік қасиеттер мен рухани күшті жоғалтпау. Момышұлы үшін батырлық ұлт рухын сақтау мен қорғау идеясымен тығыз байланысты. Оның кейіпкерлері тәртіпті, жігерлі, ұлттық мінезі айқын тұлғалар болып суреттеледі. Осы арқылы автор шынайы патриотизм мен азаматтық жауапкершіліктің мәнін ашады.

Ба Цзин мен Бауыржан Момышұлы шығармаларындағы батырлық бейнесі терең адамгершілік пен патриотизмге негізделеді. Ба Цзин соғыс жағдайында ұлттық бірлікті нығайтуды мақсат етсе, Момышұлы ұлттық сана-сезім мен рухты арттыру мәселесіне ерекше мән береді. Екі жазушы да батырлықты тек сыртқы жаумен күреспен емес, ішкі рух пен ұлттық санаға деген адалдықпен байланыстырады. Егер Ба Цзин шығармаларында батырлық жау шапқыншылығына қарсы күресте көрінсе, Бауыржан Момышұлы үшін батырлық

– бұл ел алдындағы жауапкершілікті сезіну мен оны адал атқару.

Осылайша, екі қаламгердің де туындылары тарихи және мәдени контексте патриотизм мен батырлықтың көркем бейнесін жасап қана қоймай, ұлттық бірегейлікті қалыптастыру, ұлт тағдыры үшін күрес және соғыс шындығын жеткізу мәселелерінің өзектілігін ашады.

Методология және зерттеу әдістері

Мақалада концептуалды талдау әдісі қолданылды. Бұл тәсіл «батыр» ұғымының мәнін ашуға, сондай-ақ мәтін авторының дүниетанымын, тарихи кезең мен мәдени контексті зерделеуге мүмкіндік береді. Концептуалды талдау әдісі арқылы шығармалардағы негізгі ұғымдардың мағынасы мен олардың халықтың рухани және әлеуметтік құндылықтарымен байланысы анықталды. Бұл әдіс мәтіннің терең құрылымын ашуға, авторлардың көзқарастарын және оның шығармаларындағы батырлық бейнесін, сонымен қатар тарихи жағдайлар мен мәдени дәстүрлерді түсінуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар бұл әдіс арқылы халықтың рухани құндылықтары мен әскери санасын тереңірек түсіну мүмкін болды. «Батыр» ұғымы әр халықтың мәдениетінде өзіне тән ерекшеліктерге ие, сондықтан концептуалды талдау әдісі арқылы осы ұғымның әртүрлі мәдени мәтіндердегі көрінісін салыстыру және оның уақыт пен кеңістік аясында қалай өзгергенін зерттеу маңызды болды. Бұл әдіс сонымен қатар батыр бейнесінің тарихи дамуын, оның қоғамдағы ролін және соғысқа қатысты моральдық ұстанымдарды талдауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талқылау

Ба Цзин қарапайым жауынгерлер мен командирлердің бейнесі арқылы батырлықты тек физикалық ерлік ретінде емес, ішкі рух пен моральдық беріктіктің көрінісі ретінде сипаттайды. Оның шығармаларында батырлық адамның рухани әлемімен, қорқыныштары мен үміттерімен тығыз байланысты бейнеленеді. Соғыстың ауыр шындығы жағдайында азаматтық жауапкершілік пен Отанға деген адалдық – кейіпкердің шынайы батырлығын айқындайтын басты өлшемдер. Ба Цзин үшін батыр – бұл сыртқы қысымға төтеп беріп қана қоймай, адамгершілік қасиеттерін жоғалтпайтын тұлға (Qian Liqun, 2023).

Ал Бауыржан Момышұлы батырлықты ұлттық мінез-құлықпен, тәртіппен және рухани беріктікпен ұштастырады. Оның әскери тәжірибесі мен әдеби шығармашылығы қазақ халқының жауынгерлік рухын, елге деген сүйіспеншілігін және қорғаушылық миссиясын айқын бейнелейді. Жазушының естеліктері мен повестері патриотизм, ерлік, жігер мен өмірлік ұстанымдар сынды ұлттың болмысын сипаттайтын құндылықтарға негізделген. Момышұлы үшін батырлық – бұл тек жау алдында қайсарлық таныту ғана емес, ұлттық рухты сақтау, қоғам алдындағы парызды терең сезіну және еліне адал қызмет ету.

Ба Цзиннің «Қайта қауышу» романында соғысқа қатысқан кейіпкерлердің өмірі қатігез әлеуметтік-саяси шындықтар аясында суреттеледі. Бұл туындыда батырлықтың жарқын мысалы ретінде басты кейіпкер бейнесі ұсынылады. Ол ауыр жеке шығындар мен моральдық азаптарға қарамастан, коммунистік революция идеалдарына адал болып қала береді. Осы арқылы автор батырлықты идеяға берілгендікпен және рухани тұрақтылықпен байланыстырады (Wang Yichuan, 2018).

Ба Цзин шығармаларында баяндау стилі жекелеген сезімдерге емес, кейіпкерлердің ұжымдық әрекеттеріне баса мән береді. Оның сюжеттері кейіпкерлердің қиындықтармен күресіп, рухани және моральдық таңдаулар арқылы батырлыққа жету жолын ашады. Мұндағы батырлық – тек қана физикалық күрес емес, болашақ ұрпақ үшін соғыс алаңында жасалатын моральдық шешім. Кейіпкер жеке бақыты мен Отан алдындағы борышының арасында күрделі таңдау жасауға мәжбүр болады. Ба Цзин батырлықты патриотизм мен идеологиялық адалдық тұрғысынан көрсетіп, жеке мүддеден бас тартып, халық пен революцияға қызмет ету ретінде сипаттайды. Оның кейіпкерлері соғысты трагедия емес, қасиетті борыш деп қабылдайды (Liu Zaifu, 2018).

Қазақ әдебиетіндегі «батыр» ұғымы – тарихи-мәдени эволюциядан өткен, терең философиялық мәнге ие құбылыс. Ол тек соғыс даласындағы ерлікпен ғана шектелмей, қоғамның рухани тірегі, ұлттық құндылықтардың сақтаушысы ретінде көрінеді. Батырлық – жеке ерліктен гөрі халықтың тағдырымен, қоғамдық санамен және ұлттық болмыспен сабақтас ұғым (Janwzakova, 2020).

Когнитивтік тұрғыдан батырлық бейнесі ақпараттық, эмоционалды және танымдық ком-

поненттерден тұратын кешенді жүйе ретінде қарастырылады. Ақпараттық компонент – батырдың өмірі мен нақты әрекеттеріне қатысты деректерді қамтыса, эмоционалды жағы – оның бейнесінің қоғамда тудырған әсері мен сезімдік қабылдауын сипаттайды. Танымдық компонент батырдың тарихи және мәдени контекстегі рөлін ашып көрсетеді (Gao Tian, 2017).

Батырдың әдеби бейнесі тарихи кезеңдерге сай өзгеріске ұшырап отырады. Алайда оның басты борышы – ұлттық сана мен рухты қалыптастыру, ұрпаққа өнеге болу. Ол – жауынгерлік ерліктің ғана емес, рухани беріктік пен ұлттық құндылықтардың көрінісі. Сондықтан әдебиеттегі батыр бейнесі ұлттың идеяларын, этикалық ұстанымдарын және тарихи мұрасын насихаттайтын күшке ие.

Зерттеуде ерекше назар аударатын маңызды аспектілердің бірі – Ба Цзин мен Бауыржан Момышұлы шығармаларындағы әйел кейіпкерлер бейнесі. Екі жазушы да әйелдерді ұлттық мораль мен рухтың тірегі, қоғамның тұрақтылығы мен болашағын сақтаушы ретінде бейнелейді. Олар тек майдандағы ерлерге серік қана емес, сонымен қатар отбасы мен ел бірлігінің рухани арқауы. Бұл кейіпкерлердің батырлығы сыртқы ерліктен емес, ішкі беріктік пен Отанға деген шексіз адалдықтан туындайды. Осылайша, екі жазушы да батырлықты рухани категория ретінде кеңейтіп, оны әйел бейнесі арқылы да терең сипаттайды.

Бауыржан Момышұлы шығармаларындағы «батырлық» ұғымы дәстүрлі жауынгер бейнесінен әлдеқайда кең әрі терең мәнге ие. Мұндағы батыр – тек майдан даласында ерлік көрсеткен жауынгер ғана емес, сонымен бірге Отанға адал, әділетті, батыл, моральдық тұтастығы берік тұлға. Ол – ішкі рухани күшке, азаматтық жауапкершілікке ие кемел кейіпкер.

Когнитивті-лингвистикалық тұрғыдан алғанда, «батыр» концептісі нақты әрекеттермен ғана емес, оны қалыптастыратын мәдени құндылықтар мен тілдік бірліктер арқылы да сипатталады. Бұл ұғым қазақ халқының тарихи жады мен ұлттық болмысына терең тамыр жайған. Батырдың бейнесі рухани кемелдікпен ұштасып, жеке тұлғаның ішкі жан дүниесі, ерік-жігері мен моральдық ұстанымдары арқылы ашылады.

Момышұлы сомдаған кейіпкерлер – ұлт рухының, рухани бірліктің символы. Жазушы батырлықты ұрпақ тәрбиесінің өзегі, ұлттық болмысты сақтау жолындағы бағдар ретінде ұсынады. Оның кейіпкерлері бойындағы өз мүд-

десінен бас тарта білу, борышқа адалдық, әділдік пен сабыр сынды қасиеттер – уақыт пен кеңістіктен тыс, мәңгілік маңызын жоғалтпайтын құндылықтар. Мұндай бейнелер арқылы Момышұлы ерлік пен рухани кемелдікті тоғыстырып, батырлық ұғымын жаңа деңгейге көтереді.

Әдеби-когнитивтік және мәдени тұрғыда қарағанда, Момышұлы «батырлық» ұғымының шекарасын әскери ерлікпен шектемей, оны адамгершілік, гуманизм және азаматтық жауапкершілік арқылы кеңейтеді. Бұл ұстаным батыр бейнесін қазақ мәдениетінде көпқырлы, терең мазмұнды, ұлттық рухтың сақтаушысы ретінде орнықтырады. Момышұлының шығармаларында батырлықтың мәні ішкі моральдық күш пен азаматтық ұстанымдар арқылы көрініс табады. Ол үшін батыр – қоғам алдындағы жауапкершілікті терең сезінетін, ұлттық мүдде жолында өзін-өзі құрбан етуге даяр тұлға. Осылайша, батыр бейнесі қазақ әдебиетінде тек әскери ерліктің емес, рухани биіктіктің, этикалық мұраттардың символы ретінде қалыптасады. Бауыржан Момышұлының батырлық туралы көзқарасы ұлттық бірегейлікті сақтау процесінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде танылады.

Бауыржан Момышұлының шығармаларында «батырлық» ұғымы әскери стратегия, ұлттық мәдени құндылықтар мен моральдық төзімділіктің үйлесіміндегі тұтас жүйе ретінде танылады. Бұл ұғым тек тарихи немесе көркем бейне деңгейінде ғана емес, сонымен қатар қазақ халқының ұлттық бірегейлігінің негізі ретінде де маңызға ие. Момышұлының туындылары – отансүйгіштік, азаматтық борыш пен рухани беріктік идеалдарын жеткізетін, бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоймаған маңызды әдеби мұра.

Ба Цзин шығармашылығында да батырлық ұғымы терең әрі мазмұнды бейнеленеді. Жапония агрессиясы мен Корей соғысы жылдарындағы оқиғалар, қытай еріктері армиясының ерлігі жазушыны терең толғандырған. Ба Цзин үшін соғыс – тек қақтығыс алаңы ғана емес, адамның ішкі рухани күйзелістері мен моральдық күресі көрінетін кеңістік. Ол кейіпкерлерінің ішкі жан дүниесін, олардың рухани беріктігін, адамгершілік пен әділеттілікке адалдығын суреттеу арқылы батырлықты тек физикалық ерлікпен емес, терең моральдық қасиеттермен байланыстыра көрсетеді (Dubkova, 2020).

Жалпы алғанда, Бауыржан Момышұлы мен Ба Цзин шығармаларында батырлық бейнесі – тек сыртқы ерліктің көрінісі емес, ең алдымен

ішкі рухани тұтастық пен азаматтық жауапкершілікпен ұштасқан ұғым. Екі автор да батырлықты жеке тұлғаның ұлт алдындағы борышы, әділеттілік пен адалдыққа негізделген этикалық

бағдар ретінде сипаттайды. Бұл көзқарас олардың әдеби мұрасын ұлттық сана мен бірегейлікті қалыптастыру мен сақтау жолындағы маңызды рухани ресурсқа айналдырады.

1-кесте – «Батыр» (қазақ) пен «英雄» (қытай) ұғымдарының салыстырмалы талдауы

Критерий	Қазақ мәдениетіндегі «Батыр»	Қытай мәдениетіндегі «英雄» (Йинсюн)
Негізгі мәні	Физикалық және рухани күш, ерлік, ұлттық болмыстың тірегі	Әлеуметтік әділет, мораль, қоғам игілігі жолындағы күрес
Тарихи рөлі	Елін, жерін қорғаған батырлар – сыртқы жауға қарсы тұрған қорғаушы	Империялық әділетті қорғаушылар, халықты зұлымдықтан құтқарушылар
Моральдық өлшемі	Ерлік, намыс, адалдық, ар-ұят	Өз-өзін тәрбиелеу, қоғаммен үйлесім, адалдық, тұрақтылық
Әдеби-көркем бейне	Эпостық жырлардағы батырлар: Алпамыс батыр, Қобыланды батыр, Ер Тарғын	Әдеби кейіпкерлер: Юэ Фэй (Ұлт батыры), Го Цзэцзин (Шекара сақтаушы), У Сун (батыр-қаһарман)
Философиялық негізі	Тәңірлік, ислам діні, жыраулар дүниетанымы	Конфуцийшілдік (адамгершілік), даосизм (күпия рухани күш), буддизм (өзін-өзі жеңу)
Мақсаты	Батырлық пен ерлік арқылы ел намысын сақтау	Қоғам үшін өзін құрбан ету, бейбітшілік пен тәртіпті сақтау
Қоғамдағы орны	Ұлт қаһарманы, халықтың мақтанышы	Қоғамның моральдық жолбасшысы, халықтың үлгі тұтатын тұлғасы
Тарихи тұлғалар	Бауыржан Момышұлы, Кенесары хан, Наурызбай батыр, Ағыбай батыр	Юэ Фэй, Линь Цзэсу, Сунь Ятсен, Дэн Сяопин (жаңа кезеңдегі қаһармандар)
Заманауи көрініс	Батырлар жыры мен ҰОС-тың қаһармандары, ерлікті насихаттау	Революциялық қаһармандар, қоғам үшін қызмет еткен тұлғалар (мысалы, Лэй Фэн – моральдық үлгі

Ба Цзин шығармаларында батырлық патриотизмнің өзегіне айналады, алайда ол тек сыртқы жауға қарсы күрес немесе әскери ерлікпен шектелмейді. Мәселен, оның «Қайта қауышу» романында батырлық ұғымы ұлтты ішкі және сыртқы қауіп-қатерлерден қорғауға деген рухани ұмтылыспен сипатталады. Романның басты кейіпкері шайқасқа тек жеңіс үшін емес, ең алдымен, өзінің жан дүниесін сақтап қалу үшін қатысады. Ба Цзиннің айтуынша: «Ұлы батыр – шайқаста жеңіске жеткен адам емес, соғыстың ортасында өзінің жанын жоғалтпаған адам». Бұл тұжырым оның кейіпкерлерінің ішкі рухани қуаты мен ұлттық патриотизмін айқындайды (Eremkina, 2019).

Ба Цзин прозасында әйел кейіпкерлердің бейнесі де ерекше орын алады. Жазушы оларды соғыс жағдайында отбасылық құндылықтар мен моральдық қағидаларды сақтап қалатын рухани тірек ретінде бейнелейді. Әйелдер тек соғыстың құрбаны ғана емес, сонымен қатар қоғамның моральдық негізін нығайтушы тұлғалар ретінде

суреттеледі. Бұл тәсіл арқылы автор қытай әдебиетінде әйелдердің қоғамдық өмірдегі маңызын тереңдетіп көрсетеді.

Бауыржан Момышұлы шығармашылығында батырлық ұғымы тек әскери ерлікпен шектелмей, терең рухани мазмұнға ие моральдық жауапкершілікпен ұштасады. Жазушының кейіпкерлері – ел мүддесі үшін күрескен, азаматтық борышты жоғары қойған тұлғалар. Оның «Үшқан ұя» мен «Өмір мен өлім» шығармаларында батырлық көбіне ішкі рухани сынақтар мен адамгершілік таңдаулар арқылы көрініс табады. Батырлық мұнда физикалық күш емес, жанның беріктігі, рухтың төзімділігі ретінде сипатталады.

Момышұлының прозасында әйел бейнесі де ерекше орын алады. Мәселен, «Өзеннен өтем» туындысында әйелдер батырларға рухани тірек, моральдық күш пен ұлттық сананың сақтаушысы ретінде бейнеленеді. Олар аналық мейірім мен ұлттық мұрат арасындағы үйлесімді байланысты білдіреді. Осылайша, жазушы әйел бейне-

сін батырлықтың ішкі моральдық құрылымымен тығыз байланыстыра отырып, қоғамның рухани тірегі ретінде ұсынады (Akhmetova, 2024).

Ба Цзиннің прозасында батырлық нарративі классикалық қаһармандық құрылымға негізделген. Мысалы, Ван Чэннің бейнесі «жолсілтеуші» батыр ретінде көрініс табады. Оның ерлігі сыртқы әрекеттен гөрі, ішкі трансформация мен моральдық шешімдерге негізделеді. Автор нарративте символдық бейнелер, қайталау және әсірелеу тәсілдерін қолдана отырып, батырлықты өзін құрбан ету арқылы сипаттайды. Ван Чэннің: «Жеңіс үшін маған оқ жаудырыңдар!» деген сөзі – шынайы рухани батырлықтың көрінісі. Бұл эпизодта батырлық ұлт мүддесі үшін жанын құрбан етуге дайын моральдық күш ретінде ұсынылады.

Ба Цзин шығармаларында патриотизм – бұл тек әскери міндет емес, адамгершілік пен моральдық таңдау. Этикалық сын тұрғысынан, патриотизм мен азаматтық жауапкершілік ұғымдарын қарастырғанда, Ба Цзин мен Бауыржан Момышұлы шығармаларында айқын айырмашылықтар байқалады. Момышұлы шығармаларында патриотизм әскери міндетті орындау мен тәртіпке негізделеді. Оның шығармалары батырлықтың шынайы өмірлік жағдайларға байланысты екенін және жеңіске жету үшін жеке жауапкершіліктің маңыздылығын көрсетеді. Мысалы, «Үшқан ұя» шығармасында батырлық пен патриотизм идеалдандырылмайды, керісінше, бұл ұғымдар күнделікті өмірде әрекет ету қажеттілігінен туындайды.

Патриотизм мен батырлық: Қытай және Қазақ әдебиеттеріндегі айырмашылықтар

Ба Цзин мен Бауыржан Момышұлының шығармашылығындағы патриотизм мен батырлықтың бейнеленуіндегі айырмашылықтар олардың мәдени және тарихи контекстерінен туындайды. Қытай әдебиетінде патриотизм жиі ұжымдық мүдде мен ішкі рухани жаңғырумен байланысты болса, қазақ әдебиетінде жеке тұлғаның жауапкершілігі мен ар-ождандық таңдауы көп жағдайда басым болады. Қытайдағы патриотизм, әсіресе Ба Цзиннің шығармаларында, ұлт мүддесіне қызмет етудің моральдық актісі ретінде көрінеді. Ал қазақ әдебиетінде батырлық, мысалы, Бауыржан Момышұлы шығармаларында, көбінесе нақты жағдайлар мен күреске негізделген.

Ба Цзиннің «Қайта қауышу» романы мен «Батыр балалар» фильмінде соғыс пен адам жанының терең иірімдері шынайы сипатталады.

Кейіпкерлері – мінсіз емес, бірақ ішкі күмән мен шешім арқылы батырлыққа жеткен шынайы тұлғалар. Ван Чэннің «Мені көздеп оқ жаудырыңдар!» деген сөзі – рухани биіктіктің, Отан алдындағы адалдықтың көрінісі. Нарратология мен этикалық сын тұрғысынан қарастырғанда, бұл шығармаларда батырлық – ішкі жауапкершілікті қабылдаумен тығыз байланысты процесс.

Бұл тәсіл Бауыржан Момышұлы шығармашылығымен үндес. Оның кейіпкерлері де сыртқы ерлікпен емес, ішкі моральдық жауапкершілікпен дараланады. «Арпалыс» пен майдан жазбаларында батырлық – тәртіп, парасат және ұлттық рухпен тікелей байланысты. Әйел кейіпкерлер бейнесі екі авторда да ерекше мәнге ие. Ба Цзин әйелдердің үнсіз ерлігін – мейірімділік, төзімділік және рухани тірек болу арқылы ашады. Ван Фанның бейнесі – соның айғағы. Момышұлы да әйелдердің отбасылық жауапкершілігін ұлттық парыз деңгейіне көтереді.

Осылайша, екі жазушы батырлықты тек майданмен шектемей, рухани, моральдық, азаматтық өлшемде көрсетеді. Қаһармандықты бейнелеу тәсілдерінде айырмашылықтар болғанымен, олардың шығармаларындағы адамгершілік пен ұлттық рух идеялары қазіргі қоғам үшін де өзекті күйінде қала береді.

«Қайта қауышу» романындағы ең әсерлі эпизодтардың бірі – солдаттың отбасы мүшелерімен майданға аттанар алдындағы қоштасу сәті. Бұл көрініс арқылы Ба Цзин патриотизм мен эмоциялық жанқиярлықтың тоғысын береді. Қоштасу сәтінде үміт пен үрей, махаббат пен парыз қатар жүреді. Бұл – жауынгердің ішкі әлеміндегі арпалысты және оның ерлік жолын саналы түрде таңдағанын көрсетеді. Ол отбасынан, жеке бақыты мен амандығынан саналы түрде бас тартып, Отан алдындағы борышын бірінші орынға қояды.

Мұндай көріністер романның ұлттық рухты дәріптеу жолындағы көркемдік стратегиясын көрсетеді. Автор соғысты шыншыл, ауыр, қасиретті құбылыс ретінде суреттей отырып, батырлықты мифке айналдырмай, керісінше, адам болмысы мен моральдық шешімдер арқылы ашады. Бұл тәсіл – қазіргі оқырманды патриотизм ұғымына жаңаша қарауға, жеке тұлға мен мемлекет арасындағы байланысты қайта бағамдауға жетелейді (Akhmetova, 2024).

Жоғарыда айтылған сарбаздың өз позициясынан бас тартпай, өміріне қауіп төнсе де, әскери тапсырманы орындауды бірінші орынға қоюы – романдағы ерліктің ең биік көріністерінің бірі.

Бұл эпизодтарда патриотизм тек ұран емес, жеке шешім мен моральдық биіктіктің нәтижесі ретінде бейнеленеді.

Ба Цзин әсірелеуден гөрі реализмге сүйеніп, батырлықты қасірет пен сезім, психологиялық арпалыс аясында ашуды мақсат етеді. Ол ішкі эмоциялық қозғалыс, адами шешім, және рухани таңдаулар арқылы ерліктің адамдық өлшемін ұсынады (Janwzakova, 2020).

Осы тұрғыдан алғанда, Ба Цзин мен Бауыржан Момышұлы шығармаларындағы батырлық бейнелердің негізінде ұлтқа қызмет ету идеясы жатыр. Бұл қызмет тек қару алып жауға қарсы тұру ғана емес, рухани беріктік, моральдық жауапкершілік пен адамгершілік биігінен көрінеді. Екі жазушы да кейіпкерлерінің ішкі жан дүниесіне терең үңіліп, олардың ұлт алдындағы борышын түсінуі мен сол жолдағы жан азабын көркем суреттейді. Мысалы, «Қайта Қауышудағы» Лин Дауэй мен Ли Суюн – өз тағдырындағы қайғыға қарамастан, моральдық тазалығы мен Отанға деген адалдығын сақтайтын бейнелер. Бұл ішкі батырлық Бауыржан Момышұлы шығармаларындағы кейіпкерлерден – әсіресе оның «Үшқан ұя» және «Артымда қалған сөз» еңбектерінен де көрініс табады. Ол жауынгер психологиясын, жауға қарсы тұрудағы рухани қуатты дәл суреттейді.

Сонымен қатар, Ба Цзин мен Момышұлы екеуі де кейіпкерлерін ұлт болмысының айнасы ретінде қолданады. Олар үшін батыр – тек физикалық тұрғыдан күшті емес, ең алдымен, рухани төзімді, отансүйгіш адам. Бұл ұстанымдар арқылы екі қаламгер де ұлттық әдебиеттің тәрбиелік, азаматтық міндетін атқарып отыр. Қоғамдық өзгерістер кезеңінде туған бұл туындылар ұлт бірлігін, азаматтық рухты бекемдеуге бағытталған.

Шығармаларда суреттелген тарихи контекст пен көркемдік тәсілдер де бір-біріне ұқсас. Ба Цзин реализм әдісімен трагедиялық жағдайларды ішкі психологиямен сабақтастырып берсе, Бауыржан Момышұлының прозасы мен публицистикасы да шынайылықты, деректілік пен көркем бейнелеуді үндестіре біледі. Бұл тұрғыда екі жазушы да оқырманға әсер етудің, ұлтты рухтандырудың эстетикалық және идеологиялық тәсілдерін шебер қолданған деуге болады.

Ба Цзин кейіпкерлерінің ішкі сезім әлемін терең сипаттау арқылы соғыс шындығын тек сыртқы көрініс ретінде емес, жан арпалысы, рухани тозақ ретінде көрсетеді. Қоштасу сәті, таңдау алдындағы күйзеліс, қорқыныш пен үміттің күресі – мұның бәрі кейіпкердің жан дүниесінде-

гі патриотизмнің қалай қалыптасатынын ашады.

Бұл тәсіл Бауыржан Момышұлының «Артымызда Москва» және «Бір түнгі оқиға» шығармаларымен де үндеседі. Онда да батырлық – адам психологиясының сынақтан өтуі, ішкі қорқынысты жеңу арқылы қалыптасады. Осылайша, екі автор да эмоционалдық драматизм арқылы соғыс адамының ішкі болмысын көркемдейді (Smagulov, 2024).

Ба Цзин мен Бауыржан Момышұлы – екеуі де өз ұлтының тарихи жадын көркем тілмен сөйлеткен жазушылар. Ба Цзин дәстүрлі қытай прозасына тән шынайы психологиялық бейнелеу тәсілін қолданса, Бауыржан Момышұлы қазақ фольклорының шешендік тілі мен жауынгерлік философиясын өз шығармаларына енгізген. Екі автор да минимализмге ұмтылып, көркемдік әсірелеуден аулақ болады, бұл – олардың шығармаларына шынайылық пен эмоционалдық күш береді.

«Қайта қауышудағы» отбасы мен мемлекет арасындағы символикалық байланыс – дәстүрлі қытай философиясындағы *цзягуо* («отбасы – мемлекет») концепциясына негізделген. Ба Цзин бұл идеяны көркем эпизодтар арқылы дамыта отырып, ұлттың моральдық тірегі отбасыда екенін көрсетеді. Бұл құрылым Момышұлы шығармаларындағы «отбасы тәрбиесі – жауынгерлік рухтың негізі» деген идеямен тікелей үндеседі.

Момышұлы өз туындыларында соғыс жағдайындағы адам психологиясын, қорқыныш пен үміттің, шешімділік пен сенімнің күрделі байланысын көркем әрі нақты сипаттайды. Оның бейнелеген сарбаздары да Ба Цзиннің кейіпкерлері секілді идеалданған қаһарман емес – олар тірі, шынайы, сезімтал адамдар. Алайда ең қиын сәтте де өз борышын орындауға дайын тұратын рухы мықты азаматтар. Бұл тұрғыдан алғанда, Момышұлы шығармаларында батырлық тек бір сәттік ерлікпен емес, күнделікті тәртіп пен сабырлы төзіммен өлшенеді.

Сонымен қатар, Момышұлының жазбаларында ұлттық рух пен жауынгерлік ар-намысты сақтау мәселесі ерекше орын алады. Ол үшін тәрбие – шешуші фактор. Командирдің міндеті – тек бұйрық беру ғана емес, сарбазды тұлға ретінде қалыптастыру, оған дұрыс бағыт-бағдар беру. Осы орайда оның «тәртіп – жауынгердің ең мықты қаруы» деген қағидасы бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоғалтқан жоқ (Zhusupova, 2022).

Ба Цзин мен Бауыржан Момышұлы шығармаларындағы үндестік тек патриоттық тақырып-

пен шектелмейді. Екеуі де ұлттық болмысты, отбасылық жауапкершілік пен адамгершілікті, ішкі рухтың күшін бірдей маңызда қарастырады. Ба Цзин ұлттық бірлікті отбасы образы арқылы бейнелесе, Момышұлы оны әскери ұжым, жауынгерлік бауырластық арқылы түсіндіреді. Екі жазушы да өз халқының болашағы мен рухани тұтастығын сақтаудың басты шарты – тәрбие мен жауапкершілік екенін көрсетеді.

Бауыржан Момышұлының еңбектері – әскери мемуар немесе деректі туындылар ғана емес, сонымен қатар ұлттық мінез-құлық пен рухани болмысты бейнелейтін әдеби-философиялық дүние. Оның шығармаларында көтерілген мәселелер бүгінгі қоғам үшін де өзекті: тәртіп пен мораль, азаматтық жауапкершілік пен отаншылдық, ерлік пен адамгершілік сияқты ұғымдар қазіргі жастарға бағыт-бағдар беретін темірқазыққа айналуы тиіс.

Соғыс тақырыбын ашуда жазушы оқиғаның сыртқы сипатына емес, ішкі мазмұнына – адамның психологиялық күйіне, рухани арпалысына ерекше мән береді. Бұл бағытта оның ой-тұжырымдары әлемдік әскери прозаның классиктерімен үндесіп жатады. Мысалы, Эрнест Хемингуэй немесе Ремарк шығармаларындағы кейіпкерлердің ішкі күйзелісі мен адамгершілік ізденістері Бауыржан Момышұлының кейіпкерлерінің жан дүниесімен үндесіп жатады. Алайда қазақ жазушысы өз ұлттық болмысы мен қазақ жауынгерінің мінезін айқын көрсету арқылы бұл тақырыпқа өзіндік рең береді.

Сонымен бірге, Бауыржан Момышұлының идеялары қазіргі Қазақстан қоғамында патриоттық тәрбие беру үдерісіне ғылыми-әдістемелік негіз бола алады. Оның шығармаларындағы тәлімдік тұжырымдарды мектеп бағдарламалары мен әскери дайындық курстарына, жоғары оқу орындарының тәрбиелік іс-шараларына енгізу – жастардың рухани иммунитетін нығайтудың бір жолы. Себебі, Момышұлы ұсынған ерлік үлгісі – жалаң ұран емес, нағыз жауапкершілік пен тәртіпке негізделген шынайы құндылықтар жүйесі.

Екінші батальон командирі телефонмен хабарлады:

– Бізде тек жеті адам қалды. Не істеймін?

– Үйге қайт деп айта алмаймын. Жеті адамыңды алып, Мұхамедкүлдың қатарына қосылып, он адамдық топпен шайқасуды жалғастыр, – дедім мен.

Жиырма минуттан кейін үшінші батальон командирі қоңырау шалды:

– Мен жалғыз қалдым. Не істеймін?

– Егер жалғыз болсаң, мылтықты алып, Мұхамедкүлдың құрамына қосылып, қатардағы сарбаз ретінде шайқас, – дедім мен.

– О, құдайым, қалай менің беделім осыншалықты түсіп кетеді? Мен капитан едім. Сен мені жас лейтенанттың басшылығына жібердіңіз, – деді ол (Nurmukhanbetova, 2022).

Соғыс – адам өміріндегі ең ауыр әрі шешуші сынақтардың бірі. Оның барысында адам табиғатының терең иірімдері, моральдық және психологиялық болмысы айқын көрініс табады. Бұл ретте Бауыржан Момышұлының шығармалары көшбасшылық, батырлық пен отаншылдықтың мәнін ашып көрсететін маңызды әдеби және тарихи дереккөз болып табылады.

Жазушының шығармаларында соғыс кезінде басшының жедел әрі дұрыс шешім қабылдау қабілеті ерекше маңызға ие. Бұл шешімдердің артында мыңдаған жауынгердің тағдыры жатқанын автор нақты мысалдар арқылы көрсетеді. Әсіресе «Сарбаз тұлғасы» мен «Арпалыс» (Күрес) сияқты шығармаларда командир мен жауынгердің рухани бейнесі, олардың ішкі психологиялық күйі мен моральдық таңдауы терең сипатталады. Момышұлы батырлықты тек физикалық ерлікпен емес, шешім қабылдаудағы дәлдікпен, табандылықпен және адами қасиеттермен байланыстыра суреттейді. «Соңғы тамшы қанымызға дейін күресу» қағидасы автор шығармаларында ел қорғау жолындағы қайсарлық пен мақсаткерліктің символына айналады. Жазушы бұл идея арқылы әрбір азаматтың Отан алдындағы жауапкершілігін арттыруды мақсат етеді. Соғыс жағдайында моральдық тұрақтылық пен рухани төзімділік – сарбаздың басты қаруы ретінде көрсетіледі. Мысалы, Мұхамедкүл бейнесі арқылы ерлік пен борышты адал атқару идеалы көрініс табады. Оның ерлік істері тек тарихи факті ретінде емес, тәрбиелік-рухани бағдар ретінде ұсынылады (Bauyrzhan Momyshuly, 2011).

Мәселен, «Жас гвардия» шығармасында Момышұлы өз Отанын қорғау үшін соғысып жүрген жас сарбаздардың өмірін сипаттайды. Романның кейіпкерлері соғыстың сынақтарынан өтіп, туған жерлерін қорғаудан бастап, ар-намыс пен борыш туралы ішкі ойлармен аяқтайды. Момышұлы бірінші жақтан баяндау элементтерін қолдана отырып, солдаттардың жеке сезімдерін тереңірек көрсетуге мүмкіндік береді. Бұл оқырманға кейіпкерлермен байланыс орнатуға және олардың ішкі күресін сезінуге жағдай жасайды. Патриотизм мен батырлық тұрғысынан

Момышұлы әр кейіпкердің жеке жауапкершілігіне баса назар аударады. Бұл оның моральдық таңдауларында, яғни борыш пен жеке сезімдер арасындағы таңдауда көрініс табады. Мысалы, кейіпкер физикалық және моральдық сарқылудан қарамастан, өз Отанын және жақындарын қорғау үшін күресті жалғастыруды шешеді, бұл оның батырлығын және патриотизмін айқындайды (Tileuberdiev, 2006).

«Қазақтар» шығармасында Момышұлы әскери тәртіп пен стратегияға ерекше назар аударады. Батырлық мұнда соғыстағы мақсатты әрекеттер ретінде сипатталады, негізгі мотивтер – туған жер мен отбасын қорғау. Автор кейіпкерлердің іс-әрекеттерін әскери логика тұрғысынан сипаттайды, мұнда әр қадам мен шешімнің практикалық маңызы бар. Батырлық көп жағдайда соғыс жағдайында есепті, мұқият шешімдермен байланысты. Патриотизм бұл шығармада моральдық борыш ретінде қарастырылады, мұнда әр кейіпкер өз халқын қорғаудағы рөлінің маңыздылығын түсінеді. Кейіпкерлердің ішкі сезімдері абстрактылы идеалдар үшін өзін құрбан ету емес, туған жерді қорғау қажеттілігімен байланысты (Momyshuly, B., 2002).

Ба Цзин мен Бауыржан Момышұлы шығармаларында батырлық жеке сезімдер мен рухани сынақтарды маңызды етіп көрсеткенімен, мәдени және тарихи айырмашылықтар нарративтік стратегиялар мен акценттерге әсер етеді. Қытай әдебиетінде сол кезеңде батырлық көбінесе ұжымдық құндылықтар арқылы беріледі, мұнда халыққа және революцияға қызмет етуге басымдық беріледі. Ал қазақ әдебиетінде батырлық жеке ерлікке, жеке тұлғаның өсуіне, әскери машықтарға және туған ел мен халыққа ішкі борышты сезінуге негізделеді. Осылайша, зерттеу ұлттық дәстүрлердің, тарихи тәжірибенің және әдеби стильдердің Қытай мен Қазақстанның көркем прозасындағы батырлар бейнесі мен патриотизм концепциясын қалыптастыруда қалай әсер ететінін көрсетеді. Ба Цзин мен Бауыржан Момышұлы шығармаларындағы батыр бейнесі олардың елдеріндегі тарихи және мәдени шындықтарды айқын көрсетеді, бұл олардың шығармаларын сол кезеңнің әдеби дәстүрлері мен идеологиялық құндылықтарын түсінуге маңызды көздер етеді (Ba Cin', 1997).

Момышұлының әскери стратегиялары мен тактикасында оның қорқынышпен күрес пен сарбаздарды моральдық тұрғыдан дайындаудың маңызы ерекше мәнге ие. Мысалы, күрес психологиясы туралы сөйлегенде, Г. Лейвинсонның

адам мінезі мен соғыс жағдайындағы әрекеттері туралы теориялары бойынша Момышұлы да өз сарбаздарын тек қана физикалық емес, психологиялық тұрғыдан да дайындалуына ерекше мән берген (Momyshuly, B., 1987).

Автордың азаматтық міндет пен патриотизм туралы ойлары қазіргі жастардың ұлттық сана-сезімін қалыптастыру үшін маңызды болып табылады. Сонымен қатар, қазіргі қоғам мен соғыс туралы көзқарастардың бір-біріне сәйкес келуі тұрғысынан талдаулар жасалуы тиіс. Бұл тұрғыда қазіргі жастардың патриотизм туралы түсінігін және олардың азаматтық міндеттерге қатынасын көрсету үшін, қоғамның өзгерген құндылықтарымен салыстыру өте маңызды.

Ол соғыс өнерін меңгеруде тек тактикалық дағдылармен шектеліп қалмай, оны моральдық беріктікпен ұштастыруды маңызды санады. Мысалы, артиллерия мен әскери тактиканы меңгеру жолында ол үнемі қосымша әдебиеттерді зерттеп, тәжірибелік оқуларға белсене қатысқан. Бұл оның офицер ретінде тактикалық шешім қабылдауда теориялық білімге сүйенгенін және оны тәжірибемен ұштастырғанын дәлелдейді. Момышұлының пікірінше, нағыз әскери басшы тек бұйрық беруші ғана емес, моральдық үлгі көрсету арқылы сарбаздардың рухын көтеруші тұлға болуы тиіс.

Момышұлы батальон командирі ретінде әскери бөлімнің даярлығына ерекше назар аударған. Оның көзқарастары Кеңес армиясының тәрбие жүйесімен үндесе отырып, ұлттық болмыс пен рухани мұрамен де сабақтасты. Бұл арада Панфилов мектебінің идеологиялық және тактикалық ықпалы ерекше рөл атқарғаны анық. Генерал Панфиловтың: *«Егер әскери дайындық қиын болса, соғыс жеңіл болады»* деген сөзі Момышұлы үшін негізгі қағидаға айналды. Аталған қағиданың мәнін ол Талғардағы шілде жаттығулары арқылы нақты іске асырды. Бұл жаттығулар сарбаздардың тек физикалық шынығуына ғана емес, сонымен қатар психологиялық бейімділігін арттыруға бағытталған болатын.

Мысалы, 50 шақырымдық марш, далалық жағдайда тағам әзірлеу, тіпті күйген ботқаны жеу сияқты тәжірибелер сарбаздарға соғыс кезіндегі төзімділік пен ішкі тәртіпті сіңіруге мүмкіндік берді. Бұлар әскери педагогикада «экстремалды ортаға бейімдеу» ұғымымен байланыстырылады. Сонымен қатар әскери киімді дұрыс кию, граната белбеуін тәртіппен тағу сияқты ұсақ-түйекке мән беру – әскери өмірдің ішкі мәдениеті

мен жүйелілігінің көрінісі. Бұл – Момышұлы қалыптастырған жауынгердің үлгісі.

Бауыржан Момышұлының көзқарастары Кеңес армиясы шеңберінен тысқары, қазақтың дәстүрлі батырлық ұғымымен тығыз байланыста болған. Ол әскери патриотизмді ұлтқа қызмет ету, намыс пен жауапкершілік категорияларымен ұштастырды. Бұл идеялар оның көркем-публицистикалық еңбектерінде де кеңінен көрініс тапты. Әскери дайындықты азаматтық сана мен моральдық төзімділіктің мектебі ретінде қарастырып, ол Батыс әскери ойшылдары К. Клаузевиц пен Сунь Цзыдің «соғыс – адам рухының сынағы» деген идеяларымен үндеседі.

Момышұлының әскери білім мен тәрбиеге қатысты көзқарастары практикалық тәжірибеге, әскери философия мен ұлттық құндылықтарға негізделген жүйелі концепция болып табылады. Бұл көзқарастар бүгінгі Қазақстан армиясы үшін де өзектілігін жоғалтпаған, өйткені олар жастарды патриотизм мен тәртіпке тәрбиелеудің тиімді моделі ретінде қабылданады.

Бұл тұрғыда оның әскери өмірі мен шығармаларында көрініс тапқан батырлық пен патриотизмді нарратологиялық және этикалық тұрғыдан талдау маңызды.

Момышұлының әскери өмірі көбіне бірінші жақтан баяндалады, бұл оның қаһармандық бейнесіне шынайылық береді. Баяндаушы ретінде өзінен бастап, оқырманға патриоттық сезімді сенімді түрде жеткізуге мүмкіндік береді. Оның өмірлік жолы Кэмпбеллдің «қаһарман сапары» моделіне сай келеді: соғыс басталу, әскери сынақтар мен қиындықтар, сарбаздарды үйрету мен тәртіп орнату, моральдық тұтастықпен оралу. Бұл схема Момышұлының образын тек батыр ретінде емес, сонымен қатар моральдық ұстаз, идеологиялық бағыт беруші ретінде де танытады.

Қытай әдебиетінде, әсіресе социалистік реализм дәуірінде батыр бейнесі көбінесе идеологияны насихаттауға бағытталған. Бұл кейіпкердің ішкі дүниесі мен моральдық күмәндерін көлеңкеге қалдырып, сыртқы ерлікке басымдық беріледі. Ал Момышұлының шығармаларында батырлық ішкі ұстанымдарға негізделеді, бұл – прагматикалық және тәжірибелік көзқарастың белгісі. Мысалы, қарапайым жаттығулар – киімді дұрыс кию, граната тасу, өз тамағын өзі істеу – тәртіп пен төзімділіктің көрінісі ретінде ұсынылады. Мұнда батырлық тек «үлкен істер» арқылы емес, күнделікті еңбек пен ішкі тәртіп арқылы көрінеді.

Бауыржан Момышұлы сарбаз дайындау ісінде физикалық шынығумен қатар, психологиялық және рухани тұрақтылыққа да ерекше назар аударды. Оның көзқарасы әскери дайындықты тек жаттығулар кешені ретінде емес, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру алаңы ретінде бағалайды. Солдатты қорқыныштан ада, ел алдындағы борышын абыроймен атқаруға ұмтылатын тұлға ретінде тәрбиелеу – Момышұлы философиясының өзегі. Оның: *«Өлімге емес, өмір сүруге ұмтылу керек»* деген қағидаты – сарбаздың басты өмірлік ұстанымы болуға тиіс екенін білдіреді. Бұл қағида Жан-Поль Сартр мен Альбер Камюдің адам өмірінің мәні мен ерік таңдауына қатысты тұжырымдарымен үндесіп жатыр, яғни тұлға қорқынышты мойындай отырып, соған қарсы күрес арқылы өзін анықтайды (Campbell, 1999).

Батырлық – Момышұлы үшін кездейсоқ ерлік емес, күнделікті тәртіп пен моральдық жауапкершіліктің нәтижесі. Ол үшін жеңіс – тек соғыстың нәтижесі емес, моральдық қанағат пен ұжымдық жадыны күшейту. Бұл көзқарас батырлықты ритуалдандыру емес, тарихи сананы жаңғырту амалы ретінде көрінеді. Бауыржан Момышұлының әскери тактикалары мен рухани-психологиялық тәлімдері заманауи әскери білім беру жүйесіне үлгі бола алады. Оның соғыс туралы ұстанымдары тек әскери ғылымға ғана емес, этика мен антропологияға да қосқан үлесі ретінде бағалануы тиіс.

Оның басқару стилі сарбаздардың моральдық-психологиялық жай-күйін жіті бақылауға негізделді. Командир ретінде ол сарбаздардың көзқарасынан олардың ішкі күйін – сенімі мен қобалжуын, батылдығы мен дайындық деңгейін анықтай білді. Бұл оның командалық қабілетінің бірегейлігін көрсетіп, сарбаздарға деген сенім мен өзара құрметтің негізінде қабылданған шешімдердің тиімділігін дәлелдеді.

Момышұлының пікірінше, батырлық – жеке ерліктен ғана емес, ортақ мақсатқа бағытталған ұжымдық ерік-жігерден туындайды. Ол үшін нағыз ерлік – Отан алдындағы борышты адал атқару, ұжыммен бірлесе әрекет ету, қиын сәттерде бой көрсететін табандылық пен сенім. Батырлықтың шыңы – Отанға қызмет ету, бұл қағида оның әскери-философиялық көзқарасының өзегін құрайды. Сондықтан Момышұлының есімі тек соғыс тарихында ғана емес, бүкіл әлемде батырлық пен ерліктің символы ретінде мәңгілікке орнықты.

Оның әскери стратегиясы мен тактикалық тәсілдері тек Кеңес армиясында ғана емес, қазір-

гі Қазақстанда да бағаланып, әскери оқу орындары мен зерттеулердің негізгі нысанына айналды. Бауыржан Момышұлы тек майдангер ғана емес, ұлтына адал қызмет еткен тұлға ретінде де құрметке ие болды. Оның әскери ой-тұжырымдары мен өмірлік философиясы бүгінгі күні де өзектілігін жоғалтқан жоқ.

Қазақ мәдениетіндегі «батыр» ұғымын зерттеген ғалымдар – Д.С. Лихачев, З.С. Ергубекова және Б.М. Тілеубердиев еңбектерінде батырлықтың күрделі әрі терең мазмұнға ие екені көрсетіледі. Қазақтың дәстүрлі дүниетанымында батырлық тек ерлік әрекеттермен ғана емес, адамгершілік, әділет, жауапкершілік сияқты құндылықтармен тікелей байланысты. Осы тұрғыдан алғанда, Бауыржан Момышұлының әскери өнері мен тактикалық шеберлігі қазақ халқының ұлттық батырлық концепциясына толық сай келеді. Оның мұрасы – рухани тірек, ұрпаққа үлгі.

Бауыржан Момышұлы мен Ба Цзин шығармаларындағы батырлық концепті – әр халықтың тарихи санасы мен рухани құндылықтарын бейнелейтін маңызды көркемдік-идеялық категория болып табылады. Екі автордың да туындылары батырлықты тек соғыс жағдайындағы жауынгерлік ерлік ретінде ғана емес, одан әлдеқайда кең – адамгершілік, рухани беріктік, азаматтық жауапкершілік және ұлттық бірлік ұғымдарымен тығыз байланыстыра отырып суреттейді.

Ба Цзин үшін батырлық – ұлттық қиындық сәтінде адами болмысты сақтап қалу әрекеті. Оның «團圓» («Қайта қауышу») атты повесінде қаһармандық ерлік майданда емес, моральдық таңдау деңгейінде жүзеге асады. Жазушы кейіпкерлері арқылы рухани тазалық, ұлттық бірлік, отбасылық махаббат пен мемлекеттілік идеяларын көтереді. Оның бұл концепциясы Қытай гуманистік философиясымен, әсіресе Конфуцийлік және Даосизмдік дүниетаныммен астасып жатады.

Екі автордың туындыларындағы батыр бейнелерін салыстырмалы түрде қарастырғанда, батырлық ұғымының тек ұлттық емес, әмбебап сипат алатыны айқын көрінеді. Батырлық – бұл ұлтты сақтау, тарихи сабақтастықты жалғастыру мен адамгершілік мұраттарды ұрпаққа жеткізу құралы ретінде ұсынылады. Бұл орайда Ю.М. Лотманның «мәдени код» концепциясы мен А.Эткиннің «постжад» теориясын қолдану орынды. Батырлық бейнесі – ұлттық мәдениеттің жадысында сақталған идеологиялық арна, ал

жазушылар осы арнаны көркем мәтін арқылы қайта жаңғыртып, оқырманмен рухани диалог құрады (Booth, 1998).

Бауыржан Момышұлы мен Ба Цзин кейіпкерлері – тарихи шындықпен бетпе-бет келген, алайда адамгершілік ұстанымынан айнымаған тұлғалар. Бұл батырлар – әлеуметтік-кәсіби статусы немесе ұлтына қарамастан, тарихи сын сағатта өз рухани тұтастығын сақтай білген ұлы бейнелер. Олар ерлікті тек қару ұстаумен емес, шындықты айту, халықты ояту және өз болмысын жоғалтпау арқылы дәлелдейді. Бұл – бүгінгі күннің жас ұрпағына үлгі боларлық универсалды құндылық.

Қорытынды

Бауыржан Момышұлы мен Ба Цзин шығармаларындағы батырлық бейнесі – тек тарихи жағдайлардың көркем шежіресі ғана емес, рух пен ерліктің, ұлт жады мен адамгершілік идеяларының тоғысқан тұғыры. Бұл бейнелер – әр халықтың ар-намыс, борыш пен жауапкершілік туралы терең философиялық түсінігінің көрінісі. Әрбір жазушы өз заманы мен ұлтының рухани сұранысына жауап беріп, әдеби тілмен тарихи сананы тірілтіп, ұрпаққа өнеге ұсынған рухани көшбасшы деңгейіне көтерілген.

Ба Цзин мен Бауыржан Момышұлы батырлықты бейнелеуде түрлі нарратологиялық және этикалық ұстанымдарға сүйенеді. Ба Цзин прозасында батырлық – ұжымдық сана, қоғам алдындағы құрбандық, революциялық идеяларға адалдық арқылы көрініс тапса, Момышұлы туындыларында ол – жеке тұлғаның ішкі кемелденуі, тәртіпке адалдық және ұлт алдындағы моральдық жауапкершілік арқылы сипатталады. Бұл айырмашылықтар тек авторлық стильден ғана емес, сонымен қатар екі халықтың тарихи тәжірибесі мен мәдени кодтарынан бастау алады.

Нарративтік деңгейде Ба Цзин батыр бейнесін эпикалық стильде, идеологиялық символика арқылы құрып, социалистік реализмге сай ұжымшылдық пен жанқиярлықты дәріптейді. Оның прозасында пафос, гипербола және бинарлық оппозициялар – жақсылық пен жамандық арасындағы күресті айқындайтын басты құралдар. Ал Бауыржан Момышұлының шығармаларында баяндау бірінші жақтан жүргізіліп, реализм мен әскери дәлдікке негізделеді. Кейіпкерлердің ішкі дүниесі, стратегиялық ойлау мен моральдық рефлексия олардың нағыз

ер ретінде бейнеленуіне негіз болады. Мұнда батырлық – жеке ар-намысты сақтау мен ұлтқа деген шынайы сүйіспеншілік негізіндегі парасатты әрекет.

Этикалық тұрғыда да маңызды айырмашылықтар байқалады. Қытай прозасында патриотизм мемлекеттің мүддесіне толық бағынумен айқындалса, қазақ прозасында ол халық пен отбасы алдындағы борышты терең түсінуден туындайды. Бұл – жауынгерлік ерлік пен рухани тәртіптің үндестігін көрсететін, ұлттық рухты ұлықтайтын ұғым.

Салыстырмалы әдебиеттану тұрғысынан алғанда, екі жазушының шығармаларындағы батырлық бейнесі – физикалық ерлік пен рухани кемелдік жолының көркем бірлігі. Осы зерттеу арқылы біз батырлықты тек жанкешті әрекет ретінде емес, тарихи сана мен рухани жауапкершілік арқылы қалыптасатын көпқабатты әдеби категория ретінде танимыз.

Зерттеу көрсеткендей, әдеби баяндау стратегиялары мен этикалық екпіндер – белгілі бір дәуірдің идеологиялық және мәдени парадигмаларын айқындайтын басты индикаторлар. Бұл орайда Ба Цзин мен Бауыржан Момышұлы шығармаларындағы батырлық – мәдениетаралық түсіністік пен әдебиеттегі моральдық идеалдарды зерделеудің маңызды алаңы. Ұлттық дәстүрлер мен тарихи жады, жазушылық шеберлік пен стильдік тәсілдер – Қытай мен Қазақстан әдебиеттеріндегі батырлық бейнесін бірегейлікпен және тереңдікпен ұсынуға мүмкіндік беретін басты факторлар.

Осылайша, салыстырмалы зерттеу арқылы біз батырлық ұғымының бір ұлт шеңберінен шығып, жаһандық рухани категорияға айналатынын байқаймыз. Бұл ұғым – әр халықтың жүрегіндегі ең асыл құндылықтарды – ар, намыс, парыз және елге қызмет ету мұратын – көркемдік биіктен танытатын мәңгілік рухани бағдар.

References

- Ba Jin. (1995). *Reunion*. Beijing: People's Literature Publishing House.
- Qian Liqun. (2023). *Thirty Years of Modern Chinese Literature*. Beijing: Peking University Press.
- Wang Yichuan. (2018). *Literature and Patriotism: National Narrative of Modern Chinese Literature*. Literature and Art Research.
- Liu Zaifu. (2018). *Collection of Studies on Ba Jin*. Shanghai: East China Normal University Press.
- Zhanuzakova, Zh. (2020). *Қазақ прозасындағы патриотизм концепциясы*. – Astana: Elorda.
- Gao Tian. (2017). "The Reflection of the Concept of 'Patriotism' in the Discourse of the Russian Communist Party: A Chinese Perspective". *Problems in Linguistic Theory and Practice*.
- Dubkova, O. V. (2020). *Psiholingvističeskie issledovanija fragmentov kartiny mira kitajcev / O. V. Dubkova*. – Tekst : neposredstvennyj // Voprosy psiholingvistiki.
- Eremkina, E. S. (2019). *Otrazhenie koncepta «PATRIOT» v kitajskoj i russkojazykovyh kartinah mira (na materiale asociativnogo jeksperimenta) / E. S. Eremkina, T. V. Gofman*. – Tekst : neposredstvennyj // Filologičeskie nauki. Voprosy teorii i praktiki.
- Ahmetova G. Sh. (2024). *Metodologičeskie osnovy patriotičeskogo vospitanija v kontekste istorii Kazahstana s ispol'zovaniem proizvedenij Bauyrzhana Momysuly* // Vestnik KazNPU imeni Abaja. Serija «Istorija i social'no-političeskie nauki». – №4(84). – S. 102–110.
- Smagulov E. Zh. (2024). *Voенно-rukovodjashhaja dejatel'nost' i istoriko-duhovnoe nasledie Bauyrzhana Momysuly* // Eurasian Scientific Journal. – №8(80). – S. 55–62.
- Zhusupova L. B. (2022). *Jazykovaja lichnost' Bauyrzhana Momysuly kak fenomen: nacional'nyj harakter i voенno-patriotičeskie vzgljad//Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L. N. Gumiljova. Serija «Filologija»*. – №6(144). – S. 120–127.
- Nurmuhanbetova A. T. (2022). *Dejatel'nost' i okruženie Bauyrzhana Momysuly: istoričeskij analiz* // Vestnik KazNPU imeni Abaja. Serija «Istorija i social'no-političeskie nauki». – №3(83). – S. 87–94.
- Bauyrzhan Momysuly. (2011). *Қазақ халқының батыр перзенті, Bauyrzhan Momysulyна арнаған. N.Қ.Қосаева*. Редакция аққасын академик Ә.Нысанбаев басқарады. Редакторы: профессор Қ.Серікбаев (бас редактор), Қ.Қ.Әбуралиева (жауап редакторы). – Алматы: Орталық ғылыми кітапхана. – 382 б.
- Tileuberdiev, B.M. (2006). *Қазақ онимастикасының лингвокогнитивтік аспектілері*. – Алматы: «Арыс» баспасы. – 208 б.
- Momysuly, B. (2002). *Eki tomдық oleңder zhinazy*. 1t. – Алматы: Zhazushy. – 480 b.
- Ba Czin'. (1997). *Izbrannye proizvedenija*. – Pekin: Narodnoe izdatel'stvo.
- Momysuly, B. (1987). *Yshqan yja*. Sorys psihologijasy. – Алматы: Zhalyyn.
- Campbell, J. (1999). *The Hero with a Thousand Faces*. – Princeton University Press.
- Booth, W.C. (1998). *The Rhetoric of Fiction*. – University of Chicago Press.
- Ricoeur, P. (1994). *Time and Narrative*. – University of Chicago Press.

Авторлар туралы мәлімет:

Түймебекова Алия Абзелбековна – Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ докторанты, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: atuymbekova@mail.ru

Нергис Бирай – Памуккале университетінің профессоры, философия докторы (PhD), Денизли қ., Түркия, e-mail: nergisb@gmail.com

Саламатова Рахат Маханбетжановна – филология ғылымдарының кандидаты, М.Х. Дулати атындағы Тараз университетінің доценті, Тараз қ., Қазақстан, e-mail: dosik...judo@mail.ru

Information about authors:

Tuimebekova Aliya – PhD student of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: atuymbekova@mail.ru

Nergis Birai – doctor of Philosophy (PhD), Professor of Pamukkale University, Denizli, Turkey, e-mail: nergisb@gmail.com

Salamatova Rakhat Makhanbetzhanovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Taraz University named after M.Kh. Dulati, Taraz, Kazakhstan, e-mail: dosik...judo@mail.ru

Келін түсті: 22 наурыз 2025 жыл

Қабылданды: 13 тамыз 2025 жыл

B.A. Alipbayeva* , **D.M. Kokeyeva**

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: ashakipchak@mail.ru

PREMCHAND AND THE ENLIGHTENMENT: NAVIGATING TRADITION AND TRANSFORMATION OR CONTINUITY AND CHANGE

This article examines the influence of Enlightenment thought on the literary oeuvre of Munshi Premchand, focusing on his navigation of tradition and transformation within the socio-political context of colonial India. Premchand was a very active writer who sought out new forms and ways to use artistic language and narrative to convey the themes that inspired him. The free form of the novel, the study novel, and the factual novel – all of which are quite popular today – were essentially established by him. Being at the level of the demands of his era was one of the most crucial aspects of his creative output. The roots of realistic literature, which reflects the process of man's awakening and is primarily linked to upbringing, conventional foundations, and beliefs and biases, were established during the national liberation fight. However, because it started during a time when the spiritual forces of the entire population were under tremendous strain, the author frequently left out crucial social, everyday, and psychological details that were crucial to the development of a person's character. These details surfaced later, when things had calmed down and it was necessary to take a closer look at oneself and one's surroundings. By engaging with Enlightenment ideals such as reason, individualism, and social justice, Premchand critiques traditional norms while advocating for progressive change. Through a detailed analysis of key works, including *Godan*, *Nirmala*, and *Kafan*, the study highlights how Premchand's narratives reflect the struggles of individuals grappling with the shifting dynamics of modernity. This exploration underscores Premchand's significance in Indian literature as a bridge between cultural heritage and modern thought, revealing the enduring relevance of his insights in contemporary discussions about identity and social reform.

Keywords: enlightenment, novel, modern novel, Premchand, realism, humanism, society, literature.

Б.А. Алипбаева*, Д.М. Көкеева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: ashakipchak@mail.ru

Премчанд және ағарту: дәстүр мен трансформация немесе сабақтастық пен өзгерісті шарлау

Бұл мақалада Ағартушылық ойының Мунши Премчандтың әдеби шығармашылығына әсері қарастырылып, оның отаршыл Үндістанның әлеуметтік-саяси контекстіндегі дәстүр мен трансформациядағы шарлауына назар аударылады. Премчанд өзін шабыттандырған тақырыптарды жеткізу үшін көркем тіл мен баяндаудың жаңа формалары мен жолдарын іздестірген өте белсенді жазушы болды. Романның еркін түрін, оқу романын және фактілік романды – бүгінде өте танымал болып табылатын романның барлығын негізінен ол белгіледі. Өз дәуірінің талабы деңгейінде болу оның шығармашылық табысының ең шешуші аспектілерінің бірі болды. Адамның ояну процесін бейнелейтін, ең алдымен тәрбиемен, шартты негіздермен, наным-сеніммен байланыстыратын әдебиеттің түп-тамыры ұлт-азаттық күресі кезінде қаланған. Дегенмен, ол бүкіл халықтың рухани күштері орасан зор шиеленіске ұшыраған кезеңде басталғандықтан, автор адам мінезінің дамуы үшін маңызды әлеуметтік, күнделікті және психологиялық бөлшектерді жиі қалдырды. Бұл егжей-тегжейлер кейінірек, жағдай тынышталып, өзіне және айналасына мұқият қарау керек болған кезде пайда болды. Премчанд парасаттылық, индивидуализм және әлеуметтік әділеттілік сияқты ағартушылық идеалдармен айналыса отырып, прогрессивті өзгерістерді жақтай отырып, дәстүрлі нормаларды сынайды. *Годан*, *Нирмала* және *Кафанды* қоса алғанда, негізгі жұмыстарды егжей-тегжейлі талдау арқылы зерттеу Премчандтың әңгімелері қазіргі заманның өзгермелі динамикасымен күресетін адамдардың күресін көрсетеді. Бұл зерттеу Премчандтың үнді әдебиетіндегі мәдени мұра мен заманауи ой арасындағы көпір ретіндегі маңыздылығын көрсетеді, оның сәйкестік пен әлеуметтік реформалар туралы қазіргі пікірталастардағы түсініктерінің тұрақты өзектілігін көрсетеді.

Түйін сөздер: ағартушылық, роман, заманауи роман, Премчанд, реализм, гуманизм, қоғам, әдебиет.

Б.А. Алипбаева*, Д.М. Көкеева

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*e-mail: ashakipchak@mail.ru

Премчанд и просвещение: навигация по традициям и трансформации или преемственности и переменам

В этой статье рассматривается влияние идей Просвещения на литературное творчество Мунши Премчанда, уделяя особое внимание его навигации по традициям и трансформации в социально-политическом контексте колониальной Индии. Как писатель Премчанд был чрезвычайно динамичен в выражении волновавших его идей, в поисках новых форм и средств художественного повествования и языка. По существу, он заложил основы свободной формы романа, романа-исследования, романа-документа, столь популярных и сегодня. В этом проявилась одна из важнейших черт его творческой деятельности, быть на уровне требований своего времени. В период национально-освободительной борьбы были заложены основы реалистической литературы, отражающей процесс пробуждения человека, во многом связанного воспитанием, воззрениями и предрассудками с традиционными устоями. Но поскольку он начался в эпоху колоссального напряжения духовных сил всего народа, то нередко писатель опускал многие важные социально-бытовые, психологические детали в формировании характера человека, которые вышли на поверхность в другое время, когда обстановка стабилизировалась и появилась необходимость более внимательно заглянуть и в себя, и в свое окружение. Занимаясь идеалами Просвещения, такими как разум, индивидуализм и социальная справедливость, Премчанд критикует традиционные нормы, одновременно выступая за прогрессивные изменения. Благодаря подробному анализу ключевых работ, включая Годана, Нирмалу и Кафан, исследование подчеркивает, как повествования Премчанда отражают борьбу людей, борющихся с меняющейся динамикой современности. Это исследование подчеркивает значимость Премчанда в индийской литературе как моста между культурным наследием и современной мыслью, раскрывая непреходящую актуальность его идей в современных дискуссиях об идентичности и социальных реформах.

Ключевые слова: Просветительство, роман, современный роман, Премчанд, реализм, гуманизм, общество, литература.

Introduction

Dhanpatrai Srivastava, better known as Munshi Premchand, is a titan of Indian literature, specializing in Hindi literature. As Jayendra Kumar said: "Premchand is the greatest writer of Hindi literature. We Hindi speakers cannot appreciate it accurately: we stand too close. It's like coming close to a large painting and trying to immediately grasp with your eye the variety and depth of its colors and its vital content. I believe those who return to Premchand's work ten or twenty years later, or those who translate it into other languages, will understand Premchand better, appreciate him more deeply, and do him justice. Premchand will gain widespread recognition in other languages as well."

This opinion about Premchand, expressed by the famous Hindi prose writer Jayendra Kumar (1905-1988), has been fully confirmed. Throughout the 20th century, Premchand remained one of the most significant figures in modern Hindi literature. Premchand is one of the most powerful and authentic accounts of the national movement and people's lives: their aspirations, struggles, victories and defeats, injustice, courage, cowardice, and in particular the community life of rural India (Singh K.P., 1976).

Two significant events were commemorated by Indian authors in the early 1980s: the first was the centennial of the first Hindi-language books being published ("Pariksha Guru" or "Life is a Teacher"). The first was the centennial of the birth of the distinguished Hindi prose writer Premchand; the second was the publication of this work by Lala Srinivas Das in 1882, which acted as the catalyst for the development of this genre. The second date went beyond the literary realm of the Hindi-speaking region, became a momentous occasion for the entire Indian society, and attracted considerable attention from outside the country, whereas the first date was only commemorated by a few articles in periodicals and remained largely the purview of literary scholars and critics.

Readers of many ages and cultural backgrounds find resonance in Premchand's writings. Millions of people admired Premchand because of his literary prowess, social criticism, and deep compassion for the common man. The aspirations and struggles of the average Indian are often reflected in Premchand's direct and honest prose. Through his stories, he addressed a variety of social issues, offering poignant insights into the human condition, such as poverty, colonial oppression, gender inequality, and the caste system.

Because of Premchand's deft storytelling and nuanced characterizations, readers were captivated and able to understand the joys and sufferings of his characters. Premchand's stories have a startling depth and compassion to them, whether they show the struggles of a struggling farmer, an ostracized lady, or the moral dilemmas that people face in a rapidly changing world.

His writings connect with larger philosophical currents that influenced contemporary thought in addition to reflecting the sociopolitical realities of his era. One of the most important factors in comprehending Premchand's literary achievements is the Enlightenment, a movement distinguished by a focus on reason, individual rights, and social reform.

In the context of Indian literature, the Enlightenment is extremely relevant, especially during the colonial era when Indian intellectuals' perceptions of modernity and social justice started to shift. Premchand's stories frequently address the enduring effects of tradition while also promoting change. His depiction of characters torn between the demands of cultural heritage and the hopes for a more just society exemplifies this contradiction.

Since, literature cannot belong in the category of "pure art" as many works, topics, themes, and content are still influenced by real-world events (Gavryushina N.D., 2006), this paper posits that Premchand's works serve as a critical lens through which one can examine the interplay between tradition and transformation, informed by Enlightenment ideals. By analyzing key texts, such as *Godan*, *Nirmala*, and *Kafan*, the study will illustrate how Premchand navigates these complex themes, revealing his role as a mediator of social reform. The central thesis of this paper is that Premchand not only reflects the struggles of his characters against the backdrop of colonialism but also articulates a vision for a more just society, rooted in the principles of reason and human dignity. In other words, the central thesis of this paper is to demonstrate the impact of the educational literature of Premchand on societal transformation, examine inequality within literary contexts, and highlight the aspirations of the populace to change their nation, pursue education, and resist colonial rule.

In the following sections, the article will delve into the historical context that frames Premchand's work, the specific Enlightenment ideals that resonate within his narratives, and the tension between tradition and modernity that defines his literary legacy. Through this exploration, we aim to highlight the enduring significance of Premchand's contribu-

tions to the broader discourse on cultural identity and social reform. Thus, this article aims to reveal the role of Premchand as a mediator of social reform and illustrate how Indian society has changed as a result of enlightened literature, as well as how society has modernized, woken up the dark, and turned away from poverty in favor of education as a result of Premchand's contributions.

Materials and methods

The sociopolitical climate of colonial India was significantly shaped in the late 19th and early 20th centuries. Indian society was significantly impacted by British colonial control, which resulted in notable shifts in social hierarchies, cultural customs, and economic systems. A heightened sense of national identity and the rise of movements calling for independence and social change characterized this era. In this context, Enlightenment principles started to seep into Indian intellectual thought, offering a foundation for challenging established conventions and imagining a society with greater equality.

According to Sudhir Chandra (1985), the works of late nineteenth-century Hindi writers Pratap Narain Mishra (1856–1894), Radha Charan Goswami (1859–1925), and Harishchandra Bhartendu (1850–1885) reflected a suppressed social consciousness based on ideas and stereotypes (Castaing A. 2019).

The author's depiction of the repressed mental pictures and the condition of the dark people is not unjustified. His goal was to change individuals by showing them who they were.

It should be noted, nevertheless, that Western education was a major factor in introducing Enlightenment ideas to Indian intellectuals. Inspired by Enlightenment thinkers like John Locke and Rousseau, notable individuals like Pratap Narain Mishra (1856–1894), Radha Charan Goswami (1859–1925), Harishchandra Bhartendu (1850–1885), and Raja Ram Mohan Roy started promoting social reforms, such as women's rights and the elimination of caste-based discrimination.

As the struggle for independence gained momentum, writers and intellectuals began to reflect on the implications of Enlightenment ideals for Indian society. The discourse on nationalism was intertwined with discussions of rights, justice, and the role of the individual within the community. Premchand is among the writers from India whose works heralded a new chapter in the history of their country's literary canon. Just like for other authors,

for Premchand also the experience of world classics was especially important. Among them are the names of Charles Dickens, W. Thackeray, W. Hugo, L. Tolstoy, A. Chekhov, M. Gorky, A. Kuprin, R. Rolland, A. France, B. Shaw, and others. Premchand's awareness of everything that related to literature, not only Hindi, but also other literatures of India and Europe, wrote Jainendra Kumar. "I was surprised at how deeply he comprehended the trends in the development of modern literature. In European literature, he knew all the most worthy things, and not only knew but carefully studied, trying to understand these works from the inside" (Kumar J., 1980).

Urdu literature served as the foundation for Premchand's writing during the early stages of his career. Premchand was a Hindu by birth and a member of the Kayastha (scribes) caste, who historically spoke Urdu in their line of work. The author's education was in Urdu. His first exposure to literature, in general, came from literary translations into Urdu and the works of well-known Urdu prose writers from the final quarter of the 1800s. Long after he started writing in Hindi and creating his style in a new literary language, Premchand started reading prose in Hindi.

Premchand, nevertheless, maintained his connections to Urdu literature by attentively following the writings of all notable Urdu authors. His works were published in both Hindi and Urdu, and he frequently used Urdu in his lengthy correspondence. During his artistic career, Premchand advocated for harmony between Muslims and Hindus. For him, it represented a powerful force in the fight to eliminate colonial control while also helping the majority of Indians advance spiritually. Premchand underlined that Muslims and Hindus speak the same spoken language, Hindustani. To produce writing authentically vernacular, accessible, and intelligible to both the Hindu and Muslim segments of the Indian community, he made every effort to combine the two literary styles of Hindustani, Hindi, and Urdu. All modern Urdu and Hindi authors were urged to do this by Premchand.

Generally speaking, in the early decades of the 1900s, India's national liberation movement assumed a national character. To survive, the author had to create works that would convey the suffering, grief, and hopes of millions of people fighting for their freedom. This required an Indian writer like Premchand to balance the intricacies of their cultural background with the pursuit of novel social ideas.

Thus, Indian scholars continue to pay close attention to the topic of how much Premchand's inventiveness reflects an engagement with Enlightenment principles, demonstrating a commitment to rational thought and a belief in the potential for human improvement, while simultaneously drawing upon the rich tapestry of Indian cultural heritage. In this context, Premchand's works can be seen as a response to both the colonial situation, cultural heritage, and the Enlightenment's call for reform. This duality is central to understanding his narratives and the transformative power of literature in shaping social consciousness.

Premchand is still regarded by Indian writers and literary scholars as one of the most authoritative prose writers when it comes to the fundamentals of the modern Hindi realistic novel, even though many talented realist writers entered the field after him and greatly contributed to the development of the novel (primarily through the mastery of new artistic techniques, genre techniques, and stylistics). Premchand had an acute sense of time, history, or, to put it another way, modernity, as almost all scholars have stressed. Shivakumar Mishra said, "Premchand's amazing gift lies in the fact that he saw those forces that were just emerging and those that were already leaving the stage of social life" (Mishra, 1975).

This article employs a textual analysis methodology to explore the intricate relationship between Munshi Premchand's literary works and Enlightenment ideals, focusing on how these elements navigate the dynamics of tradition and transformation in colonial India. The approach is multi-faceted, allowing for a comprehensive examination of thematic, narrative, and stylistic elements within Premchand's key texts.

The Objective of the Study:

The article's methodology is to assess the main topics, creative approaches, and societal context of Premchand's works through a methodical examination of his literary legacy.

1. Selection of Research Methods

The following approaches are used to achieve the objectives of the study:

- Finding recurrent motifs, topics, and ideas in Premchand's writings through substantive analysis is known as qualitative text analysis.

- The study of works in the context of India's sociopolitical circumstances in the late 19th and early 20th centuries is known as the historical and cultural method.

- Comparative literary method: Premchand's writings are compared to those of his contemporaries.

raries and literary examples from around the globe.

- Sociological approach: Examining how his writings reflect societal issues including poverty, inequality, and the caste system.

2. Selection of Sources and Materials

- Premchand's writings (essays, short tales, and novels) will be used in the study. As the most significant novels, *Godan* and *Karmabhoomi* will receive particular attention.

- Articles and monographs that are critical: an examination of academic publications that focus on Premchand's work, together with reviews and summaries of analysis.

- Historical documents: Premchand lived and worked in colonial India, where resources that capture its social and political reality are used.

3. Research phases: Gathering and evaluating primary data; reading and analyzing important literature.

Contextualization is the process of connecting a work's content to its historical and cultural setting.

Themes and motifs are categorized, emphasizing key concepts like humanism, the fight for independence, and critiques of the caste system.

- Generalization of findings: putting the study's key findings into conclusions regarding the importance of Premchand's writings for Indian literature and society.

4. Rationale for the Methods Selected

The complexity of Premchand's thoughts can be revealed through qualitative research, while sociological and historical-cultural approaches offer a chance to comprehend how his writings represent societal tensions and prevailing ideals. Premchand's place in the global literary landscape can be evaluated with the use of the comparative literary method.

Results and discussions

The history of every state has the imprint of the so-called "Era of Enlightenment." The premise that reason and science are necessary to understand the true nature of society and man gave rise to a broad cultural movement known as Enlightenment.

This period of intellectual progress based on the universe, social construction, the advancement of civilization, the critical function of the human mind, and the power of science had a significant impact on the worldview of individuals who were subject to governmental oppression. These ideas had a significant influence on social life, necessitating reforms, revolutions, and modernization.

Similar to liberalism, the Enlightenment is a ma-

major source of ideas in contemporary politics. Most of these concepts started with the belief that democracy and political freedom ought to be the main tenets of modern civilization. Numerous laws and constitutions, administrative structures, religious tolerance, capitalism, market mechanisms, and the scientific method were all founded on these ideas.

It is clear from analyzing Munshi Premchand's writings that his stories are also heavily influenced by Enlightenment principles. In addition to permeating his narrative, ideas like reason, individual rights, and social justice also influence how he depicts characters and their conflicts with social conventions. Premchand places his characters into a framework that questions established structures and promotes a more equal society by deftly examining these subjects.

Activities that would help people understand the internal and external causes of crisis and impotence, become conscious of their colonial status, and finally help them find answers are specifically linked to Premchand's well-developed sense of enlightened ideals.

The writer's creative intuition guided him in the correct direction. He exerted great effort to make the book one of the most useful tools for researching and comprehending society and humanity. Premchand bitterly observed in one of his letters that no Hindi writer had yet made a special study of any one of the various social environments that make up Indian civilization. "I took on the peasants," he wrote, "but there are still so many social layers that need to be depicted in literature. Nobody has touched the sadhu yet. Among us, fantasy reigns supreme, not experience. And all this is because we still cannot master literature professionally" (Premchand, 1962).

In 1909, British colonial officers in Kanpur stole a small collection of stories called *Soz-e-watan* (Love of the Motherland) and burned it in the open. Dhanpatrai Srivastav, a young, aspiring writer at the time, signed the collection under the pen name "Navabrai." Furthermore, the five short stories in this collection deeply alarmed government censorship agents, even though he was a little-known and despised author. At first glance, it seemed that the author was following a tried-and-true path: the same fairy tale plot, the same traditional presentational approach. However, it became evident after reading the story that the censors knew the author was more interested in enlightening and patriotic ideals than in love stories.

The tales exalted love for one's country, and it was declared that everyone's greatest responsibil-

ity was to serve it (Balin, 1962). In colonial India, where slavish humility was encouraged and maintained, they were considered seditious beliefs, and the government censorship apparatus resolutely suppressed them. The aspiring writer was given a severe and severe warning.

Threats and fines, however, did not affect Dhanpatraya Srivastav. He eventually stopped signing under the moniker “Nawabrai” and switched to Premchand. The author entered the history of Urdu and Hindi literature as well as the history of international literature with this moniker.

Subthemes about bribery, the dowry system, and “unequal” marriage are interwoven with the main plot. Premchand emphasized the value of logical reasoning in questioning social norms, even though he never attempted to offer utopian answers to these very real issues. Premchand emphasizes the transformative power of Enlightenment ideas in bringing about societal change by presenting characters that use reason to examine their surroundings.

In general, he was fully aware that these problems could not be eliminated without fundamental changes in the social structure and the people’s outlook. At this point, Premchand’s perspective was widely divergent from Gandhi’s who in 1921 suggested an ideal solution to the problem of prostitution for example. As he states: “If all the sisters of your class in Hindustan would leave this dirty job and take to spinning instead, India would very speedily be lifted from her present degradation” (Rai, 1979).

To alter the social structure and the populace’s perspective, Premchand instead strongly emphasized reason and logical reasoning, individual rights and agency, social fairness, and ethical responsibility. The Indian people were motivated by Premchand to struggle for their independence, alter the social order, and alter their perspective. He used all of his creativity to do this. As he witnessed poverty, suffering, humiliation, and tears, he frequently pondered what a writer could do to better the lives of those around him. Despite their differences, Gandhi’s early political initiatives – which were mostly aimed at improving the lot of the peasantry – had a significant impact on Premchand. He immediately entered the fray. In 1921, Premchand wrote an article titled “The Benefits of Swaraj” (“Swaraj ka Fayda”), in which he fully shared Gandhi’s views and advocated the course of action he suggested. This was during the period of the national liberation movement’s rise in 1912–1922 when a widespread campaign of civil disobedience spread throughout India under Gandhi’s leadership. The movement

started by Gandhi was unique: not violence, but perseverance in truth (Satyagraha) was to become its main driving force. Gandhi asserted that this type of conflict was the result of a religious obligation. All of these ideas were linked to Indian traditional beliefs and had the power to elevate people’s spiritual states at the deepest levels. But unlike many other Indian writers, Premchand was infused with the progressive spirit of his humanistic goals rather than the tragedy of Gandhi’s holy search. He cleverly adopted one of Gandhi’s most significant democratic principles – that the people are the bearers of moral ideals and that the life of the average person is complicated, fascinating, and significant to study – while never concentrating on the religious aspect of the Gandhian worldview.

Three major periods in Premchand’s creative output are typically distinguished by scholars. The first spans the early 1900s until roughly 1919–1920; the second spans the start of the national liberation movement’s ascent in 1919–1922 till the end of the 1920s; and the third spans Premchand’s final six years, from 1930 to 1936. Since each of these eras is intimately related to the others, it makes sense for one to follow the other. To better understand the development of Premchand’s innovative ideas and his function as a social change mediator; let’s take a closer look at each of them.

In addition to his early years as a writer, Premchand spent the first two decades of the 20th century working as a tutor, teacher, school inspector, and small-time government job.

Premchand had a childhood desire to graduate from college; however, this dream was never fulfilled. For Premchand, life became a “university.” Premchand’s primary sources of knowledge and life experience that inspired his writing were his work as a teacher, his extensive life observations, his ongoing self-education, and above all his intense interest in Indian and international literature.

Already in the first years of his creative activity, Premchand was acutely aware of the discrepancy between the canons of old prose and the new requirements of the time. He was deeply disturbed by the gap that existed between life and literature, and, consequently, by the complete unpreparedness of the Indian reader to perceive serious literature. More than once in his letters, Premchand noted: “... it is difficult to imagine how gullible and I our reader is, brought up on fairy-tale literature about beautiful princesses and princes” (Vajpeyi, 1963).

One of Premchand’s primary goals in his work is to raise a new reader – one for whom the world of

a fairy tale would lose its appeal and real life would gain its greatest strength. Many years later, in his book of memoirs about Premchand, his close friend and coworker Jainendra Kumar would praise this writer's merit. "Premchand was the one who was able to take the reader from one realm to another. He served as the reader's spiritual guide, mentor, and instructor. The writer had to devote his entire life to this enormous project, which depleted both his physical and spiritual resources" (Kumar, 1980).

Premchand was well acquainted with the life of the people of the vast regions of the United Provinces of Northern India, which, as Jawaharlal Nehru aptly noted, "had long been considered the heart of Hindustan." Due to the nature of his service, for many years he constantly traveled to many cities and villages in this region. Sometimes he lived for some time in cities such as Lucknow, Kanpur, Benares, and Allahabad, but most of Premchand's life was spent in the village where he was born, with which his teaching activities and his entire writing and life destiny were connected. Much later, at the end of his creative activity, in a letter to the writer Banarasidas Chaturvedi, Premchand will note: "I am glad that my fate turned out in such a way that I shared the fate of poor people – this is what allowed me to understand them, to understand the true values of life" (Premchand, 1962).

As a result, traditional values are emphasized in many of Premchand's stories, highlighting the importance of morality and cultural legacy in the lives of his characters. Tales like "Kafan" and "Gaban" explore the moral quandaries that the main characters encounter, frequently finding themselves torn between following their interests and conforming to social and familial norms. The conflict between the prevailing values of individuality and self-determination and the long-standing traditions that define their lives is embodied in the characters' struggles. For example, Premchand's novel was expressed in the writer's decisive protest against the widespread custom of *dahej* (lit., bride's dowry), which was supposed to correspond to the amount spent by the groom's parents on his education. It is clear what a heavy burden this custom placed on those families where there were only daughters. In Hindi literature, Premchand was one of the first writers to oppose this tradition, but, unfortunately, it cannot be eradicated even today. This is evidenced by works of art and frequent press reports about tragic incidents occurring precisely for this reason. Premchand tackled a subject that almost every family faced in "Shelter", so it's no wonder the book sparked such intense

reader interest. The author exposes the reader to numerous social and political issues about urban and rural life, as well as colonial rule while detailing the struggles of a single family.

In 1918, Premchand's first novel, "Shelter" ("Se-vasadan"), became a notable milestone in the development of his work. The novel was published in the *Saraswati* magazine and was enthusiastically received by critics and readers. And, as a consequence of this success, in the future, almost all of Premchand's novels will be published in two editions – in Hindi and Urdu. It is interesting to note that the first version of the novel "Shelter" was first written in Urdu under the title "Bazaar of Female Beauty, or a Bride for Sale" ("Bazaar-e-husn"), but was published later than in Hindi and did not have such success. Perhaps this was explained by the fact that in Urdu literature the reader still very well remembered one of the best novels of the famous Urdu writer Mirza Ruswa (1857-1931) "Um-rao-Jan-Ada" (1901) (in the Russian translation "Dancer", 1960) (Sukhochev, 1971). The subject of both books was the same: women's helplessness in Indian culture. As a result of several mishaps, the heroines of books ended themselves in the role of a "fallen woman", a dancer who captivates the attention of affluent people. Both women's worldviews and their respective destinies differed. Premchand's work was fully entrenched in the world of an orthodox Hindu household, whereas Ruswa depicted the tragic fate of a girl from an affluent Muslim family. While Premchand concentrated the reader's attention on the issues facing his modern civilization, Ruswa transported the reader to the middle of the 19th century. While the bad fate of Suman, the heroine of the novel "Shelter", was the result of social difficulty, the sad vagaries of Umrao-Jan-Ada's (the heroine of Ruswa) life were primarily due to chance (she was abducted from her home as a child). Inspector Krishnachandra, her father, a lowly clerk, was unable to give his daughters a life that was befitting of their upbringing. All of the sad and awful things that happened in his family had their roots here.

Premchand's characters often serve as vessels of transformation, navigating the complexities of tradition and modernity in their quests for identity and meaning. The internal conflicts they face – whether it be the conflict of duty versus desire or the struggle against systemic injustices – highlight the broader societal changes occurring in India.

In general, Premchand's efforts in developing new issues caused a natural reaction among the reading public. The writer had a new reader, more

attentive and sensitive to the questions that he raised in his works. This interest arose primarily among young students, who at that time were still very few, but for Premchand this fact was of great importance. A few years later, it was from this environment that the ranks of writers of Hindi literature began to swell. Many of these young people, who became acquainted with the works of Premchand while still at school, subsequently submitted their first literary experiments to his judgment. In this regard, let us cite a very characteristic statement by one of the prominent figures of modern Hindi literature, poet and translator Harivanshrai Bachchan. In his book of memoirs, he wrote: “As works captivated readers. The first time I came across his novel “Shelter” was when I was in the seventh or eighth grade. The book turned out to be so interesting that I could not begin to do anything else until I finished reading it to the end. And since then I have been very closely following all of Premchand’s new works. I looked for his books and despaired when I could not find them. I became a fan of his work” (Bachchan, 1962).

Ultimately, the relationship between tradition and modernity in Premchand’s work is dialogic rather than oppositional. He does not present modernity as a straightforward rejection of tradition; instead, he illustrates how the two can coexist, influencing and reshaping one another. The nuances of his narratives invite readers to reconsider the binaries of tradition and modernity, emphasizing that cultural evolution is a complex process characterized by *continuity and change*.

For example, the emotional appeal from Premchand such as “the mission of a writer is not to decorate and entertain the society of the elite. Don’t humiliate a writer with such a role!” (Amritray, 1963) – conveys not only the atmosphere of the nationwide upsurge of the period of the national liberation struggle. It also came from the spirit of the democratic traditions of Indian literature. Suffice it to recall the medieval Indian bhakti poets, who embodied in their work the idea of equality of people before God.

Also, Premchand’s novel, from the point of view of its organization, structure, and psychology of characters and characters, relies to a greater extent on the ancient Indian epic, especially on the tradition of oral transmission of works that existed in India for centuries. Premchand could not help but take into account the enormous popularity of the ancient Indian epic among the people, as well as the readership level. Very interesting and important information in this regard is given by Gopal Rai in a

book devoted to the problem of the influence of the tastes and interests of the reader on the development of Hindi prose: in particular, he notes that in 1921 in the Hindi-speaking area, the number of literate men was only 14.2%, and women – 1.9% (Rai, 1965). Compared to other regions, central North India remained one of the most backward regions in terms of literacy (mostly among Hindi speakers). The researcher emphasizes that out of every hundred people, only one person, due to his financial situation, could afford to buy and read books (Rai, 1965). The writer was placed in such conditions when he had to write works that would be intended not only for the reader but also for the listener of the people. All these points were taken into account by Premchand, and today it is no coincidence that many Indian researchers characterize the writer as an excellent storyteller and emphasize the fabulous style of not only his stories but also his novels. For example, in such large novels as “Shelter” or “Reincarnation”, a small section often ends with a moralizing maxim, often containing universal truths, and each chapter provides the beginning of a new story. This is typical of the style of his other novels. As one of the most authoritative critics of Hindi and Urdu literature, Muhammad Hasan, notes, the narrative tradition, dating back to ancient times and expressed in the stories of Hitopadesha, jatakas, anecdotes, fairy tales, was of great importance for the structure of Premchand’s novels (they gave a concentrated expression of the wisdom of the people and the life of their era). Premchand also sought to capture this in his novels, making extensive use of folk sayings and proverbs of his time. Premchand thinks in images, and the comparison of characters and situations leads the reader to a certain conclusion. Hence the special composition of his novels. Here we must approach the assessment from the point of view of the previous narrative tradition, popular narrative genres, and, in general, the characteristic Eastern tradition (playing on old traditional plots) and “do not compare with the modern European novel after the industrial revolution in Europe” (Hasan, 1980).

In terms of the direction of his work, Premchand, of course, continued the traditions of outstanding Indian enlightenment writers of the second half of the 19th – early 20th centuries. Articles and notes by Premchand on the works of Bharatendu Harishchandra, Ratannath Sarshar and A.H. Sharara, Harinarayana Apta, and finally, his great contemporaries – Rabindranath Tagore and Muhammad Iqbal – testified to how much these writers meant for his creative searches. It is no coincidence that

Premchand began his article "On a new direction in the development of world literature" with Tagore's thesis that the Beautiful should be seen in its entirety: "The vision of beauty in all its manifestations and the process of knowing the world through joy are captured in literature" (Tagore, 1965). Continuing the idea of the necessary connection between the understanding of the Beautiful and the surrounding reality, Premchand wrote: "If we look closely at the characteristic trends in the development of new literature, we will see that it is developing precisely in this direction. Literature no longer thinks about exceptional characters. Now her heroes come from a social class that any purist would previously have been afraid to even touch".

In general, the 20-30s were the most fruitful years in Premchand's work. During this period, he created most of his novels, and stories, wrote many articles, and published the magazine "Hans" ("Swan"). His novels "The Abode of Love" ("Premashram", 1922), "Nirmala" (1923), "Rangbhumi" ("Rangbhumi", 1925), "Reincarnation" ("Kaya-Kalpa", 1928), "Embezzlement" ("Gaban", 1931), "Battlefield" ("Kar-bhumi", 1932), "Retribution" ("Godan", 1936), unfinished novel "Blessing" ("Mangalsutra", 1936), collection of short stories "Martial Path" ("Samar-Yatra", 1928-1932), "Savan" ("Kafan", 1936) and others – all these works, vividly and figuratively capturing the turbulent events of those years, over time became a kind of artistic history of the life of Northern India that period. They reflected the moral dilemmas faced by the protagonists, who often find themselves at a crossroads between adhering to familial and societal expectations and pursuing personal desires. Nagendra wrote about the epic nature of Premchand's major novels many years later; the scientist noted the scale of life scope characteristic of Premchand, his ability not only to penetrate different layers of social reality but also to see its development in people's destinies. Nagendra especially emphasized that Premchand's works provide a comprehensive understanding of the life of Northern India in the first third of the 20th century with all its socio-political, economic, and cultural problems. Premchand, the critic noted, approached literature as an important means of interpreting modern life, and he managed to fully identify his creative interests with the tasks and goals of the era. "Premchand's ability to penetrate the very thick of life was limitless," the researcher further continues, "he was interested in all aspects and complexities of life. Truly the writer was endowed with an epic genius and was able to perceive

life in its entirety. In terms of the number of artistic images he created, representing people of different social classes, different castes, and religions, in the variety of human types with different characters, morals, and temperaments, Premchand far surpasses not only his contemporaries in Hindi literature but also literature in other Indian languages" (Nagendra, 1980).

Nagendra pays tribute to the magnitude of the writer's creative thinking. Indeed, all of Premchand's main novels, starting with "The Abode of Love" and ending with "Retribution" (in Russian translation "Sacrificial Cow"), are a kind of epic tales about the life of the country, about the fate of hundreds and hundreds of its people. This is where the characteristic density of Premchand's novels comes from. It is difficult to present the plots of these novels in the entire sequence of their development: each novel has dozens of intersecting plot lines, but each of them is very significant and necessary for the writer to reveal the complexity and diversity of Indian society.

It is quite understandable what a huge significance this discovery had for Premchand. In the 1920s, a colossal historical shift was taking place in the fate of the Indian people, and Premchand sought to capture this era and its people. And no matter what Premchand's novel we take, be it "The Abode of Love", "Rangbhumi", "Battlefield" or "Retribution", in all his works we will, first of all, be presented with a unique picture of people's life. His ability to navigate these realms not only enriches his narratives about people but also serves as a lens through which we can better understand the ongoing dialogues about identity, culture, and change in contemporary society.

Indeed, Premchand, taking into account the cultural situation, and the level and capabilities of the readers, always moved forward. Premchand's son, the famous writer Amritrai (1921-1997), wrote about this very well in one of the first books about the life and work of the writer, very symbolically called "Soldier of the Pen" ("Kalam ka Sipahi"). He emphasizes that in his creative and journalistic activities, Premchand never imposed any restrictions on the course of his thoughts: "He always wanted to go two steps ahead and was not upset if he saw that people today do not think this way or are afraid to think so. He was confident that tomorrow they would think differently. And he fought for it day after day" (Amritray, 1963). From here stems the educational pathos inherent in many of Premchand's works, the problem of the ideal hero, the relation-

ship between idealism and realism, and finally, high romantic aspirations.

During the period of the struggle for national liberation, the foundations of realistic literature were laid, reflecting the process of awakening of a person, largely connected by upbringing, views, and prejudices with traditional foundations. India needed heroes, and Premchand wanted a realistic depiction of life not to exclude the romance of heroism, struggle, and quest, and the desire for moral self-improvement. It was on these paths that he sought a solution to the problem of human self-realization.

In his work, Premchand never abstracted himself from reality, regardless of whether it concerned his works of art, journalism, or criticism. The writer always proceeded from life experience. Hence the nature of Premchand's idealism.

Premchand often repeated the following words to his friend, writer J. Kumar: "We are with society, we are in society." And in his works the writer never forgot about this: they reflected the actual picture of the state of Indian society. Indian reality could not help but nourish certain idealistic views of Premchand, but this same reality corrected his views over time. We fully share the main result of the research of the domestic Indologist V.I. Balin, who made a great contribution to the study of Premchand's work, that "Premchand's ideological views and creative method developed by the development of the historical experience of the liberation struggle, during which the political consciousness of the Indian people grew" (Balin, 1973).

Supporters of "pure art" often reproached Premchand for being biased, and for propaganda significantly detracting from the artistic merits of his works. To these reproaches, Premchand replied: "All writers, to one degree or another, engage in propaganda – political, moral, spiritual, and intellectual. If there were no propaganda, there would be no need for literature in the world. He who cannot propagandize is deprived of thought and has no right to hold a pen in his hand. I proudly accept this word – propaganda..." (Vajpeyi, 1979). Premchand saw his writing duty to society primarily as being a true people's writer; in this regard, he tirelessly developed the idea that the lives of millions of ordinary workers could become a topic worthy of fiction. In this regard, he completely agrees with Gandhi: "What can be useful for starving millions seems wonderful to me," Gandhi emphasized. "Let us give today, first of all, what is urgently necessary for life, and everything that adorns it will come later... I want such art and such literature that can speak to

millions" (Nehru, 1955a). Some critics reproached Premchand for excessive attention to the lives of ordinary people and the rare use of biographies of outstanding personalities. But Premchand remained firmly in his opinion: "Great people, of course, often have great feelings, and it is interesting to write about them. But how many great people are there, how often do they meet in everyday life, when our dream of happiness is connected with the experiences and feelings of ordinary people? A sword cannot replace a needle" (Premchand, 1962a). According to some researchers, preoccupation with social issues developed in Premchand a predominantly utilitarian approach to art and literature (Naravane, 1980). The writer's attention is entirely drawn to the concerns and destinies of a real person in his everyday connections.

Indeed, to understand the evolution of a writer's creative method, each of his works is important. And if from this point of view, you look at his largest novels – "The Abode of Love", "Rangbhumi", "Battlefield", "Retribution" and others – then it is easy to see that each new novel is a new turn in the writer's views, a new perspective on the events taking place.

As in "The Abode of Love" and "Rangbhumi," the novel "Field of Beats" (1932) reflects the events of the late 20s and early 30s. The problem of the situation of the peasants remains at the center of the novel. Premchand again shows the appalling poverty of the village, exposes the arbitrariness of the landowners and their henchmen-managers, the extortion of policemen, officials, lawyers, and money lenders, the parasitism of clergy, etc. But besides this big topic, the novel also includes other, no less important aspects of the social life of those years. Premchand shows how the Indian woman is becoming more and more actively involved in the social movement (images of Munni, Sakina, Naina, Sukhda, etc.), how, against the backdrop of a general upsurge, the young intelligentsia is becoming more and more demanding of themselves and their responsibility for the destinies of the people (images of Amarkant and Salim). It is characteristic that the two main characters of the novel belong to two different religious communities: Amarkant is a Hindu, and Salim is a Muslim. Only friendship helps both of them overcome many personal prejudices, and difficulties along the path of life and join the struggle for social transformation. Thus, Salim, under the influence of Amarkant's activities, abandons his careerist aspirations and goes to the people to help the peasants in their demand to reduce taxes. In turn,

Amarkant, neglecting caste regulations, lives in the village of untouchables, trying to protect and defend the interests of the peasants.

Although the writer is increasingly inclined to think that in an antagonistic society, there are few people in whose souls a string of sympathy and sacrifice would sound, he continues to bring out heroes in his novel, full of sympathy and compassion for the poor. More than once in the pages of the novel, the answer to the just demands of the people is violence: mass beatings of peasants, executions of peaceful demonstrations, illegal imprisonment of a huge number of people, cruel bullying by jailers, etc. It is no coincidence that the novel ends with a grandiose demonstration of the people in front of the city municipality building: "The people walked calmly and orderly, like military columns. This endless procession moved in rows of eight people; people walked at a measured pace, united by a common idea, common goals, and common faith, experiencing a stormy surge of internal strength. Their chain did not break: it stretched and stretched, as if from the womb of the earth" (Premchand, 1958). This demonstration already sounds like a formidable warning: "If the authorities are so arrogant and cruel that they dare to drown out the voice of the poor with gunfire, well, it's their mistake: every drop of shed blood will give birth to a new fighter. If the rulers hear our call, they will easily atone for their guilt: the hour is near when the people will emerge from their deplorable state and take what is rightfully due to them – power and authority" (Premchand, 1958). This offers a fresh perspective on the character of the people's fight for their rights. As a writer, Premchand progressively came to see morality as a socially constructed class category by exposing social injustice. Although he did not downplay or ignore the significance of the moral self-improvement challenge, it is evident that the focus on this issue has changed in the final years of Premchand's writing. Moral self-improvement seemed to the writer an important moment in the fate of an individual, but it was not able to bring changes to the life of the entire society. To some extent, Premchand came to this understanding in the novel "Battlefield", where, ultimately, priority is given not to the moral awareness of their guilt by representatives of the authorities, but to the growing organization of the people for their rights.

On the moral and ethical side of the issue in the transformation of society, the principle of moral self-improvement of the individual remained essential for Premchand until the end of his life. Ego-

centrism, acquisitiveness, and the happiness of one against the background of the general misfortune of others were unacceptable to him. In 1936, a month before his death, Premchand wrote the article "Usurious Civilization" (Mahajani Sabhyata). With great bitterness and pain, the writer noted that the principles reigning in capital society – "time is money", "business is business", "achieving prosperity and success by any means and means" – not only subjugate all spheres of economic life, but they spin human relationships, cripple human souls, kill a person's sense of humanism, friendship, love, and sympathy. "Usurious civilization" gives rise to unhealthy instincts in a person for profit and hatred, for power and superiority over other people, for moral and physical decay and ultimately leads a person to complete disbelief in "his human dignity. The entire mechanism of "usurious civilization" is aimed at drowning out the work of consciousness, or rather, forcing it to work in the direction necessary for capital. For this purpose, all means are used, mainly literature and art. With all the greater force he criticizes the basic principles of morality of the capitalist way of life (Premchand, 1979).

A fierce and sometimes irreconcilable struggle of opposing points of view, the separation of friends who find themselves in different camps, tragic and cruel women's destinies, unexpected turns in their life paths, painful searches for their place in life, spiritual insight, new reunions, and the awakening of the people's political self-awareness are all examples of the dramatic fates of the heroes in Premchand's novels. Premchand is still regarded as a renowned national writer for his writings. First and foremost, each of his books clarifies the historical circumstances of Indian existence. A borrowed storyline, motif, compositional approach, etc., was not anything the author aimed to incorporate into his work.

Premchand's innovative use of realism has had a lasting impact on Indian literature, paving the way for subsequent writers to explore social issues through a realistic lens. His ability to intertwine personal narratives with broader social themes has influenced generations of authors, demonstrating the power of literature as a vehicle for change. The legacy of Premchand's realism continues to resonate, inviting ongoing dialogue about the role of literature in shaping consciousness and inspiring social movements. The author produced the first notable works in this genre and identified the traits that characterize the growth of Hindi realistic fiction. For this reason, Indian literary academics are correct when they say

that Premchand's progress as a writer is reflected in the history of the Hindi novel. He elevated the Hindi novel from the Middle Ages' abyss to the pinnacle of contemporary literature. Premchand brought the Hindi novel to life by tackling current societal issues. Premchand has made a significant contribution to Hindi literature, and no one has been able to match his creative personality to this day (Madan, 1956).

Conclusion

One of the primary characteristics of the book as a form that was strongly tied to the ideologies of his era was precisely understood by Premchand. He was distinguished by a sharp sense of modernity and an uncommon social alertness. It is no accident that the author brings up the issue of "eternal" and "transitory" themes; time does not negate timeless ideas; rather, it gives them a new meaning. In his articles, Premchand incisively addresses the need for a clearly stated author's perspective as well as the tendency of the modern novel.

Many writers and reviewers have pointed out that Premchand raised many important issues in his novels and illuminated them from a point of view that makes them still relevant today (albeit they do not exclude critical remarks about the writer's work). For this reason, Premchand is still of interest in India. His many creative endeavors are consistently at the forefront of Indian literary studies' scientific investigation. It is reasonable to state that a unique literary direction known as Premchand studies has developed in India as a result of the large number of scholarly publications regarding Premchand's work that have been published there over the last few decades. Numerous articles, monographs, memoirs, and publications of Premchand's correspondence with literary and

public figures, as well as people close to him, open new pages from the writer's life, provide new literary material and facts testifying to the important role that Premchand played in the formation and development of the modern novel Hindi. We partially used this material in this chapter.

Many of Premchand's creative principles remain important for the development of the realistic movement in this genre today. This can be judged because Premchand's novels and his creative views are often at the center of many discussions and debates that take place on the pages of Indian literary magazines these days. Not only do readers, writers, and critics continue to show keen interest in Premchand's works, but philosophers, political scientists, and sociologists are reading his novels with increasing interest. They see in them not only works of art but also consider them as a valuable source and documents that have not lost their significance even today. "The Premchand tradition is a living tradition, important for understanding the true character of Indian realism," notes the new generation critic Shyam Kashyap in the article "Third World Realism" (Kashyap, 1986).

In conclusion, Munshi Premchand's literary works, which were greatly impacted by the ideas of Enlightenment philosophy, show a deep conversation between tradition and change or continuity and continuation. In addition to capturing the complexity of colonial India, his stories also touch on more general issues of social justice, individualism, and reason. Premchand was a very dynamic writer who was always looking for new ways to express the subjects that excited him through imaginative language and storytelling. He essentially laid the foundation for contemporary research, documentary, and free-form book genres. This showed that one of the most important components of his creative work was being at the level of the necessities of his day.

References

- Singh, K. P. (1976). Premchand's ideology. *Social Scientist*, 5(51), p. 69.
- Gavryushina, N. D. (2006). Premchand and the Hindi novel of the 20th century. Progress Publishers, p. 8.
- Castaing, A. (2019). Embodying utopia in 1935: Poetry and the feminized nation. *Open Library of Humanities*, 5(1), 1–21. <https://doi.org/10.16995/olh.385>
- Kumar, J. (1980). Premchand: A critical personality. Vikas Publishing House, Delhi, p. 53.
- Mishra, S. (1975). Yatharthavad. Vikas Publishing House, Delhi, p. 179.
- Premchand. (1962). Vividh prasang. Hans Prakashan, Allahabad. Vols. 1–3, p. 76.
- Balin, V. I. (1962). The beginning of Premchand's creative path and the collection Soze-Vatan (1909). In *Contemporary Indian prose*. Progress Publishers, Moscow, p. 121–152.
- Rai, S. (1979). Realism as a creative process: Features of Munshi Premchand's ideology. *Social Scientist*, 7(84), p. 32–42.
- Vajpeyi, N. (1963). Hindi sahitya: Bisvin hatabdi. Hindi Sahitya Samiti, Allahabad, p. 123.
- Kumar, J. (1980). Premchand: A critical personality. Vikas Publishing House, Delhi, p. 54.

- Premchand. (1962). Vividh prasang Hans Prakashan, Allahabad. Vol. 2, p. 73.
- Sukhochyov, A. S. (1971). From Dastan to novel. Progress Publishers, Moscow, p. 204-209.
- Bachchan, H. (1962). Naye purane jharokhe. Vishwavidyalaya Prakashan, Delhi, p. 90.
- Amritray. (1963). Kalam ka sipahi. Rajkamal Prakashan, Allahabad, p. 440.
- Rai, G. (1965). The impact of readers' preferences on the development of Hindi narrative literature. Hindi katha sahitya aur uske vikas par pathakon ki ruchi ka prabhav. Sahitya Akademi, Delhi, p. 440.
- Rai, G. (1965). Hindi katha sahitya aur uske vikas par pathakon ki ruchi ka prabhav. Motilal Banarsidass, Delhi, p. 441.
- Hasan, M. (1980). The art of a novel: Premchand. Rajkamal Prakashan, Delhi, p. 106.
- Tagore, R. (1965). Collected works, Visva-Bharati (Santiniketan). Vol. 11, p. 151.
- Nagendra. (1980). Premchand: An anthology. Sahitya Akademi, Delhi, p. 3.
- Amritray. (1963). Kalam ka sipahi. Hans Prakashan, Allahabad, p. 437.
- Balin, V. I. (1973). Premchand the novelist. Leningrad: Nauka Publishing House, p. 149.
- Vajpeyi, N. (1979). Premchand: Sahityik vivechan. National Publishing House, Delhi, p. 96.
- Nehru, J. (1955a). The discovery of India. Foreign Languages Publishing House, Moscow, p. 392.
- Premchand. (1962a). Patri-patra Hans Prakashan, Allahabad. Vols. 1–2, p. 102.
- Naravane, V. S. (1980). Premchand: His life and work. Vikas Publishing House, Delhi, p. 269.
- Premchand. (1958). Field of battle. Foreign Languages Publishing House, Moscow, p. 383.
- Premchand. (1979). Selected works. Leningrad: Progress Publishers.
- Madan, G. (1956). Introducing Hindi writers. Atma Ram & Sons, Delhi, p. 9.
- Kashyap. (1986). The third world of realism. Vikas Publishing House, p. 371–372.

Information about authors:

Bota Askarbekovna Alipbayeva (corresponding author) – Ph.D. Student of the faculty of Oriental Studies, Department of the Middle East and South Asia of al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: ashakipchak@mail.ru).

Dariga Moldagaliyevna Kokeyeva – Candidate of Philosophical Sciences, Head of the Department of the Middle East and South Asia of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: dariga.kokeyeva@kaznu.kz).

Авторлар туралы мәлімет:

Бота Аскарбековна Алипбаева (жауапты автор) – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Шығыстану факультеті, Таяу Шығыс және Оңтүстік Азия кафедрасының Ph.D. докторанты (Алматы, Қазақстан, e-mail: ashakipchak@mail.ru).

Дарига Молдағалиқызы Көкеева – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Таяу Шығыс және Оңтүстік Азия кафедрасының меңгерушісі, филос.г.к. (Алматы, Қазақстан, e-mail: dariga.kokeyeva@kaznu.kz).

Received February 12, 2025

Accepted August 13, 2025

Andualem Ermias Gebremariam

Holy Trinity University, Addis Ababa, Ethiopia

e-mail: andexermi@gmail.com

TOWARDS A GLOSSARY OF THE ETHIOPIAN ORTHODOX TÄWAḤƏDO CHURCH TRADITIONAL SCHOOLS: THE SCHOOL OF GƏ'ƏZ POETRY (QƏNE BET) IN FOCUS

The Ethiopian Orthodox Täwaḥədo Church (EOTC) is well known in its traditional schools that traces back to the Aksumite period, specifically following the introduction of Christianity. This article aims at exploring technical words and expressions used in the traditional schools of the Church, with a special focus on the School of Gə'əz poetry, commonly known as 'Qəne Bet, ቅኔ ቤት'. This school has played an indispensable role in the Ethiopian Christian literary treasures for centuries transmitting the knowledge of theology, poetry, exegesis, and linguistics, predominantly by means of oral literature. Qəne Bet is the school where traditional students are supposed to be trained in composing their own poem, having practiced and recited some poetries composed by their teacher (the poet). The article comprises more than eighty technical terms and expressions collected from printed books, focus group discussions and personal experiences. These specialized words and phrases are used by Qəne teachers (poets) and students in the teaching-learning process and/or during the ecclesiastical rites, and an entry is made for each term. As the traditional schools are likely to be deteriorated time and again, preserving the linguistic heritage of such glossaries, used in some other schools, and making them known to the scholastic world is very crucial, for several of them are merely transmitted orally.

Keywords: Qəne, terms, traditional school, conjugation, Gə'əz poetry.

Андуалем Эрмияс Гебремариям

Холи Тринити университеті, Аддис-Абеба, Эфиопия

e-mail: andexermi@gmail.com

**Эфиопия Православие Тэвахэдо шіркеуінің
дәстүрлі мектептері глоссарийін қалыптастыру:
гээз тіліндегі поэзия мектебі (Qəne Bet)**

Эфиопия Православие Тэвахэдо шіркеуі (ЕОТС) дәстүрлі мектептерімен кеңінен танымал, олардың тарихы Аксум дәуіріне, әсіресе христиандықтың қабылдану кезеңіне дейін барады. Бұл мақалада шіркеудің дәстүрлі мектептерінде қолданылатын арнайы терминдер мен тұрақты сөз орамдары қарастырылады, ерекше назар гээз тіліндегі поэзия мектебіне – Qəne Bet («Поэзия үйі», ቅኔ ቤት) аударылған. Бұл мектеп ғасырлар бойы эфиоп христиандық әдеби мұрасын сақтап, дамытуда айрықша рөл атқарып, теология, поэзия, экзегетика және лингвистика салаларындағы білімді негізінен ауызша дәстүр арқылы жеткізіп келген.

Qəne Bet – шәкірттер ұстазы (ақын) шығарған поэзия үлгілерін жаттап, орындағаннан кейін өз бетінше өлең құрастыруға машықтанатын мектеп. Мақалада баспа деректерінен, фокус-топтық талқылаулардан және автордың жеке тәжірибесінен жиналған сексеннен астам арнайы терминдер мен сөз тіркестері ұсынылады. Бұл сөздер мен сөз орамдары Qəne ұстаздары (ақындары) мен шәкірттері тарапынан оқу процесінде немесе діни рәсімдер барысында қолданылады; әрбір терминге жеке түсіндірме берілген.

Дәстүрлі мектептердің уақыт өте әлсіреп бара жатқанын ескерсек, осындай глоссарийлердің тілдік мұрасын сақтау және оларды ғылыми ортаға таныстыру аса өзекті, себебі олардың едәуір бөлігі бүгінгі күнге дейін тек ауызша түрде беріліп келеді.

Түйін сөздер: Qəne, терминдер, дәстүрлі мектеп, етістік жіктелуі, гээз поэзиясы.

Андуалем Эрмияс Гебремариям
 Университет Холи Тринити, Аддис-Абеба, Эфиопия
 e-mail: andexermi@gmail.com

**К глоссарию традиционных школ
 Эфиопской православной церкви Тэвахэдо:
 на примере школы поэзии на языке гээз (qəne bet)**

Эфиопская православная церковь Тэвахэдо (ЕОТС) известна своими традиционными школами, история которых восходит к Аксумскому периоду, особенно к времени после принятия христианства. Цель данной статьи – исследовать специальные термины и выражения, используемые в традиционных школах Церкви, с особым акцентом на школе поэзии на языке гээз, известной как Qəne Bet («Дом поэзии», ቅኔ፡ ቤት). Данная школа на протяжении веков играла незаменимую роль в сохранении и передаче эфиопского христианского литературного наследия, распространяя знания в области богословия, поэзии, экзегетики и лингвистики преимущественно устной традицией.

Qəne Bet – это школа, где учащиеся должны овладеть навыками самостоятельного сочинения стихотворений после предварительной практики и декламации образцов поэзии, созданных их наставником (поэтом). В статье представлено более восьмидесяти специальных терминов и выражений, собранных из печатных источников, в ходе фокус-групповых обсуждений, а также на основе личного опыта автора. Эти специализированные слова и обороты употребляются учителями (qəne-поэтами) и учениками как в процессе обучения, так и во время богослужебных практик; для каждого термина составлена отдельная словарная статья.

Учитывая, что традиционные школы постепенно утрачивают своё значение, сохранение лингвистического наследия подобных глоссариев (используемых и в других школах) и их введение в научный оборот представляется крайне важным, поскольку значительная их часть до настоящего времени передаётся исключительно в устной форме.

Ключевые слова: Qəne, термины, традиционная школа, спряжение, поэзия на гээз.

1. Introduction

Considered to be established by the Ethiopian Orthodox Tāwāhədo Church at Aksum, the history of traditional schools traces back to the Aksumite period, possibly following the introduction of Christianity. Expanded in various parts of the country, it has served as a center of learning for several centuries, offering a traditionally structured curriculum with various levels of study in accordance with the Church's tradition. In each traditional Church School, there are a variety of specialized words and phrases that teachers and students use during their study practices and/or liturgical rites (Chernetsov 2014, 228a–229b). However, the condition of the schools has been steadily declining, perhaps due to the growing influence of the modern educational system. As a result, these unique terminologies associated with the processes of learning (practice) and ritual performance seem to be at risk of disappearing unless they are thoroughly studied and properly documented.

As far as the researcher's insight, only few scholars have made valuable contributions in this regard, documenting technical words employed in certain schools or professions. For example, Mersha (2011) published an insightful article that includes a glossary of terms related to the Ethiopian manuscript culture and practices, particularly those used

in manuscript production. Similarly, Andualem Ermias (2025) compiled an extensive reference work titled '*A Reference Dictionary of the Ethiopian Orthodox Tāwāhədo Church Terminologies*', which brings together a wide range of terms used in the Church's liturgical rites and traditional educational contexts.

Gə'əz is the oldest known Ethiopian language that was spoken and written during the Aksumite Empire, at least since the 3rd century CE (Ullendorff 1951). Continued until the second millennium AD, it ceased to be a spoken and replaced by Amharic, remaining the language of Liturgy (Maria, et. al. 2019). The Gə'əz grammatical stud, known as 'Sawäsəw, ሰዋስው' in the school of Gə'əz poetry (Qəne Bet, ቅኔ፡ ቤት), is deliberately divided into four different sections that keep their own identifications, specializations and scopes. They are namely known as: 'Gəśś, ግሥ', 'Rəba Qəmr, ረባ፡ ቅምረ', 'Rəba Gəśś, ረባ፡ ግሥ' and 'Aggābab, አገባብ' (Hiruie Ermias 2018, 4). This study specifically emphasizes on the terminology employed in the School of Gə'əz Poetry (Qəne Bet, ቅኔ፡ ቤት) along with those of used during the ecclesiastical rites. The School of Gə'əz Poetry is the second or third level of the Church schools where the students learn Gə'əz poetry (Qəne) along with grammar and vocabulary.

If one needs to be certified as a teacher of Gə'əz poetry, he is required to go through different steps,

such as composing his poem (Mäq^wṭär, መቅጠር), telling it to the teacher (Mängär, መንገር), performing in divine office (Mäqqāñät, መቅኘት), composing all poem types (Mämulat, መሙላት), hearing the other students' composition and giving them criticism (Masnäggär, ማስነገር) and making prompt composition (Mäzräf, መዘረፍ) respectively. One is considered to have been a master of Gə'əz poetry (Qəne) if he is able to compose all types (Mulu Bet, ሙሉ፡ ቤት) of it at once, without any preparation (Chernetsov 2014, 228a-229b; Zanetti 2014, 727°; Habtemichael Kidane. 2014, 283b-286a; Habte Mariam Werkneh 1962, 180; 290; Chaillot 2002, 87).

2. Qəne and Its Peculiar Features

2.1 Qəne and Its Types

Derived from the Gə'əz word 'qänäyā, ቀነየ (lit. to worship'), Qəne is a genre of Gə'əz literature composed by choristers (poets) to express adoration, praise or thanksgiving during the celebration of the Divine Office (Admasu Jembere, 1963, 9; Habtemichael Kidane 2014, 284b). Its beginning remains debatable since some scholars argue that its origin is Bible, while some others suggest that it is attributed to Saint Yared the hymnist in the 6th century, for he includes several hymns containing Qəne names, such as Mibāzḥu, Wazema, Yəṭbarāk (Šəllase) Zä-Yə'əze, Māwāddəs and Kwəlləkəmu in his hymnal book known as: 'Mə'raf, ምዕራፍ' (Admasu Jembere, 1963, 10). Some also claim that it was formally started by some medieval time Church scholars. The Academy of the Ethiopian Languages (1980, 17), confirms that Qəne was started by Saint Yared during the reign of King Gäbrä Mäsqäl in the 6th century, but the time when it mostly got the current structure was during the reign of King Zär'a Yə'əqob (1434-1468) by a known Church scholar Yohannəs Gäblawi¹.

Regardless of its size, type and the way through which it is composed, any Qəne comprises two meanings, viz. wax (ሰም, Säm) that refers to its literal meaning, and gold (ወርቅ, Wärq) reflecting the inner or mysterious interpretation (Habtemichael Kidane 2014, 283b-286a; Chernetsov 2014, 228a-229b; Zanetti 2014, 727a; Habte Mariam Werkneh 1962, 173). *Since it is taught from simple to complex and from the shortest to the longest one meth-*

odologically, the simple way and the shortest Qəne the students start to practice and compose are 'Säm 'əna Wärq (ሰምና ወርቅ)' and 'Guba'e Qana (ጉባኤ: ቃና)' respectively. Having studied the features of some previously composed poetry, learners compose their own poetry (Qəne) and present to their teacher to receive his criticism (Andualem Ermias 2025, 225a-226a).

There might numeral types of Gə'əz poetries (Qəneyat) varied in their type, size and form, but the most common ones presented in the rites of Devine Offices properly and taught in the school (Qəne Bet, ቅኔ፡ ቤት) regularly are displayed in the table below (Admasu Jembere 1963, 18-23; Habte Mariam Werkneh 1962, 180 and Academy of the Ethiopian Languages 1980, 23):

Table 1 – The Common Types of Gə'əz Poetry (Qəneyat)

No.	Name of Qəne	Phrases	Stanza
1	Gə'əz Guba'e Qana, ግእዝ፡ ጉባኤ፡ ቃና (lit. 'Gə'əz Assembly of Cana')	4	2
2	'Əzl Guba'e Qana, ዕዝል፡ ጉባኤ፡ ቃና (lit. "'Əzl Assembly of Cana')	4	2
3	Zä-'Amlakəyā, ዘአምላክየ (lit. 'Of My God')	5	3
4	Mibāzḥu, ሚበዝኑ (lit. 'How Are They Increased!')	8	3
5	Wazema, ዋዜማ (lit. 'Eve')	9	5
6	'A□□ər Wazema (ዐጭር ዋዜማ (lit. 'A Short Eve')	4	2
7	Šəllase, ሥላሴ (lit. 'Trinity')	11	6
8	Zä-Yə'əze, ዘይእዜ (lit. 'Today's')	11	5
9	'A□□ər Zä-Yə'əze, ዐጭር፡ ዘይእዜ (lit. 'A Short Today's')	4	2
10	Šahələkā, ሣህልክ (lit. 'Your Goodness')	7	3
11	Māwāddəs, መወድስ (lit. 'Praise')	18	8
12	Kwəlləkəmu, ኩልክሙ (lit. 'All of You')	20	9
13	'A□□ər Kwəlləkəmu, ዐጭር ኩልክሙ (lit. 'A Short All of You')	4	2
14	Hən□eha, አንዷ (lit. 'Its Building Structure')	3	2
15	Hawarəyatihu Kābābā, ሐዋርያተሁ፡ ክበበ (lit. 'He Ordained His Apostles')	4	2
16	Gə'əz Kəbr Yə'əti, ግእዝ፡ ክብር፡ ይእቲ (lit. 'She is the Glory')	8	4
17	'Əzl Kəbr Yə'əti, ዕዝል፡ ክብር፡ ይእቲ (lit. 'She is the Glory')	8	4
18	Gə'əz 'Əṭanā Mogār, ግእዝ፡ ዕጣነ፡ ሞገር (lit. 'Gə'əz Throwing of Incense')	18	7
19	'Əzl 'Əṭanā Mogār, ዕዝል፡ ዕጣነ፡ ሞገር (lit. "'Əzl Throwing of Incense')	18	11

¹ The name 'Gäblawi' is derived from the local village name called 'Gäblon (Gäblat)' located at Wadla (Lasta), North Wollo (Academy of the Ethiopian Languages, 1980, 17).

2.2 Peculiar Features of Qəne

There might be numerous features that make Gə'əz poetry (Qəne) different from other traditional schools and poetic elements. Some of them, such as structure, mode of chant, transmission and innovation, are briefly presented hereafter:

- **Structure:** Every kind of Qəne has its own pattern called 'Zema Ləkk, ዜማ ለክ' that indicates the number of words, phrases and rhyming lines. Regardless of its size, type and the way by which it is composed, any Qəne has its own rule that the poets have to follow; otherwise, the poet could be criticized as if he is less educated, for it could be difficult to chant it if it is said in a Devine Office. The Qəne composed out of such pattern is called 'Gutt, ጉት, and it is not chanted in any ecclesiastical rite of the Church (Habte Mariam Werkneh 1962, 168-171, 205).

- **Mode of Chant:** Unlike many other poetries, each Gə'əz Qəne has its own formal mode of chant; it could be chanted in one of the three modes of chant, known as 'Gə'əz, ግእዝ', 'Əzl, ሰዝል,' and 'Araray, አራራይ'. Some of the Gə'əz poetries (Qəneyat), such as *Guba'e Qana* (ጉባኤ: ቃና) and *Kəbr Yə'əti* (ክብር: ይእቲ), have more than one mode of chant.

- **Transmission:** Qəne is mostly transmitted from generation to generation orally, so could be placed under oral literature in the Ethiopian Christian tradition. Thus, unlike other Ethiopic texts, it is hardly possible to find it recorded in manuscripts; it is merely published in ... entitled 'Mäzgäbä Qəne, መዝገበ: ቅኔ (lit. 'Treasury of Poetry')' and 'ዝክረ: ሊቃውንት, Zəkrä Liqawənt (lit. 'The Memory of Scholars'); cf. Habtemichael Kidane 2014, 284b.

- **Innovation:** During the teaching-learning process and in any liturgical rite where Qəne is supposed to be performed, the learner or the poet is required to present a new innovation. In other words, new compositions are supposed to be presented in every ecclesiastical context; the poet, otherwise, could be undermined and criticized if he presents Qəne that is previously said by any other poet (Habtemichael Kidane 2014, 284b).

3. Source of Data (Terminology)

Most of the terminologies, for which entries are made, were predominantly gathered from two sources, viz. printed books and personal experiences. Dictionaries, like Kidan Weld Kifle (1948), Leslau (1991) and Kane (1990), Andualem Ermias (2025), and books written on Gə'əz poetry (Qəne) and traditional schools, such as Yä-Gə'əz Qəneyat

(1980 E.C.) and Habte Maryam Werkneh (1962 E.C) respectively.

Personal and interpersonal experiences were also other means where the words and phrases were collected from. Personally, I am a bit acquainted with several terminologies, for I had joined the School of Gə'əz Poetry (Qəne Bet, ቅኔ: ቤት), in Däbrä Eləyas and Däbrä Marəqos, and I spent three and two years therein respectively, learning Qəne. Any student who joins *Qəne Bet* has to write/copy his own dictionary traditionally called 'Gəśś, ግሥ' to study words. Accordingly, when I was writing my own dictionary, I used to record some terms that are orally common in the school but were not found recorded, and this note was used to refer back some words and phrases therefrom.

Besides, I made focus group discussions with two teachers of Gə'əz Poetry (Qəne), namely, Haile Eyesus Mengiste and Pawulos Birhane, both of which are graduate in Gə'əz Language and Literature at Holy Trinity University.² In the focus group discussions, I have got many terms, some of which are not found in any printed materials in the context they are presented here. For instance: Mə'wā□□a, ሚጫ (lit. 'Sticky') and Māntäq, መንጠቅ (lit. 'To Snatch') and 'Agobär, አጎበረ (lit. 'Canopy') are known and employed merely in verbal settings in the traditional School of Gə'əz Poetry (Qəne Bet, ቅኔ: ቤት).

4. Terminology

'Abənnät Təmhərt Bet, አብነት: ትምህርት: ቤት (Gz.): Lit. 'Original School'; also known as 'Guba'e Bet, ጉባኤ: ቤት, (lit. 'The House of Congregation'), is a name designated to the traditional schools of the Church, and it has been used as an academic institution for a long time.

'Abəšo, አብሽ: a powder of a stimulant seed, 'datura stramo-mium', which has hallucinogenic effect. The traditional school students, particularly those who attended a school of Gə'əz poetry (Qəne) take it mixed with honey to enable them learn the poem within short period of time, for it may take four to five years to study all forms of it; cf. 'Ə□ā Fars, ሰፊ: ፋርስ (Chernetsov 2014, 229b).

'Abiyy 'Anqäṣ, ዐቢይ: አንቀጽ (Gz.): Lit. 'Major Verb', include the four verb types, such as 'Qäd-däsä, ቀደሰ' (qādamay, ቀዳማይ = past), 'Yəqeddəs,

² Both of them have taught Qəne in Goḡḡam for a long time, and currently they have been teaching Gə'əz language at Addis Ababa.

ይቄድስ' (Kalə'ay, ካልዓይ = future), 'Yəqāddəs, ይቄድስ' (Zänd, ዘንድ = infinitive) and 'Yəqāddəs, ይቄድስ' (Tə'əzaz, ትእዛዝ = imperative) forms of Gə'əz verbs used in the process of conjugation (Säwasəwä Gə'əz 1992, 13).

'**Aggäbab**, አገባብ (Am.): Preposition, is one of the four parts through which Gə'əz language is studied traditionally, and they are classified into three types, viz. (1). 'Abiyy 'Aggäbab, ዐቢይ: አገባብ, (lit. 'major prepositions'), such as 'Əsmä, እስመ (for)', 'Alla, አላ (but)', 'Əmmä, እመ (if), etc.; (2) Däqiq 'Aggäbab, ደቂቅ: አገባብ (lit. 'minor prepositions'), like 'lä, ለ (to)', 'Dibä, ዲበ (on)', 'Wəstā, ውስተ (in)', etc.; and (3) Nə'əus 'Aggäbab, ንኡስ: አገባብ (lit. 'small prepositions'), such as 'Əm, እም (from)', 'I, ኢ (not)', 'aw, አው (or)', etc. (Habte Mariam Werkneh 1962, 210-211; Kidane Weld Kifle 1948, 86-88; Hiruie Ermias 2018, 4; Dillmann, 2005, 468-471).

'**Agobär**, አገበር (Am.): Lit. 'Canopy', refers to certain phrase or a rhyming line found in some Gə'əz poetry (Qəne), for instance, the second phrase and the forth rhyming line of Šəllase (ሥላሴ).

'**Arə'əstā Gəss**, አርእስተ: ግሥ (Gz.): Lit. 'The Heads of (Gə'əz) Verbs', are the main verbs used as an exemplar for the conjugation of other verbs in the tradition of the school of Gə'əz poetry (Qəne). Concerning the number and type of theses verbs, there seems to be no agreement among the three known schools of Gə'əz poetry, namely, Wäšāra, Wadla and Gongǧ. However, the common ones accepted by the majority of the scholars include: qätälä (ቀተለ), qäddäsä (ቀደሰ), baräkä (ባረከ), maḥrākä (ማኅረከ), tänbälä (ተንበለ), sesäyā (ሴሰየ), köhlä (ክህለ) and ṭomärä (ጦመረ). Each of which them has its verbal troops (Šarawit, ሠራዊት) used in conjugation (Hiruy Ermias 2016, 314; Säwasəwä Gə'əz 1992, 6; Kidan Weld Kifle 1948, 61).

'**Asärä Nägaši**, አሠረ: ነጋሢ (Gz.): Lit. 'The Steps of the King', refers to the last three and five verses of Gə'əz poems called 'Gə'əz and 'Əzl 'Əṭanä Mogär' respectively. In both cases, their strophes are usually composed to praise or comment the contemporary King, thus, the contents are mostly different from the first ones that are usually religious As to Admasu Jembere (1963, 17), each are counted separately, for their contents or mysteries differ from their main subjects, i.e., 'Əṭanä Mogär. (Kidane Weld Kifle 1948, 691b; Leslau 1991, 76b; Habtemichael Kidane 2014, 283b-286a; 390a-390b' Habte Mariam Werkneh 1962, 179).

'**Asnaggari**, አስነጋሪ (Am.): refers to the causative form of the verb 'ነገረ= to tell'. so is to mean

Gə'əz poetry (Qəne) scholar who is able to let students tell him what they composed and gives them criticism (Andualem Ermias 2025, 355a). '

'**Asräǧǧ**, አስረጅ (Am.): Explanatory, a word, such as 'Əsmä, እስመ', 'Kämä, ከመ' and 'Amṭanä, አምጥነ', presented to elaborate the story in Gə'əz poetry (Qəne), during its interpretation, in the school of Qəne (Dillmann, 2005, 537).

'**Aššärtu Märahəyan**, ዐሠርቱ: መራሕያን (Gz.): Lit. 'The Ten Leaders of Verbs', the Gə'əz pronouns by which all verbs change their form based upon them in the conjugation process. They are namely: (1) 'Anä, አነ (I), (2) 'Nəḥnä, ንሕነ (We)', (3) 'Antä, አንተ (You: 2nd person singular masculine)', (4) 'Antəmu, አንትሙ (You: 2nd Person plural masculine)', (5) 'Anti, አንተ (You: 2nd Person singular feminine)', (6) 'Antən, አንትን (You: 2nd Person plural feminine)', (7) 'Wə'ətu, ውእቱ (He)', (8) 'Wə'ətomu, ውእቶሙ (They: 3rd person plural masculine)', (9) 'Yə'əti, ይእቱ (She)', (10) 'Wə'əton, ውእቶን (They: 3rd person plural feminine); cf. Säwasəwä Gə'əz 1992, 21; Kidan Weld Kifle 1948, 77; Dillmann, 2005, 202-204.

'**Bəhil**, ብሂል (Gz.): Aforesaid, a term designated to Gə'əz poetry (Qəne) that was presented by a poet before and performed again by another poet, so he (the performer) is disregarded for his plagiarism.

'**Bet Mämča**, ቤት መምቻ (Am.): Lit. 'House Hitter', the last sounds of the words alike or rhymed in each line of Gə'əz poetry (Qəne), in the tradition of the school (Qəne Bet, ቅኔ: ቤት); cf. Desta Tekle Weld 1962, 209.

'**Bet**, ቤት (Gz.): Lit. 'House', refers to the last sound of each line of the rhyming stanza, such as Gə'əz poetry (Qəne), image (Mälkə', መልክእ), etc.; cf. Bet Mämča, ቤት መምቻ (Desta Tekle Weld 1962, 209).

'**Bə'ahe**, ቢሄ: refers to the fourth rhyming line (bet, ቤት) of a Gə'əz Qəne called 'Mäwāddəs, መወድስ (lit. Praise)', and it is not found in any other Gə'əz poetry (Habte Mariam Werkneh 1962, 283).

'**Əṭā Fars**, ዕፁ: ፋርስ, (Gz.): Lit. "The Tree of Persia", is a drug that traditionally used by Ethiopian Church scholars to assist them in memorization of the subject what they learn. The name 'Persia' might be the contry from which the plant is said to have originated; cf. አብሽ, 'Abəšo (Pankhurst 2014, 200b).

'**Fəčč**, ፍች (Am): Meaning, the interpretation of Gə'əz poetry (Qəne) given by the Qəne master (poet) to enable his students to understand and take it as an exemplary, in the teaching-learning system of the traditional school (Qəne Bet ቅኔ: ቤት).

Fəls, ፍልስ (Gz.): Variation, the situation in which the end sounds of the words in each line of Gə'əz poetry (Qəne) becomes different, in the system of traditional school of Gə'əz poetry (Qəne Bet ቅኔ፡ ቤት); Andualem Ermias 2025, 697b.

Fənnawä Qəne, ፍናወ፡ ቅኔ (Gz.): Lit. 'The Paths of Poem', refers to the ways through which Gə'əz Qəne are composed. There are hundreds of ways of composing Gə'əz poetry (Qəne), and Sämənna Wärq (ሰምና ወርቅ), Lit. 'Wax and Gold', Həbr (ኅብር), Lit. 'Union' and Nəṣṣəṣər (ነጽጽር), Lit. 'Analogy' are the common ones.

Gäbir Tägäbro, ገቢር፡ ተገብሮ (Gz.): Lit. 'Active-Passive', the common grammatical errors that could happen because of the disagreement between a subject and verb, noun and adjective, etc. in composing Gə'əz poetry (Qəne); cf. Andualem Ermias 2025, 641a-641b.

Gutt, ጉት = Lit. 'Heaved', refers to a special, but informal, method of teaching and/or learning Gə'əz in either verse or prose forms, which requires the learner's deep thinking (natural aptitude) to understand its meaning, usually double and mysterious. Nevertheless, it is not common to use it in the ecclesiastical service of the Church (Habte Mariam Werkneh 1962, 168-171, 205).

Lä-'Alām, ለዓለም (Gz.): Lit. 'Forever', refers to the sixth rhyming line (bet, ቤት) of a Gə'əz Qəne called 'Māwaddəs, መወድስ (lit. Praise)', and it is not found in any other Gə'əz poetry (Habte Mariam Werkneh 1962, 283).

Gəśś Mawräd, ግሥ ማውረድ (Gz.): To Conjugate, the practice of teaching students the ways the different verbs conjugate in the traditional school system of Gə'əz poetry (Qəne) (ቅኔ፡ ቤት, Qəne Bet); cf. Habte Mariam Werkneh 1962, 144.

Gəśś, ግሥ (Gz.): A verb, it refers to the seed of words (Zär', ዘርእ) that conjugates in different ways in the Gə'əz vocabulary learning (see Rbaḥ Qəmmər, ረባክ፡ ቅምር). Any Gə'əz Poetry (Qəne) consists of at least a verb (Masärəya 'Anqäs, ማሰርያ አንቀጽ) and a subject (Balä Bet, ባለ ቤት); see Muya, ሙያ (Habte Mariam Werkneh 1962, 144).

Guba'e Bet, ጉባኤ፡ ቤት (Gz.): Lit. 'The House of a Congregation', also known as "Abənnät Təmhərt Bet, አብነት፡ ትምህርት፡ ቤት (lit. 'Original School'), is a name designated to the traditional schools of the Church.

Hərmät, ጎርመት (Gz.): Lit. 'The particles of Letters', the different features of Gə'əz verbs containing the semi-vowels: 'Wä, ወ' and 'Yä, የ', in the conjugation process. The semi-vowels 'Wä, ወ' and 'Yä, የ', may disappear in the conjugation process of

Gə'əz verbs, for they could be changed into complete vowel. For instance, the future forms of 'Fätawä, ፈተወ' and 'wädäyā, ወደየ' are 'Yəfättu, ይፈቱ' and 'Yəwäddi, ይወዱ', not Yəfättəw, ይፈትው' and 'Yəwäddəy, ይወድድ' like in other verbs (Säwasəwä Gə'əz 1992, 7, 23-25).

Həyyänt Qəne, ህየንተ፡ ቅኔ (Gz.): Instead of the Poem, refers to some elements of the book of antiphonary (Dəgg'wa, ድጋ), usually mälṭan, play the role of Gə'əz poetry (Qəne) in some occasions, such as on Easter (Habtemichael Kidane. 2014, 284a).

Kə'a(ho)ñña, ኢ(ሆ)ኛ: refers to a kind of error of Gə'əz poetry (Qəne) that occurs when the last two phrases of a rhyming line of the poem are rhymed (Habte Mariam Werkneh 1962, 182).

Ləwwuṭ, ለዉጥ (Am.): Distinct, the situation in which an unrelated phrase is inserted in a Gə'əz poetry (Qəne), in the traditional school system (ቅኔ፡ ቤት, Qəne Bet).

Mäggabe Məstir, መጋቤ፡ ምስጢር (Gz.): A Steward of Mystery, a title given to a clergyman who is knowledgeable and certified in teaching Gə'əz poetry (Qəne) (Chernetsov 2014, 228a-229b).

Mämulat, መሙላት (Am.): Lit. 'Filling', refers to the situation through which the student are able to compose all kind of Gə'əz poetry (Qəne), from Guba'e Qana (ጉባኤ፡ ቃና) to Māwaddəs, (መወድስ) in the traditional school of Gə'əz poetry (ቅኔ፡ ቤት, Qəne Bet).

Mandärdärəya, ማንደርደርያ (Gz.): Lit. 'Stepper', is the medium line of Gə'əz poem, and it is read aloud since it contains the core point, such as the gold and wax, of the poem. In Mibāzḥu (ሚበሐኝ), Zä-'Amlakəyā (ዘአምላካየ), Wazema (ዋዜማ), Šəllase (ሥላሴ) and Zä-Yə'əze (ዘይእዜ), it is found in the second line (Bet ቤት), while in Māwaddəs (መወድስ), Gə'əz 'Əṭanā Mogār (ግእዝ፡ ዕጣነ፡ ሞገር), and 'Əzl 'Əṭanā Mogār (ዕዝል፡ ዕጣነ፡ ሞገር) in the third, fourth and sixth lines respectively; the rest poems do not have such form (Habtemichael Kidane 2014, 101a-101b; Habte Mariam Werkneh 1962, 182).

Mängär, መንገር (Gz.): Lit. 'Telling', the act of saying one's composed poem (Qəne) to his teacher to get his criticism: approval, disapproval or improvement cf. Andualem Ermias 2025, 100b.

Mäntäq, መንጠቅ (Am.): Lit. 'To Snatching', is a situation in which a Gə'əz poet understands the secret of the poem of the other poet (after he says one/two rhyming lines) and says the next part, particularly the central idea or theme of it, when performing in a Divine Office.

Mäqqäbäl, መቀበል (Gz.): Lit. ‘To Receive’: the practice of repeating Qəne loud what the poet (Qəne Zärafi, ቅኔ ዘራፊ) says when composing Gə‘əz poetry (Qəne) to his students. The term can also refer to chanting, personally or in-group, immediately after the choir leader (Märi Geta, መሪ ጌታ); cf. Andualem Ermis 2025, 91a.

Mäqqāñät, መቀኝት (Gz.): the level of composing poem (Qəne), particularly the one known as ‘‘Əṭanā Mogär, ዕጥነ፡ ሞገር’’ and presenting it during a Divine Liturgy (Habtemichael Kidane. 2014, 284a).

Mäzräf, መዝረፍ (Am.): Lit. ‘To Rob’, refers to the process of composing Gə‘əz poetry (Qəne) spontaneously, with no more preparation. The poet is considered to be a master or an expert of Gə‘əz poetry whenever he is able to compose the all types of Qəne (Mulu Bet, ሙሉ፡ ቤት).

Mäq‘əṭär, መቀጥር (Gz.): Lit. ‘Counting’, refers to the process of composing one’s own Gə‘əz poem (Qəne) in the traditional school of Gə‘əz poetry (ቅኔ፡ ቤት, Qəne Bet); cf. Andualem Ermis 2025, 92b.

Märahut, መራኹት (Gz.): Lit. ‘Keys’, the five sequences of Gə‘əz letters (the 1st (Gə‘əz, ግእዝ), the 4th (Rabə‘, ራብዕ), the 5th (Ḥaməs, ኀምስ), the 6th (Sadəs, ሳድስ) and the 7th (Sabə‘, ሳብዕ)) with which the Gə‘əz verbs begin; there is no verb beginning with the 2nd and the 3rd sequences in the process of conjugation (Säwasəwä Gə‘əz 1992, 6).

Marraqäq, ማረቀቅ (Gz.): Lit. ‘To Make Sophisticated’: the practice of analyzing Gə‘əz poem deeply, considering its ‘gold’ and ‘wax’, to make it much more vivid to the learners. The ‘gold’ refers to the true story or event, while the ‘wax’ does its analogical interpretation (Maimire 2021, 25-26).

Mäsbär, መስበር፡ (Gz.): To Break (a Rule), the practice of composing and performing Gə‘əz poetry (Qəne) erroneously, using more or fewer words than the proper one (Andualem Ermis 2025, 86a).

Mäšfiya, መጽፈያ (Gz.): Slapping, one of the lines of Gə‘əz poetry (Qəne) where chanting with a fast beat of sistrum and drum is started. It is found in the fourth lines of Wazema (ዋዜማ), Šəllase (ሥላሴ) and Zä-Yə‘əze (ዘይእዜ), while in the seventh line in Gə‘əz ‘Əṭanā Mogär (ግእዝ፡ ዕጥነ፡ ሞገር). It is also found in the ninth line of Mäwäddəs (መወድስ) or K‘əlləkəmu (ክላክኤም) and Əzl ‘Əṭanā Mogär (ዕዝል፡ ዕጥነ፡ ሞገር). This is not attributed in the remaining Gə‘əz poetry (Qəne) (Habte Mariam Werkneh 1962, 182).

Mäskot, መስኮት (Gz.): Lit. ‘Window’, the shortened form of Gə‘əz Qəne called ‘‘A□□ər Wazema, ዐጭር፡ ዋዜማ’’ (Andualem Ermis 2025,).

Masnäggär, ማስነገር (Gz.): Lit. ‘Making Some One to Say Something’, refers to the Qəne teacher’s duty through which he hears his students’ Qəne and gives them criticism (Andualem Ermis 2025, 540).

Masqärrät, ማስቀረት (Gz.): To Make Absent in, the ability to capture Gə‘əz poetry (Qəne) verbally hearing once from the poet or the teacher in the school or during an ecclesiastical service.

Mawräd, ማውረድ (Gz.): Lit. ‘To Bring down’, the practice of performing Gə‘əz poetry (Qəne) called ‘ክብር፡ ይእቲ, Kəbr Yə‘əti’ in a Divine office (Andualem Ermis 2025, 135).

Mäzrat, መዝራት (Gz.): Lit. ‘To Sow’ refers to the practice of telling Gə‘əz poetry (Qəne) to the audience aloud, after the composer uttered it once, in the teaching-learning process or a Divine Office.

Məstir, ምስጢር (Gz.): Lit. ‘Secret’: the hidden meaning of Gə‘əz poetry, which is found with an investigation in the tradition of the school of Gə‘əz poetry (ቅኔ፡ ቤት, Qəne Bet); cf. Andualem Ermis 2025, 145a.

Mə‘a□□a, ሚጫ (Am.): Lit. ‘Sticky’: one of the errors of Gə‘əz poetry (Qəne) that occurs when the last sound of a word is alike with the first sound of the other word that follows (e.g. Betä Täwnet, ቤተ፡ ተውኔት).

Mulu Bet, ሙሉ፡ ቤት (Gz.): Lit. ‘Full Verses’, refers to all types of Qəne (from Guba’e Qana to Mäwäddəs), and one is considered to have been a master of Qəne if he is able to compose all of them at once, without any preparation (Habtemichael Kidane. 2014, 284a).

Nə‘us ‘Anqäš, ንኡስ፡ አንቀጽ (Gz.): Lit. ‘Minor Verb’, refers to the two Gə‘əz verbs, such as ‘Gäbir, ገቢር’, ‘Gäbirot, ገቢሮት’, and ‘Wddəso, ወድሶ’, ‘Wddəso. ወድሶት’, usually conjugated next to the major verb (‘Abiyy ‘Anqäš, ዐቢይ፡ አንቀጽ). Such verb are called ‘minors’, for they are unable to function as a major verb in sentence construction (Säwasəwä Gə‘əz 1992, 19).

Qämär, ቀመር (Gz.): Lit. ‘Formula’: an overwhelming grammatical structure of the Gə‘əz language that is taught in the tradition of the school (ቅኔ፡ ቤት, Qəne Bet); cf. Andualem Ermis 2025, 210b.

Qəne Bet, ቅኔ፡ ቤት (Am.): School of Poetry (Qəne), the second or third level of the Church schools where the students gain their knowledge of Gə‘əz poetry (Qəne), grammar and vocabulary (Chernetsov 2014, 228a-229b; Zanetti 2014, 727°; Habtemichael Kidane. 2014, 283b-286°; Habte Mariam Werkneh 1962, 180; 1962, 290; Chaillot 2002, 87).

Qəne, ቅኔ (Gz.): poem, a genre of Gə‘əz literature composed by a chorister (Däbtära, ደብተራ) to express adoration, praise or thanksgiving during the celebration of the Divine Office and the Divine Liturgy, after the distribution of the Communion. Contained two meanings, i.e., wax (Säm, ሰም) and gold (Wärq, ወርቅ), it could be composed of different lines, from two (Guba’e Qana, ጉባኤ: ቃና) to eleven (‘Əzl ‘Ətanä Mogär, ዕዝል: ዕጣነ: ሞገር), cf. Habtemichael Kidane 2014, 283b-286a; Chernetsov 2014, 228a-229b; Zanetti 2014, 727a; Habte Mariam Werkneh 1962, 173.

Qə‘anṭa, ቋንጥ (Am.): Lit. ‘Dried Meat’, designated to Gə‘əz poetry (Qəne) speculated to be composed some days before it is performed in the Divine Office. In this case, the composer could be disregarded for his work, supposed to be a rehearsed composition (Andualem Ermias 2025, 233b).

Rəbah Gəss, ረባሕ: ግሥ (Gz.): Conjugation, a method through which the Gə‘əz words, the seed (Zär, ዘርእ), are conjugated in traditional school of Gə‘əz Qəne (ቅኔ: ቤት, Qəne Bet); cf. Kidane Weld Kifle 1948, 50; Hiruie Ermias 2018, 4).

Rəbah Qəmmər, ረባሕ: ቅምረ (Gz.): Formula of Conjugation, the method that mainly indicates the features of Gə‘əz verbs to conjugate commonly known as root and/or seed (Zär, ዘርእ); cf. Yägəss ‘Amäl, የግሥ ዐመል, (Kidane Weld Kifle 1948, 50; Hiruie Ermias 2018, 4; Säwasəwä Gə‘əz 1992, 4-6).

Ruq ‘Ənna Qərb, ሩቅ እና ቅርብ (Am.): Far and Close, refers to a situation in which things that are far apart are presented for comparison in Gə‘əz poetry (Qəne), in the traditional school system (ቅኔ: ቤት, Bet).

Šahələkä, ሣህልክ (Gz.): Lit. ‘Your Goodness’, a type of Gə‘əz poetry (Qəne), containing seven phrases and three rhyming lines (bet) and sung in Gə‘əz mode (Habte Mariam Werkneh 1962, 178).

Sämənna Wärq, ሰምና ወርቅ (Am.): Lit. ‘Wax and Gold’, is a common term for specific rhetoric used in Gə‘əz poetry (Qəne), the Ethiopian traditional poetry. Regardless of the number of lines, the ‘wax’ and the ‘gold’ refer to the literal and inner meanings respectively; the former one denotes the analogy of the mystery of the poetic work, while the latter does the factual event or story. Hence, it is commonly described as the art of creating verses with apparent and hidden meanings (Habtemichael Kidane 2014, 284a; Nosnitsin 2014, 507a-509°).

Säqoqawä Dəngəl, ሰቆቃው: ድንግል (Gz.): Lit. ‘Lament or Elegy of the Virgin’, Gə‘əz poetry (Qəne) devoted to Saint Mary, which tells of her sorrow and distress caused by various tribulations

during the Flight to Egypt. The poem is divided into 53–55 stanzas (the number and sequence vary between different copies), and it is sung in the Qəne Maḥəlet as part of Sunday hymn, following the Maḥəletä Səge, particularly during the season of the flower (Zämänä Səge, ዘመነ: ጽጌ); cf. Witakowski and Witakowska 2014, 534b-536a.

Šärawit, ሠራዊት (Gz.): Lit. ‘Troops’ refers to group of Gə‘əz verbs of which conjugations are based on one of the forms of the heading verbs (‘Arə’stä Gəss, አርእስተ: ግሥ). For Instance, ‘Wäd-däsä, ወደሰ’, ‘Wäddäsä, ወስከ’ and Fäşşämä, ፈጸመ’ are the troops of ‘Qäddäsä, ቀደሰ’, one of the heading verbs, so they are conjugated in its form (Säwasəwä Gə‘əz 1992, 6-7; Kidane Weld Kifle 1948, 70).

Säwasəw, ሰዋሰው (Gz.): Lt ‘Step, Ladder’, the study of Ethiopic grammar, glossary, vocabulary, conjugation, etc. of the Gə‘əz language in the traditional school system (Qəne Bet, ቅኔ: ቤት). Traditionally, ‘Azzaž Sinoda is considered to be the composer of Säwasəw, but no proper source that bears his name. From the publication point of view, Ludolf discussed the Säwasəw tradition and published an extract in 1691 AD. Its grammatical parts contain conjugational elements, such as verb (Gəss, ግሥ), noun (Səm, ሰም), prefix and suffix (Mə‘əllad, ምእላድ), etc. (Meley Mulugetta 2014, 562b-564a; Kidane Weld Kifle 1948, 854b; Leslau 1991, 521a).

Šäyyaf, ጸያፍ (Gz.): Offensive, the situation in which some forbidden words, such as taboos, are inserted in composing and performing Gə‘əz poetry (Qəne), in the traditional school; cf. Kidane Weld Kifle 1948, 753a.

Tämäk‘əsəyəyan, ተመኩሰይዖን (Gz.): Lit. ‘Namesakes’, are Gə‘əz verbs that have similar spelling (homograph) but with different meanings during their conjugation process. For instance, verbs in similar spelling and pronunciation but with different meanings, like ‘Fäṭḥa, ፈትሐ’ = ‘to untie’ and ‘to passed judgment’ (Säwasəwä Gə‘əz 1992, 32-53).

Tämärahi, ተመረ (Gz.): Lit. ‘One to Be Guided’, refers to a choir (chorister) who chant Qəne, which is told by a Poet, with melody (Zema, ዜማ) in the liturgical services. When doing so, both of them stand towards the east, the choirmaster at the back and the chorister at the front of the choirmaster (Sokolinskaia 2014, 786b; Leslau, 1991, 358b; Kidane Weld Kifle 1948, 607b).

Tələlləf, ትለልፍ (Am.): Transferring, the practice of modifying a subject regardless of the grammatical rule, in the system of traditional school (Qəne Bet, ቅኔ: ቤት).

but here it is to mean the ability to understand Gə'əz language.

Zəraw, ዝረወ (Gz.): Lit. ‘Scattered’, a sort of Gə‘əz verb containing derived (bastardized) letters, that is, ‘ኡ, ከዓ’, ‘ከ, ከዓ’, ‘ኡ, ምዓ’ and ‘ቁ, ምዓ’. Since they are out of the troops (Särawit, ሠረዋት) of the headings verbs (’Arə’əstä Gəśś, አርእስተ፡ግሥ), they are conjugated by their own style, for instance, ‘ከዓለላዊዓ, ኡለቁ’, ‘Yəh’w-e-lləq’wə, ይኃልቀ’, ‘Yəh’wəlləq’wə, ይኡልቀ’, ‘Yəh’wəlləq’wə, ይኡልቀ’, ‘ከዓለዊዓ, ኡልቁ’, ‘ከዓለዊዓ, ኡልቁት’, ‘ከዓለዊዓ ኡለቀ’, etc. (Säwasəwä Gə‘əz 1992, 53-54).

5. Conclusion

It is perceived that the first traditional institute of education was established by the Ethiopian Orthodox Tāwāhədo Church in the Aksumite time. It was established following the introduction of Christianity, aiming to provide students for various ecclesiastical ministries. Despite declining time after time, the school system, classified by different levels, is still practical. The primary purpose of this study was to collect and organize different terminologies that are used during study practices and liturgical services of the traditional school of Gə'əz poetry (Qəne Bet, ቅኔ፡ ቤት). Accordingly, I gathered more than eighty terms most of which are Gə'əz and Amharic, from various sources, predominantly printed books, focus group discussions and personal experiences, and an entry has been written for each term. Some terms and expressions are likely to be known merely orally in the target school, thus one may not be able to find them in any written source unless he/she joins the school formally. As far as the traditional school system is getting declined time after time, each term in each traditional school level should be recorded and preserved with its respective definition.

Abbreviations

- Am. = Amharic

$$-G_{Z.} = G\theta'\theta_Z$$

- CE = Common Era

- Cf. = Compare

- Lit. = Literally

References

- Academy of the Ethiopian Languages. (1980). *Gə'əz Poetry (Yä-Gə'əz Qəneyat, የግእዝ ቅኔያት)*. Addis Ababa: Ministry of Culture and Sport.
- Admasu Jembere (1963 E.C.). *Book of Poetry: The Memory of Scholars (Mäṣḥafä Qəne: Zəkrä Liqawənt, መጥሐፈ ቅኔ:- ዝክረ ሊቃውንት)*. Addis Ababa: Tinsae Printing.
- Andualem Ermias (2025) *A Reference Dictionary of the Ethiopian Orthodox Täwahədo Church Terminologies*. Addis Ababa, Addis Ababa University Press
- Chaillot, C. (2002). *The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church Tradition: A Brief Introduction to Its Life and Spirituality*. Orthdruk, Bialystok, Poland.
- Chernetsov, S. (2014). "Traditional Christian Education", in: *Encyclopedia Aethiopica*, Volume 2, Page: 228a-230a.
- Desta Tekle Weld (1962). *A New Amharic Dictionary ('Addis Yä-'Amarəñña Mäzgäbä Qalat, ዐዲስ ያማርኛ መዝገበ ቃላት)*. Addis Ababa: Artistic Printing.
- Dillmann, A. (2005). *Ethiopic Grammar (2nd Edn: Revised by Carl Bezold and Translated by James A. Crichton)*. Eugene: Wipf and Stock Publishers.
- Gə'əz Grammar (Säwasəwä Gə'əz, ሰዋስው: ግእዝ (1992). Addis Ababa: Tənsa'e Printing-
- Guillot, A. D. (2014). "Zema", in: *Encyclopedia Aethiopica*, Volume 5, Page: 174a-174b.
- Habte Mariam Werkneh (1964). *The Ancient Education of Ethiopia (Təntawi Yä-'Itəyoppəya Šər'atä Təmhərt, ጥንታዊ የኢትዮጵያ ሥርዐተ ትምህርት)*. Addis Ababa: Birhaninna Selam Printing.
- Habtemichael Kidane (2014). "Qəne Bet", in: *Encyclopedia Aethiopica*, Volume 4, Page: 285b-286a.
- Habtemichael Kidane (2014). "Qəne", in: *Encyclopedia Aethiopica*, Volume 4, Page: 283b-285b.
- Hiruie Ermias (2016). *MULUKEN ANDUALEM SIFEREW, Comparative classification of Ge'ez verbs in the three traditional schools of the Ethiopian Orthodox Church (Review)*. *International Journal of Ethiopian and Eritrean Studies*, 19, 312-315
- Hiruie Ermias (2018). *The Issues of 'Aggabāb (Classic Gə'əz Grammar) According to the Tradition of Qəne Schools*. Unpublished PhD Thesis: Universität Hamburg,
- Kidane Weld Kifle (1948). *A, Book of Grammar, Verbal System and a New Dictionary (Mäṣḥafä Säwasəw Wä-Gəss Wä-Mäzgäbä Qalat ስድስት መዝገብ: ሰዋስው: ወግሥ: ወመዝገብ: ቃላት: ሐዲስ)*. Addis Ababa: Artistic Printing.
- Leslau, W. (1991). *Comparative Dictionary of Gə'əz (Classical Ethiopic): Gə'əz-English/English- Gə'əz*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Maimire Mennasemay. (2021). *Towards Qiné (ቅኔ) Hermeneutics*. *International Journal of Ethiopian Studies*, Vol. 8, No. 1 & 2 (2014), pp. 1-50 (52 pages): Tsehai Publishers.
- Maria, et. al. (2019). *The Study of African Languages and Linguistics in North-Eastern Africa*. Retrieved on June 10/2025 at: <https://www.researchgate.net/publication/333756833>.
- Mersha Alehegne. (2011). *Towards a Glossary of Ethiopian Manuscript Culture and Practice*, in: *International Journal of Ethiopian and Eritrean Studies; Aethiopica* 14 (2011), 145-162.
- Nosnitsin, D. (2014). "Sämənnä Wärq", in: *Encyclopedia Aethiopica*, Volume 4, Page: 507a-509a.
- Pankhurst, R. (2014). "Drugs", in: *Encyclopedia Aethiopica*, Volume 2, Page: 200b-201b.
- Ullendorff, E. (1951). *Studies in the Ethiopic Syllabary. Africa: Journal of the International African Institute*. 23 (3): 207-217.
- Witakowski, W. And Witakowska E. B. (2014). "Säqoqawä Dəngəl", in: *Encyclopedia Aethiopica*, Volume 4. Page: 534b-536a.
- Zanetti, U. (2014). "Christianity in the Ethiopian Society", in: *Encyclopedia Aethiopica*, Volume 1, Page: 723b-728a.

Information about author:

Dr. Andualem Ermias Gebremariam – (Associate Professor at Holy Trinity University), Holy Trinity University, Addis Ababa, Ethiopia, e-mail: andexermi@gmail.com

Автор туралы мәлімет:

Андуалем Эрмиас Гебремариам – (Холи Тринити университетінің доценті), Холи Тринити университеті, Аддис-Абеба, Эфиопия, e-mail: andexermi@gmail.com

Received June 30, 2025
Accepted August 19, 2025

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Шығыс деректануы	Section 1 Oriental source studies	Раздел 1 Восточное источниковедение
Abinet Asrat Yirgu, Abba Petros Solomon Describing the Physical, Content, and Linguistic Features of Gädlä Abunä Thomas of Hayda		4
Paltore Y., Khoshbateni H., Kassymbayev K. The educational philosophy of Al-Farabi: A Linguistic-Philosophical Analysis of "Virtue", "Happiness", and "Civic Ethics"		15
2-бөлім Шығыс елдерінің тарихы мен саясаты	Section 2 History and politics of the countries of the East	Раздел 3 История и политика стран Востока
Базаркулова Б.К., Габдуллин К.Т. Иранның сыртқы саясатындағы «шығысқа бетбұрыс» бағыты		30
Nurseitova L.D., Ashinova Zh.Ye. Kazakh-Japanese partnership in the format of "Central Asia plus Japan"		42
Ким Г.Н., Пищалин В.А., Сейтнур Ш. Современный ультраправый национализм во Франции и Японии: сходства и различия		53
Makhanov K.B., Khitakhunov A.A., Zhanaltay Z., Mussabekov M.O. Shifting Rural Landscapes: The Historical Geography of Population Change in Post-Soviet Kazakhstan		65
Саркытқан Қ., Әмірбекова С.К. Тарих және картография: ортағасырлық ислам мен христиан картографиясы және өркениеттер қақтығысы		76
3-бөлім Шығыс әдебиеті мен мәдениеті	Section 3 Oriental literature and culture	Раздел 3 Восточная литература и культура
Khamitova N. E., Belyalova A. E. Innovative approaches to developing digital culture in South Korea		92
Түймебекова А.А., Бирай Н., Саламатова Р.М. Ба Цзин мен Бауыржан Момышұлы шығармаларындағы батырлық нарративтер		102
Alipbayeva B.A., Kokeyeva D.M. Premchand and the enlightenment: Navigating Tradition and Transformation or Continuity and change		115
Andualem Ermias GebreMariam Towards a glossary of the Ethiopian orthodox Täwähädo church traditional schools: the school of Gə'əz poetry (Qəne bet) in focus		128

Мақаланың мазмұнына автор жауапты.
За содержание статей ответственность несет автор.